

Democratie dichterbij

De belofte van democratisch professionalisme

Redactie:

Marcel Spierts, Imrat Verhoeven, Mariël van Pelt en Marcel Ham

van Gennep

Democratie dichterbij verschijnt als jaarboek 2025 van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, www.socialevraagstukken.nl, uitgegeven door Movisie, het landelijk kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken

Verschenen juni 2025

Tweede druk november 2025

©Uitgeverij van Gennep | Movisie en Marcel Spierts, Imrat Verhoeven,

Mariël van Pelt en Marcel Ham

Eindredactie: Jolanda Verhaart

Vormgeving en opmaak: Machteld Hardick

ISBN 9789461646392

NUR 740

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	5
----------------	---

Deel I. Democratisch professionalisme, introducties

1. Inleiding – Democratie dichterbij	
Over professionals die macht, taken en kennis delen	
<i>Imrat Verhoeven, Marcel Spierts, Mariël van Pelt en Marcel Ham</i>	11
2. ‘Net als Sisyfus elke dag weer lachend een rotsblok de berg oprollen’	
Interview met Albert Dzur	
<i>Marcel Ham en Marcel Spierts</i>	20
3. Democratie anders denken en doen	
Over de rol van professionals én burgers in de publieke sfeer	
<i>Marcel Spierts en Marc Hoijsink</i>	29
4. Democratische professionaliteit in vijf activiteiten	
Het begint met erkenning	
<i>Imrat Verhoeven en Evelien Tonkens</i>	42
5. De praktijk van erkenning	
Hoe democratische professionals de participatieve en representatieve democratie kunnen verbinden	
<i>Nanke Verloo</i>	58

Deel II. Praktijken van democratisch professionalisme

6. Een democratische professional aan het werk	
Bewoners en publieke instanties samenbrengen in kwetsbare wijken, interview met Marianne de Koning	
<i>Floris Vermeulen en Imrat Verhoeven</i>	71
7. Meer aandacht, gelijkwaardigheid en afhankelijkheid	
Praktijk en onderzoek van democratische professionals in de jeugdzorg	
<i>Suzanne de Ruig</i>	81
8. Machtsongelijkheid daagt het democratisch professionalisme uit	
Zorgzame buurten in Vlaanderen als onderzoekscase	
<i>Elke Plovie, Birgit Goris en Koen Hermans.....</i>	92
9. JongGOUD neemt kinderen serieus, maar ze krijgen niet altijd gelijk	
Reportage in aardbevingsgebied Groningen	
<i>Robert Lagendijk</i>	105
10. Articuleren van zorgen, mediëren van oplossingen, verbeelden van hoop	
Wetenschap als democratische praktijk	
<i>Klasien Horstman en Mare Knibbe</i>	109

11. 'Hoezo hoeven bewoners niet boos te worden?'	
Strijders voor een solidaire stad aan het woord	
<i>Thijs van Spaandonk</i>	123
12. Van en voor iedereen	
Ontleding van essentiële beroepscompetenties voor inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals	
<i>Sandra Trienekens en Sharog Heshmat Manesh</i>	131
13. Andere Tijden hangjeugd	
Hoe een jonge beleidsambtenaar uit haar bubbel kwam, journalistieke impressie	
<i>Robert Lagendijk</i>	142
14. Bouwen aan vertrouwdheid	
Het democratische potentieel van <i>onlife</i> jongerenwerk	
<i>Stijn Sieckelinck en Dejan Todorović</i>	147
15. 'Wat doe je op je eigen vierkante meter?'	
Interview met Amina Berkane Abakhou	
<i>Tea Keijl</i>	157
16. Kan 'de migrant' spreken?	
Burgerinitiatieven als uitdagers van professionals in tijden van migratie	
<i>Pascal Debruyne en Elke Plovie</i>	163
17. Docenten moeten de deuren openen die studenten niet kennen	
Interview met onderwijspedagoog Gert Biesta	
<i>Tea Keijl</i>	172
18. Conclusie	
Van hoop naar handelen	
<i>Mariël van Pelt, Marcel Spierts, Imrat Verhoeven en Marcel Ham</i>	177
Over de auteurs	188

Voorwoord

Dit is een belangrijk jaarboek, over een belangrijk thema, op een belangrijk moment. Het mooie van een jaarboek is dat het via een reeks aan auteurs overzicht biedt. Het thema ‘democratisch professionalisme’ wordt vanuit allerlei invalshoeken belicht. Het mooie is verder dat meerdere soorten kennis geactiveerd worden, variërend van academische theorievorming via ervaringskennis tot praktisch vernuft. In geval van democratisch professionalisme is dat extra waardevol, omdat dit een ‘groots’ thema is, dat zich in ‘kleine’ praktijken uit, in klassen, spreekkamers of op straat. Het is groots omdat het over democratische waarden en principes gaat, en omdat het betrekking heeft op het werken in en aan grote werelden, zoals kwetsbare wijken, jeugdzorg en migratie.

Het mooie is tot slot dat het jaarboek op het juiste moment komt. Democratisch professionalisme is altijd van belang, maar nu extra, zowel omdat de grote werelden harder en weerbarstiger worden, alsook omdat het werken in en aan die werelden onder druk staat. Maatschappelijke vraagstukken worden er vanwege transnationalisering, polarisering, commercialisering en technologisering niet makkelijker op. Publieke organisaties zijn ondertussen niet gezaghebbender geworden. Integendeel. Het systeem wordt gewantrouwd, mede door indringende affaires als het toeslagenschandaal, waarin de leefwereld van de burger bekneld is geraakt.

Democratisch professionalisme past dan bij de bredere beweging waarin professioneel handelen opnieuw ‘geconfigureerd’ wordt. In internationale debatten over professionaliteit heet dat de *‘reconfiguration of professionalism’*. Daar waar professionaliteit en professionals ooit afgeschermd en beschermd werden, om cliënten en cases optimaal te behandelen, zullen ze zich nu moeten verbinden met de buitenwereld. Professionaliteit wordt dan *‘connective professionalism’*. De vroegere configuratie ging trouwens niet alleen over het behandelen van cliënten en cases. Klassieke professionals hanteren weliswaar technische en ethische standaarden die betrekking hebben op *‘case treatment’*, maar ze hebben ook een *‘service ethic’* die de maatschappelijke waarde van een casusbehandeling vooropstelt. Vandaar ook dat professionals en hun beroepsdomeinen vertrouwd werden. Omdat professionele domeinen tegenwoordig om allerlei redenen lastiger te organiseren zijn, en vooral omdat de samenleving het gezag en de waarde van die domeinen niet zonder meer vertrouwt, maakt dat nieuwe configuraties nodig.

De nadruk op verbindende professionaliteit is heel algemeen, en raakt alle facetten van het professionele handelen, variërend van hoe je als professional met cliënten en hun omgeving communiceert, via hoe je je verantwoordt tot hoe je met financiering en budget omgaat. Wat dit jaarboek vooral vooropstelt, is dat dit alles een democratische dimensie kan hebben. Op twee manieren.

Ten eerste zit het democratische *in* de case treatment. Het erkennen van de ander (zoals de cliënt), het echte gesprek aangaan en het delen van macht en gezag betreft de manieren waarop professionals hun zaak, dossier, situatie of opdracht invullen, en daarmee op eigentijdse wijze maatschappelijke waarde toevoegen. Sommige hoofdstukken in dit jaarboek gaan vooral daarover: hoe sta je jongeren, migranten of inwoners van kwetsbare wijken goed bij? Ten tweede zit het democratische *rond* de case treatment. Hoe zorg je ervoor dat onderwijs, stedelijke aanpakken, de culturele sector en wetenschap in democratische zin bij de tijd worden gebracht? Dan gaat het minder direct om het toewerken naar de leefwereld van burgers, maar om het werken aan het systeem zelf, met nadruk op verschil, kwetsbaarheid, afhankelijkheid en verbinding.

Dit roept trouwens wel allerlei vervolgvragen op. Als je de hoofdstukken overziet, dan valt op dat de term professional multi-interpretabel is. Het gaat door de hoofdstukken heen zowel over meer klassieke professionals als artsen, als over street-level professionals zoals leerkrachten en jongerenwerkers, alsook over eigentijdse professionals als verbinders, makelaars, en 'strijders'. Soms gaat het over ambtenaren (*street-level bureaucrats*). Wordt de term professional niet te zeer opgerekt? Of omgekeerd, gaat het niet vooral over 'contactwerkers', die in allerlei gedaanten zorgen voor connecties tussen burgers en publieke dienstverlening?

Dat roept dan wel een volgende vraag op: wat is de burger dan precies? De recente veel gehoorde toon van er 'voor de burger' zijn, kan de suggestie wekken dat de burger zo optimaal mogelijk bediend wordt, of meer populair gezegd: 'zijn of haar zin krijgt'. Dat zou een verkeerde suggestie zijn, als het om publieke en vooral democratische actie gaat. Want zulke actie gaat over het omgaan met verschillende en vaak strijdige stemmen, preferenties en belangen van burgers, waarbij niet iedereen maximaal tevredengesteld kan worden. Bovendien gaat publieke actie over burgers die elders wonen of van elders komen, over ongeboren burgers, en over niet-burgers zoals klimaat en natuur. Democratisch professionalisme gaat dan vooral over de vraag hoe je burgers soms niet hun zin geeft, terwijl dat wel vanuit begrip, erkenning en (procedurele) rechtvaardigheid gebeurt. Hoe dat precies zit, hangt natuurlijk af van het soort professioneel werk. Een contactambtenaar bij de SVB, het UWV of de Belastingdienst is niet direct te vergelijken met een verbinder in wijken.

Tot slot, democratisch professionalisme is niet makkelijk, zeker niet als de omgevingen waarin het verlangd wordt dat niet goed toestaan. Dat kunnen uitdagende organisatorische omgevingen zijn: sommige uitvoeringsprocessen zijn bijvoorbeeld zo omvangrijk dat ze grotendeels geautomatiseerd moeten worden, en zijn maatwerk en menselijke maat (dat zijn trouwens twee verschillende zaken) praktisch gezien lastig te organiseren. Het kan ook bestuurlijke omgevingen betreffen, bijvoorbeeld waar professioneel handelen qua budget, samenwerking en regels weinig marge of speelruimte heeft. En het kan gaan over politieke omgevingen, over een verhard politiek klimaat, polariserende toonzetting en disrespect voor de ander. Als democratische politiek ontbreekt, is democratisch professionalisme des te meer nodig, maar ook des te lastiger. Kortom, een belangrijk jaarboek, theoretisch geworteld en praktisch toe te passen, en vol hoop, maar (hopelijk) ook met realisme. Veel leesplezier!

Mirko Noordegraaf is hoogleraar publiek management, departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap (USBO), en tevens hoofd departement, aan de Universiteit Utrecht. Hij is daarnaast vicevoorzitter van de Staatscommissie tegen Discriminatie & Racisme.

DEEL I.
DEMOCRATISCH PROFESSIONALISME, INTRODUCTIES

1.

Inleiding – Democratie dichterbij

Over professionals die macht, taken en kennis delen

Imrat Verhoeven, Marcel Spierts, Mariël van Pelt en Marcel Ham

‘Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht.’ Al jarenlang is dit de boodschap van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), om aan te geven dat Nederlanders best tevreden zijn over hun eigen leven en ontevreden over de samenleving en de politiek (Den Ridder, Van ’t Hul & Broere 2024). Will Tiemeijer en Anne-Greet Keizer (2023) van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) hebben het niet over ontevredenheid, maar over ‘gevoelens van onbehagen’ die zich richten op hoe het gaat met het land en op de mate waarin de samenleving de grote opgaven op het gebied van bijvoorbeeld migratie, energietransitie en de woningmarkt aankan. Dat onbehagen hangt volgens Tiemeijer en Keizer (2023) samen met de mate van grip die mensen ervaren over hun eigen leven. Hoe minder grip mensen (denken te) hebben over positieve uitkomsten in hun leven, des te sterker het onbehagen. En dat is bij steeds meer mensen het geval.

De afgelopen jaren hebben de toeslagenaffaire en de afwikkeling van de schade door de gaswinning in Groningen bij veel mensen de grip op hun leven weggeslagen. Daarnaast zijn er al langer veel mensen die minder grip op hun leven ervaren. Dat geldt bijvoorbeeld voor cliënten binnen het sociaal domein die ondersteuning zoeken en het idee hebben dat ze niet gezien, gehoord en geholpen worden (Plaisier et al. 2023). Het geldt ook voor de naar schatting 1,2 miljoen bewoners van ‘kwetsbare wijken’¹, van wie velen het gevoel hebben dat de overheid er niet voor hen is of te weinig doet om de problemen in hun wijk aan te pakken (Kullberg, Mouktadibillah & De Vries 2021). Behalve mensen die zelf te weinig grip ervaren en daardoor gevoelens van onbehagen ontwikkelen, spelen de (sociale) media een grote rol in de negatieve beeldvorming over hoe het gaat met de samenleving (Den Ridder et al. 2024). De uitgebreide berichtgeving over de coronamaatregelen, de boerenprotesten en tal van schandalen bij de overheid dragen hieraan bij. Sinds Pim Fortuyn versterken populistische partijen gevoelens van onbehagen over vluchtelingen en migranten en voeden zij het wantrouwen in de overheid. Gevoelens van onbehagen zijn dus deels gestoeld op concrete bevindingen van mensen die minder grip op hun leven ervaren en zijn daarnaast een sociale constructie die mensen overnemen van berichtgeving in de

media, campagnes van populistische politici en online reacties van opinieleiders of influencers. In een overzicht van wetenschappelijke onderzoeken naar maatschappelijk onbehagen, *Niet boos maar machteloos*, luidt een belangrijke conclusie: 'We hoeven nu niet verder te zoeken, eigenlijk weten we genoeg. De rode draad in alle onderzoek naar onbehagen is een gevoel van machteloosheid en van verbroken verbindingen, waaronder met de politiek. Mensen hebben uiteenlopende zorgen; wat ze delen, is dat ze zich daarin niet gehoord, niet gezien en niet begrepen voelen' (Van der Meer & Ham 2022: 27).

Mensen voelen zich machteloos, ze ervaren te weinig grip in hun leven, ze voelen zich niet gezien, gehoord of begrepen door de overheid en soms ook door andere publieke instanties zoals woningcorporaties, zorginstellingen, de politie, scholen of welzijnsinstellingen. Volgens de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB 2024) staat door deze gevoelens en ervaringen het gezag van overheden en andere publieke instanties onder druk en groeit het wantrouwen van burgers. Dit heeft vooral te maken met de uitvoering van beleid door deze instanties, aldus de ROB (2024). Bij haar aantreden in januari 2022 beloofde het kabinet Rutte IV meer aandacht voor de uitvoering, in de hoop via het directe contact met burgers hun vertrouwen in publieke instanties te herstellen. Kern, aldus het kabinet, was het terugbrengen van 'de menselijke maat' in de uitvoering (Kabinet Rutte IV 2022).

Die menselijke maat is al langere tijd zoek. Reeds in 2004 wees de WRR op de gevaren van bedrijfsmatig denken binnen publieke instanties: dat zou zorgen voor te veel georganiseerd wantrouwen in burgers (WRR 2004). Dit wantrouwen is sindsdien niet verdwenen. Sterker nog, het werd door politieke overreactie op de zogeheten Bulgarenfraude versterkt, met de toeslagenaffaire bij de Belastingdienst als dieptepunt van onbedoelde gevolgen die dit systeem met zich meebracht (Tweede Kamer 2024). Naast georganiseerd wantrouwen zorgde het bedrijfsmatig denken binnen publieke instanties ervoor dat burgers op grotere afstand werden geplaatst. Onder de noemer New Public Management (NPM) doortrokken het vocabulaire en de praktijk van markt en management de publieke sector. Het ademde de belofte van efficiency, snelheid en keuzevrijheid tegenover de traagheid, afstandelijkheid en betutteling van de professionele en overheidsbureaucratieën. NPM betekende een wijziging in het denken over sturing in de publieke sector, die in Nederland niet alleen in een hoger tempo plaatsvond, maar, geholpen door digitalisering, ook fundamenteeler en ingrijpender was dan in andere landen (Mellink & Oudenampsen 2022; Woltring 2024). Het bezuinigen op menselijk contact en het investeren in websites met veelgestelde vragen en anonieme callcenters (MacNamara 2023), vormen niet alleen uitdrukkingen van de toegenomen afstand tussen burgers en instanties, maar zijn ook symptomatisch voor de 'holle staat' die drie decennia neoliberalisme hebben nagelaten ((Mellink & Oudenampsen 2022: 243; Woltring 2024: 30).

Als antwoord op gevoelens van onbehagen en op het verlies van de menselijke maat, adviseert de ROB (2024) om de uitvoering van beleid te verbeteren. Naast politiek-bestuurlijke en organisatorische maatregelen raadt de ROB aan om veel aandacht te besteden aan professionals die al jaren als belangrijke schakels tussen publieke instanties en de samenleving fungeren. Met professionals doelen wij hierbij op een heel brede groep zoals artsen, zorgmedewerkers, leraren, opbouwwerkers, politieagenten, gebiedsregisseurs, mensen die in de cultuursector werken, wetenschappers, taal- en milieucoaches, jeugdwerkers, et cetera. Mensen die wij in het vervolg zullen aanduiden als ‘publieke professionals’ omdat zij werken voor of taken uitvoeren namens publieke instanties. Deze publieke professionals staan vaak in een gezagsrelatie met burgers doordat zij hen helpen dan wel dingen weigeren door ‘gezagsvol nee te zeggen’ (ROB 2024: 34). Juist deze publieke professionals kunnen in hun omgang met bewoners, cliënten en burgers een belangrijk verschil maken in het wegnemen van onbehagen en groeiend wantrouwen, door hen te helpen om meer grip op hun leven en op hardnekkige samenlevingsproblemen te ontwikkelen. Cruciaal daarbij is echter, aldus de ROB (2024: 7), dat deze professionals zich meer op burgers richten en bedenken wat zij in hun werk anders kunnen doen.

In dit TSV-jaarboek verkennen wij hoe dat ‘anders’ eruit kan zien om een wenkend perspectief te bieden aan publieke professionals die om willen gaan met het onbehagen en wantrouwen en die de menselijke maat willen nastreven in hun werk. Inspiratie halen wij daarbij uit het werk van de Amerikaanse politicoloog Albert Dzur, die twee belangrijke boeken schreef over ‘democratisch professionalisme’, waarin hij pleit dat publieke professionals taken gaan delen met burgers.

Democratisch professionalisme als panacee?

Albert Dzur komt in zijn boeken tot de volgende diagnose van de problemen waar democratisch professionalisme een antwoord op vormt. Hij beschrijft hoe in het denken over professionals nooit echt een goed antwoord is gekomen op de paternalisme-kritiek door mensen als Ivan Illich (1970), die vonden dat professionals in verzorgingsstaten te veel verantwoordelijkheden bij burgers hadden weggenomen door maatschappelijke taken te professionaliseren en daarmee onderhevig te maken aan professionele kennis, vaardigheden, normen en werkvormen (het amalgaam dat we aanduiden als professionaliteit). Ook in Nederland klonk deze kritiek door, onder andere in het werk van Hans Achterhuis (1980). Binnen het sociaal werk bepaalde volgens hem het aanbod de vraag, waardoor professionals aan burgers hun eigen verantwoordelijkheid ontnamen. De oplossing die dit soort critici destijds aanreikten was de-professionalisering. Door minder inzet van professionals konden burgers zelf taken gaan uitvoeren die eigenlijk altijd al op hun bordje lagen, maar die hen door professionals uit handen waren genomen (Dzur 2008; 2019a). Dzur is het niet eens met deze radicale oplossing, maar tegelijkertijd deelt hij wel de diagnose dat

professionals te veel macht hebben ontwikkeld, en dat zij daarbij te veel en te sterk hun eigen professionele werkelijkheid opleggen aan burgers. Dit leidt er binnen publieke instanties toe dat er veel voor en over burgers wordt gesproken, gedacht en gewerkt, met als gevolg een ‘dehumaniserend effect’. Burgers verworden zo tot beleidscategorieën, dossiers, leefstijlen, of andere abstracte begrippen die niet alleen het zicht op mensen van vlees en bloed wegnemen, maar er ook toe leiden dat burgers het vertrouwen in hun eigen competenties verliezen, aldus Dzur (2019a).

In zijn boeken probeert Dzur te laveren tussen de-professionalisering en dominante professionals. Zijn antwoord noemt hij ‘democratische professionaliteit’. Kern hiervan is dat professionals taken gaan delen met burgers, zodat burgers sterker betrokken raken bij belangrijke sociale kwesties die binnen en buiten professionele domeinen spelen (Dzur 2008: 130). Door burgers deelnemer te maken van professioneel werk, bepleit Dzur het opheffen van de sterke scheiding tussen professionals en burgers die het denken over professionals lang heeft gedomineerd. Hij ‘vermaatschappelijkt’ hiermee als het ware de discussie over professionalisering. Professionals moeten wel professional blijven en hun kennis, vaardigheden, normen en werkvormen (hun ‘professionaliteit’) inzetten, maar bij voorkeur in samenspraak met burgers. Professionals geven democratisch vorm aan hun professionele handelen, door kwesties publiek te maken en taken en macht te delen met burgers (Dzur 2008; 2019b). Door de menselijke maat te bevorderen, dragen professionals bij aan humanisering van publieke instanties (Dzur, 2019a). Daarnaast helpen ze om delen van het publieke domein (zoals wonen, zorg of welzijn) die zijn geprofessionaliseerd te democratiseren. Democratisch professionalisme kan op die manier (een begin van) een antwoord bieden op zowel populisme als op neoliberale technocratie (Van der Meer 2024).

Dzurs gedachtegoed over democratische professionaliteit kan ook publieke professionals in Nederland en Vlaanderen helpen bij het zoeken naar een antwoord op de geschetste problemen. Hiervoor zijn ten minste drie goede redenen. Ten eerste kunnen publieke professionals door democratische professionaliteit te omarmen op een heel praktische manier een democratische ervaring op bewoners, cliënten en burgers overbrengen. Democratie wordt door het werk van Dzur heel dichtbij gebracht en invoelbaar gemaakt, in de gezondheidscentra, scholen, buurthuizen en op andere (werk)plekken waar het er voor burgers echt toe doet. Op deze plekken kan concreet het onbehagen en wantrouwen worden tegengegaan, kan negatieve beeldvorming worden doorbroken en kunnen burgers het gevoel krijgen dat zij er voor publieke instanties wel toe doen, dat zij wel gezien en gehoord worden. Door nabijheid te creëren, kunnen publieke professionals de afstand met publieke instanties verkleinen en de bigbrother-achtige beeldvorming doorbreken dat publieke instanties burgers wantrouwen op basis van AI-gestuurde risicoprofielen. Bovendien kan deze nabijheid ook tegengas geven aan burgers die door populisme en influencers op sociale media

zijn gaan geloven dat publieke instanties het slechtste met hen voor hebben. Door democratisch professionalisme te praktiseren, kunnen publieke professionals zo stapje voor stapje werken aan een uitvoering van beleid en professioneel werk die democratie belichaamt. Dat is geen overbodige luxe, gezien de vele problemen en zorgen die er zijn over democratie.

Ten tweede kan het omarmen van democratische professionaliteit bijdragen aan het versterken van samenwerking met burgers. Samenwerking die nodig is om grote maatschappelijke opgaven en overheidsdoelen te behalen. Wij staan als samenleving voor transities op het gebied van bijvoorbeeld energie, wonen, landbouw, mobiliteit en digitalisering, met grote gevolgen voor het onderwijs, de volkshuisvesting, de arbeidsmarkt en de gezondheidszorg. Zonder burgers kan de overheid deze transities niet aan, omdat ze ingrijpen op het dagelijks leven en vaak ook om gedragsverandering vragen. Tegelijkertijd zien of ervaren veel burgers de noodzaak van deze transities niet, of zij ontkennen de onderliggende problemen zoals met stikstof of met klimaatverandering. Een voorbeeld van zo'n transitie is die op het gebied van energie, die zich in Nederland onder andere richt op woningen van het gas afhaken, aansluiten op nieuwe warmtebronnen en isoleren. Hiervoor moeten publieke instanties, zoals gemeenten en woningcorporaties, in de woningen van burgers zijn. Zonder medewerking van huurders en van woningeigenaren lukt dit niet. Door burgers te betrekken bij de uitvoering van deze plannen en daarin samen met hen op te trekken, kunnen democratisch opererende publieke professionals helpen om de scepsis en de zorgen over het onbekende van burgers over dit soort maatregelen weg te nemen. Enig optimisme is daarbij ook gerechtvaardigd, getuige de ervaring van de afgelopen 75 jaar met *community organization* in Nederland: 'Zorg dat mensen greep krijgen op hun eigen omgeving en er vormen zich patronen die de vitaliteit van de gemeenschap stutten en het sociale welbevinden ten goede komen' (Van der Lans 2025: 6).

Ten derde kan democratische professionaliteit bijdragen aan een sterkere erkenning van initiatieven die burgers van onderop nemen. Juist ook wanneer deze initiatieven zich 'disruptief opstellen' door kritische vragen te stellen bij bestaande protocollen en regimes van publieke instellingen (Hendriks & Dzur 2022: 686). Er is binnen de overheid al ruim twintig jaar belangstelling voor bewonersinitiatieven en het zogeheten 'faciliteren' daarvan (Hurenkamp, Tonkens, & Duyvendak 2006). Vaak is dit faciliteren opgevat als af en toe iets bijdragen en verder 'op je handen zitten', uit angst dat publieke professionals het initiatief zouden overnemen. Met deze liberale houding is echter lang niet ieder initiatief gebaat. Vooral in kwetsbare wijken helpt een actievorm van ondersteuning door publieke professionals om initiatieven aan te jagen en om deze inclusiever te maken (Tonkens & Verhoeven 2018; Verhoeven, & Tonkens 2023). Juist in deze situaties kan democratische professionaliteit uitkomst bieden, bijvoorbeeld als publieke professionals en burgers – samen zoekend naar een

gedeelde cultuur van verantwoordelijkheid – duidelijke afspraken maken over welke taken de professional op zich neemt om een initiatief verder te stimuleren en welke taken bij de burgers blijven.

Het is duidelijk dat publieke professionals die democratische professionaliteit omarmen iets bijzonders doen of moeten kunnen. Ze zijn empathisch, kunnen relaties aanknopen, waarderen de betrokkenheid van burgers en luisteren actief. Ze nemen de opvattingen van burgers serieus en trachten om de wereld in hun termen te begrijpen. Ook proberen zij directe veranderingen aan te brengen in de instanties waarvoor zij werken, zodat die zich meer openstellen voor de kennis en ervaring van burgers. En ze deinzen niet terug voor conflicten en obstakels die zij op hun pad tegenkomen. Ook hebben publieke professionals die zich democratisch opstellen voldoende vertrouwen in hun vaardigheden om zich bescheiden, moedig, onderzoekend, en soms ook onzeker op te stellen. Daarnaast kunnen deze publieke professionals zich, als dat nodig is, ook ferm opstellen en burgers tegengas geven als die zich onredelijk, grensoverschrijdend of antidemocratisch gedragen. Al deze eigenschappen en manieren van werken gaan we in dit boek blootleggen.

De opzet van dit boek

In dit twintigste TSV-jaarboek zijn we op zoek naar hoe publieke professionals een democratische(r) manier van omgaan met bewoners, cliënten of burgers kunnen ontwikkelen of verder kunnen uitbouwen. In welke praktijken zien wij al goede voorbeelden van democratische professionals? Wat kenmerkt het handelen van democratische professionals en wat kunnen we daarvan leren? Wat voor kennis, vaardigheden, normen en ervaring (professionaliteit) hebben zij nodig om zich democratisch op te stellen? Wat is er nodig om democratische professionaliteit binnen publieke instanties te versterken? In dit jaarboek gaan we op zoek naar verschillende antwoorden door auteurs uit Nederland en Vlaanderen over zeer uiteenlopende praktijken aan het woord te laten.

Met de focus op publieke professionals onderscheidt dit boek zich van literatuur over inspraak, participatietrajecten of participatieprofessionals die burgers bij het ontwikkelen van beleid proberen te betrekken. Dat soort praktijken biedt ook een vorm van democratisering, maar blijft te ver weg van waar professioneel werk op veel plekken in de samenleving raakt aan het dagelijks leven. Juist op die plekken kunnen publieke professionals verschil maken door macht, kennis en taken te delen met bewoners, cliënten, of burgers. Er wappert – in de woorden van Dzur – op die plekken lang niet altijd een democratievlag. Wij hopen dat dit jaarboek aan publieke professionals inspiratie biedt om deze vlag te hijsen, door hun professionaliteit te democratiseren.

De opzet van het boek is tweeledig. Het eerste deel bevat enkele conceptuele hoofdstukken. In het tweede deel laten diverse auteurs en geïnterviewden hun licht schijnen over praktijken waarin democratische professionaliteit vorm krijgt of juist mislukt. Daarbij zijn de auteurs niet zozeer op zoek naar best practices, maar naar publieke professionals die nieuwe wegen durven in te slaan en niet terugdeinzen voor de tegenslagen en weerstanden die ze tegen komen. Hiervoor gebruiken de auteurs verschillende vormen, variërend van op wetenschappelijk onderzoek gebaseerde bijdragen tot essays, journalistieke portretten en interviews. We ronden het boek af met een concluderend hoofdstuk waarin we lessen trekken voor de praktijk, het beleid en voor de opleidingen.

In **deel I** onderzoeken we Albert Dzurs gedachtegoed over democratische professionaliteit. Na een introducerend interview met Dzur zelf, werken Marcel Spierts en Marc Hoijsink in *hoofdstuk 3* uit wat 'democratie anders doen' betekent voor professionals en komen zij met een ambitieuze agenda voor een democratisch ethos van publieke professionals. Imrat Verhoeven en Evelien Tonkens schetsen vervolgens in *hoofdstuk 4* tegen de achtergrond van welke actuele ontwikkelingen de democratische professionaliteit vorm moet krijgen en werken die professionaliteit daarna uit aan de hand van vijf activiteiten: erkenning geven, verzet bieden, overleggen, vertegenwoordigen en je ergens bij aansluiten. In *hoofdstuk 5* bespreekt Nanke Verloo dan hoe democratische professionals de participatieve en representatieve democratie aan elkaar kunnen verbinden.

De praktijken van **deel II** openen in *hoofdstuk 6* met een inzichtelijk interview met sociaal ondernemer Marianne de Koning over de kunst van actief luisteren naar bewoners in kwetsbare wijken. Zij probeert op die manier een brug te slaan naar instanties. Floris Vermeulen en Imrat Verhoeven schrijven heel precies op hoe zij dat doet, ook wanneer het ingewikkeld wordt. Suzanne de Ruig laat dan in *hoofdstuk 7* zien dat er in de jeugdzorg al meer dan tien jaar een praktijk van macht delen met gezinnen bestaat: Jouw Ingebrachte Mentor, vaak bekend onder de afkorting JIM. Ook zij schuwt de lastige kanten van die werkwijze niet.

We zijn ingenomen met de Vlaamse inbreng in dit boek, zoals met de inzichten die Elke Plovie, Birgit Goris en Koen Hermans ons bieden uit hun actieonderzoek in een zorgzame buurt in Leuven in *hoofdstuk 8*. De machtsongelijkheid die zij agenderen is ongemakkelijk voor democratisch professionalisme. Het praktijkdeel van dit boek bevat ook een paar lichte vormen, de reportage van Robert Lagendijk in Noordoost Groningen is er daar een van (*hoofdstuk 9*). Hij maakt als journalist aanschouwelijk hoe kinderen als 'jong goud' in het aardbevingsgebied serieus kunnen meepraten.

In *hoofdstuk 10* leest u weer een wetenschappelijke, maar toegankelijke beschouwing waarin de Maastrichtse onderzoekers Klasien Horstman en Mare Knibbe beschrijven hoe zij onderzoek doen in nauwe samenspraak met bewoners. Samengevat gaat dat zo: articuleren van zorgen, mediëren van oplossingen, verbeelden van hoop. Voor deze auteurs is wetenschap een democratische praktijk.

Thijs van Spaandonk zet vervolgens de boel nog eens extra op scherp. De titel van dit *elfde hoofdstuk* luidt veelzeggend: 'Hoezo hoeven bewoners niet boos te worden?' De strijders uit Amsterdam-Noord die hier aan het woord komen, zijn niet te verlegen om hun ongenoegen uit te drukken over het onvermogen van stedelijke professionals en bestuurders om kennis of taken te delen, laat staan macht. Laat u daarna in *hoofdstuk 12* verrassen door de taaie praktijk van cultuurprofessionals die wel werkelijk macht willen delen. Dat blijkt een worsteling, maar daaruit zijn dan wel weer essentiële beroepscompetenties af te leiden voor democratisch werkende cultuurprofessionals, zo laten Sandra Trienekens en Sharog Heshmat Manesh zien.

Dan is het tijd voor een tak van sport waar democratisch professionalisme moeiteloos bij lijkt aan te sluiten: het jongerenwerk. Eerst gaat Robert Lagendijk in *hoofdstuk 13* terug in de tijd en laat hij zien hoe dertig jaar geleden een jonge beleidsambtenaar uit haar bubbel kwam. Doorwrocht is dan de beschouwing in *hoofdstuk 14* van Stijn Sieckelinck en Dejan Todorović over het democratische potentieel van *online* jongerenwerk. In de online wereld blijkt het hard werken aan vertrouwdsheid. In het hoofdstuk dat daar op volgt (*15*) blijkt weer eens dat democratische professionals in veel situaties al lang bestaan. Amina Berkane Abakhrouf is zo iemand. In het Utrechtse Kanaleneiland, 'maar op verzoek ook elders in het land', werkt ze al jaren als schoolvoorbeeld van een democratische professional. Tea Keijl laat haar overtuigend, met haar twijfels, aan het woord.

Tegen het einde van het praktijkdeel confronteren onze zuiderburen, deze keer Pascal Debruyne en Elke Plovie (*hoofdstuk 16*), ons opnieuw met ongemak, dit keer met de vraag: Kan 'de migrant' spreken? Immers, hoe geef je democratisch professionalisme vorm met mensen die als migrant helemaal geen recht van spreken krijgen? We sluiten de praktijk in *hoofdstuk 17* af met een blik op het onderwijs. Tea Keijl interviewde de gerenommeerde onderwijspedagoog Gert Biesta, die constateert: 'Docenten moeten de deuren openen die studenten niet kennen.'

In de conclusie geven we een profiel van de democratische professional en wat er nodig is om democratische professionaliteit binnen publieke instanties te versterken.

Noot

¹ Dat zijn wijken waar relatief veel mensen een lage sociaaleconomische status hebben, werkloos zijn, een lage opleiding hebben, in armoede en slechte woonomstandigheden leven, en allerlei leefbaarheidsproblemen ervaren in hun buurt of wijk (Algren et al. 2015; Ministerie van Binnenlandse Zaken 2022; Kullberg, Mouktadibillah, & De Vries 2021).

Literatuur

- Achterhuis, H. (1980). *De markt van welzijn en geluk: een kritiek van de andragogie*. Ambo.
- Algren, M.H., Bak, C.K., Berg-Beckhoff, G., & Andersen, P.T. (2015). Health-Risk Behaviour in Deprived Neighbourhoods Compared with Non-Deprived Neighbourhoods: A Systematic Literature Review of Quantitative Observational Studies. *PLOS ONE*, 10(10): e0139297.
- Dzur, A.W. (2019a). *Democracy inside. Participatory innovation in unlikely places*. Oxford University Press.
- Dzur, A.W. (2019b). What is a democratic professional? *Kettering Review*, 35(1): 12-18.
- Dzur, A.W. (2008). *Democratic professionalism. Citizen participation and the reconstruction of professional ethics, identity and practice*. The Penn State University Press.
- Hendriks, C., & Dzur, A. (2022). Citizen's Governance Spaces: Democratic Action Through Disruptive Collective Problem-Solving. *Political Studies*, (70)3: 680-700.
- Hurenkamp, M., Tonkens, E., & Duyvendak, J.W. (2006). *Wat burgers bezielt*. Universiteit van Amsterdam/NICIS Kenniscentrum Grote Steden.
- Illich, I. (1970). *Deschooling society*. Harper and Row.
- Kabinet Rutte IV (2022). *Omzien naar elkaar, vooruitblikken naar de toekomst. Regeringsverklaring 18 januari 2022*. <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-9bb332be-e376-4124-9f39-fb2913a3c765/pdf>
- Kullberg, J., Mouktadibillah, R., & Vries, J. de (2021). *Opgroeien in een kwetsbare wijk. Over buurteffecten en persoonlijke ervaringen van jongens en jonge mannen*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lans, J. van der (2025). *Waarom de energietransitie zonder opbouwwerk vast gaat lopen!* www.nationaalklimaatplatform.nl.
- Macnamara, J. (2023). *Organizational listening II: expanding the concept, theory and practice*. Peter Lang International Academic Publishers.
- Meer, T. van der (2024). *Waardenloze politiek. Hoe de Nederlandse politiek de kunst van het conflict verloor*. Querido Facto.
- Meer, J. van der, & Ham, M. (2022). *Niet boos maar machteloos. Twintig jaar onderzoek naar de boze burger*. Van Gennep.
- Mellink, B., & Oudenampsen, M. (2022). *Neoliberalisme. Een Nederlandse geschiedenis*. Boom.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken. (2022). *Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid*. Ministerie van Binnenlandse Zaken.
- Plaisier, I., Schyns, O., Kadrouch-Outmany, K., Schotel, A.L., & Klerk, M. de (2023). *Gezien, gehoord en geholpen willen worden. Ervaringsverhalen uit het sociaal domein over gemiste ondersteuning*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Raad voor het Openbaar Bestuur. (2024). *Naar een uitvoerende macht*. Raad voor het Openbaar Bestuur.
- Ridder, J. den, Hul, L. van 't, & Broere, J. (2024). *Burgerperspectieven 2024 bericht 1*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tiemeijer, W., & Keizer, A. (2023). *Onzekerheid, maatschappelijk onbehagen en persoonlijke controle. Een conceptuele en empirische analyse*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Tonkens, E., & Verhoeven, I. (2018). The civic support paradox: Fighting unequal participation in deprived neighbourhoods, *Urban Studies*, 56(8): 1595-1610.
- Tweede Kamer (2024). *Blind voor mens en recht. Rapport parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening*. Tweede Kamer der Staten-Generaal.
- Verhoeven, I., & Tonkens, E. (2023). Enabling civic initiatives: frontline workers as democratic professionals in Amsterdam, *Local Government Studies*, 49(4): 821-840.
- WRR (2004). *Bewijzen van goede dienstverlening*. Amsterdam University Press.
- Woltring, N. (2024). *De marktconforme verzorgingsstaat. Nederlands neoliberalisme in de lange jaren negentig*. Boom.

2.

‘Net als Sisyfus elke dag weer lachend een rotsblok de berg oprollen’

Interview met Albert Dzur

Marcel Ham en Marcel Spierts

Over Albert W. Dzur

Albert William Dzur is ‘Distinguished Research Professor’ aan de Bowling Green State University (Ohio). Zijn onderzoeksinteresses zijn onder meer democratische theorie, herstelrecht, burgerparticipatie in bestuur, macht delen in publieke administratie, strafrecht, gezondheidszorg en onderwijs.

Hij schreef twee boeken over democratische professionaliteit. In zijn eerste boek uit 2008, *Democratic professionalism. Citizen participation and the reconstruction of professional ethics, identity and practice*, onderzoekt hij hoe professionals in domeinen zoals recht, geneeskunde en journalistiek bruggen kunnen slaan naar het publiek om bredere publieke betrokkenheid en deliberatie over belangrijke sociale kwesties te bevorderen. In zijn boek uit 2019, *Democracy inside. Participatory innovation in unlikely places*, onderzoekt hij hoe gewone burgers en professionals in de Verenigde Staten samenwerken om democratische veranderingen te bewerkstelligen door macht te delen in onderwijs, strafrecht en stadsbestuur.

Burgers laten meepraten en adviseren is al jaren een heet thema in Nederland. De Amerikaanse hoogleraar Albert Dzur gaat een stuk verder. Hij bepleit dat professionals in het onderwijs of de rechtspraak en bij allerhande overheidsinstanties serieus macht, taken en kennis delen met burgers.

Albert Dzur schreef de afgelopen jaren een handvol boeken over ‘democratisch professionalisme’. Hij analyseert daarin inspirerende praktijken van professionals in bijvoorbeeld het onderwijs en de rechtspraak die mensen voor wie ze werken laten meebeslissen over hun werk. Vaak gaat dat onopvallend en het ziet er helemaal niet spectaculair uit (‘praten in een saaie kamer’), maar bijzonder is het wel volgens Dzur.

Meteen maar de hamvraag. Wat gebeurt er als professionals volgens het idee van democratisch professionalisme gaan werken?

Dzur: 'Eerst wat het niet is. Professionals kunnen zichzelf afsluiten in hun organisaties. Ze gaan dan werken volgens hun eigen interne standaarden en hiërarchieën. Daar hebben de mensen voor wie ze werken niet direct voordeel van. Begrijp me goed, het is geen vorm van corruptie, het is de normale manier waarop complexe bureaucratische organisaties werken, volgens het aloude Max Weber-verhaal. Om daarvan weg te komen moet je de deur uit. Want als je dat niet doet, kan het zijn dat je een probleem op de verkeerde manier bekijkt. Dus je moet naar buiten, bijvoorbeeld om als politieagent een sociaal probleem helder te zien, om te praten met mensen, en zelfs zo ver te gaan om macht te delen met mensen. Er komt nog iets bij, en dit is vaak benoemd door sociaal werkers: professionals labelen hun cliënten als behoeftig, marginaliseren ze zonder dat te beseffen. En als je daar als professional niet van weg komt, dan werk je niet echt gelijkwaardig met mensen.'

Oké, dan gaan ze naar buiten en maken contact. We denken daarbij aan publieke professionals die representanten zijn van de staat, aan street-level bureaucraten. Wat is het belang van hun eerste contact?

'Dat is heel belangrijk. Maar ook moeilijk, want het wordt door de eigen organisatie niet altijd serieus genomen. Neem de wijkagenten die je al sinds de jaren tachtig hebt in steden als Chicago en Los Angeles. Die worden niet erg hoog aangeslagen in de eigen politieorganisatie. Hun werk heeft weinig status. Dat maakt het erg moeilijk te managen, en ook erg moeilijk om macht te delen. Want dat is wel de crux, wordt er werkelijk macht gedeeld met de mensen buiten de organisatie? Of is het alleen maar pr?'

Hoe ziet dat macht delen eruit?

'Ik heb als wetenschapper ontdekt dat je macht kunt delen zonder grote woorden te gebruiken. Het kan goed zonder "hier is de democratie", met een vlag en alles. Soms is het gewoon rond een tafel zitten in een kamer als deze, soms is dát gewoon macht delen. Het gesprek samen aangaan en samen zoeken naar oplossingen voor gemeenschappelijke problemen. Daardoor voelen mensen zich niet alleen serieus genomen; ze vinden ook weer het vertrouwen terug in hun eigen competenties.'

Heeft u daar een voorbeeld van?

'In de ggz bijvoorbeeld waren therapeutische relaties lange tijd eenzijdig en top-down. Het technocratische model had alleen oog voor de kennis en therapeutische vaardigheden van de professionals. De bronnen van de cliënten en hun omgeving kwamen eenvoudigweg niet in beeld. Nu komt er meer oog voor 'samen genezen', waarbij patiënten en hun naasten ook een stem en een plek aan de tafel krijgen. Macht delen betekent dan dat er ruimte moet zijn voor verstoring en veilige ruimtes voor mensen om te ontdekken hoe boos ze zijn. Ruimte ook om vragen te stellen, af te

wijken en tegengestelde meningen te geven. Onderdeel daarvan is ook dat ervaringsdeskundigen een serieuze positie in de instellingen krijgen.’

Kunt u schetsen hoe uw denken hierover begon?

‘Aanvankelijk benaderde ik het onderwerp sterk intellectueel, als politieke wetenschapper bestudeerde ik al jaren burgerparticipatie. Ik hield ervan te lezen over democratische theorie. John Dewey is een held van mij, Habermas ook, en Foucault. Toen ik met mensen ging praten die ik beschouwde als democratische professionals verwachtte ik intellectuele verhalen, maar daarvan was geen sprake, zij refereerden nooit aan mijn intellectuele helden. Dat was niet hun motivatie. En het was nog erger. Want er was helemaal niets in hun professionele opleiding, en op de universiteiten was ook niets te vinden, dat ze schoolde in deze competenties. Wat ik daarentegen heel vaak van ze hoorde, was dat ze moesten afleren wat ze hadden geleerd. Ik denk dat mensen die werken als democratische professionals zich realiseren dat de manier waarop ze zijn opgeleid niet toereikend is. Dat ze dingen radicaal anders moeten doen.’

Welke kenmerken horen bij zo’n professional?

‘Om te beginnen *empathie*. Met een gevoel voor historie, een gevoel voor wat hun organisatie, voor wat hun beroep heeft gedaan. De mensen in die beroepen die ik spreek zijn zeer competent. Om hun werk zo goed te kunnen doen, hebben ze echt opnieuw moeten bedenken wat het betekent om een leraar te zijn, een sociaal werker of een *public planner*. Het vraagt beslist *moed*, moed om dingen anders te doen, en vertrouwen te hebben in je skills. Ik heb ook gezien dat je daarvoor *bescheidenheid* en *nederigheid* nodig hebt. Ik denk dat we dat elk op onze eigen manier wel hebben ervaren in de gezondheidszorg. Ik houd van een dokter die tegen me zegt: “Ik weet het niet zeker.” Dat hij slim genoeg is om te laten zien dat hij niet alles weet. En het vraagt *uithoudingsvermogen* - stamina - gewoon naar buiten te gaan en dingen te doen, te proberen en te blijven proberen.’

Kunt u een persoon beschrijven die daar op lijkt?

‘Ik kende een politieprofessional die zichzelf liever een “openbare veiligheidsprofessional” noemde. Die gedurende een periode van tien jaar de politieafdeling in zijn stad veranderde. Hij begon met elke zondag te wandelen door de buurten die de politie haatten. Hij wandelde met iemand uit de latino-gemeenschap waar veel wantrouwen heerste tegen de politie vanwege eerdere conflicten. Elke zondag ging hij zonder agenda met mensen praten. “Hi, ik ben het politiehoofd, wat zit je dwars? Wat kun je doen om me te helpen om aan het probleem te werken? En wil je me daarbij helpen? En dit is wat jij kunt doen.” Dus het vraagt nogal wat uithoudingsvermogen om dat elke week te doen.’

Het doet denken aan Sisyfus die elk dag weer een rotsblok de berg moet oprollen...

‘... terwijl je daarbij lacht. Dat is het ja! Maar terug naar die kerncompetenties. Ik moet ook denken aan de skills om je werk goed te doen, in alle *bescheidenheid*, en te beseffen dat er grenzen zijn aan wat dat beroep kan.’

Kun je als professional zelf zeggen dat je goed werkt als een democratische professional, of moet je dat aan anderen overlaten?

‘Voor die vraag is het interessant om te kijken naar de geschiedenis van vrouwen die vanwege seksueel misbruik en huiselijk geweld met het juridisch systeem te maken krijgen. Als je dan de professionals in dat systeem interviewt, de advocaten, rechters en sociaal werkers over hun eigen functioneren, en hoe ze denken dat ze hun werk met de slachtoffers hebben gedaan, dan geven ze zichzelf hoge cijfers. Maar als je de slachtoffers ernaar vraagt dan krijgen zij lage cijfers.’

Hoe zouden professionals de benodigde competenties kunnen leren? Denk bijvoorbeeld aan trainingsinstituten.

‘Er zijn plekken in universiteiten waar dit vorm kan krijgen, maar het is niet gemakkelijk. Het dominante idee is dat de universiteit de bron van intellectuele waarde is, en die waarde wordt gecommuniceerd. Maar met democratisch professionalisme moet je dat framework omkeren. Er moet een instroom zijn van mensen die goed zijn in dit soort werk. Zij moeten een plek krijgen in de universiteit, en samenwerken met academici die met een been in de wetenschap staan en met een ander been in de praktijk.’

Zijn daar voorbeelden van in de VS?

‘Actueel is een klein, maar levendig netwerk van professionals in democratische scholen. In democratische scholen hebben de leerlingen een grotere rol bij het vaststellen van het curriculum, zelfs bij bestuurlijke zaken. En ook in het oplossen van conflicten. Ik ken een leraar uit dit netwerk die trainingen geeft in wat het betekent om een democratische leraar te zijn, of een democratisch schoolhoofd. Op meer traditionele scholen komen ze er dan achter dat die democratische scholen geen politie op hun school hebben. “Oh, ze geven veel minder geld uit aan beveiliging, dat zouden wij dus ook kunnen.”’

Betekent dat niet ook iets voor de manier van onderzoek doen aan de universiteiten? Is het zaak om professionals en burgers daar directer bij te betrekken, bijvoorbeeld via actieonderzoek?

‘Ja, absoluut, dat is echt interessant. Bij politicologie in de VS wordt daar nog nauwelijks mee gewerkt. Dat zou veel meer moeten gebeuren. Er zijn in dat opzicht te weinig stimulansen voor academici. We zijn op de universiteit nog steeds te eenzijdig gefocust op voor elkaar publiceren. Wat ik eerder opmerkte over professionals, dat

ze zich niet bezighouden met puur academische bronnen. Dit is de andere kant: we betrekken hen ook niet bij onderzoek.'

Zijn er ook foute voorbeelden van democratisch professionalisme?

'Zeker. Het beschaamt me om er over te praten, maar er zijn centra die zich abortusadviseurs noemen en die jonge zwangere vrouwen uitnodigen om over hun zwangerschap te praten. Ze doen zelfs echo's en het idee is dat je je veilig voelt in het centrum, je wordt geïnformeerd over de gezondheidsstatus van je foetus. Maar in werkelijkheid zijn het extreemrechtse anti-abortus groepen die je ervan willen weerhouden een abortus te plegen. Dus hoe beoordeel ik dit nu? Het is een burgerinitiatief van onderop, je zou het democratisch professionalisme kunnen noemen omdat er skills en training in meespelen. Maar hier is absoluut geen sprake van macht delen en wel van een bepaalde dubbelhartigheid, valsheid, een beetje liegen zelfs. En ze zijn totaal niet transparant, niet gericht op een echte dialoog, maar proberen de zwangere vrouw te manipuleren. Dus ik denk dat je in dit geval wel kunt spreken van *baddies*, ze hebben geen respect voor de mensen waar ze mee werken.'

'Dus mensen in een bepaalde richting duwen is een criterium voor een baddie. Een ander is het gebruik van geweld. Die is wat trickyer, want geweld gebruiken in een gewelddadige situatie of omgeving is weer wat anders. Maar in het algemeen betekent het gebruik van geweld dat we mensen niet respecteren en geen echte dialoog met ze hebben. Een baddie vind ik de grenspatrouilles van burgers die mensen opsporen die de grens zijn overgetrokken bij Mexico. Ze gebruiken gewelddadige methoden, dragen wapens en intimideren mensen, en er zit natuurlijk ook een racistische en vernederende component in. Een ander criterium is dus dat je mensen met respect behandelt.'

Democratie is een langzaam proces. Hoe beïnvloeden technologische veranderingen en social media dat proces?

'Ik ben geen Luddite, ik ben niet anti-tech (Luddisme, is de sociale beweging uit het Engeland van begin negentiende eeuw die zich verzette tegen industriële en technologische ontwikkelingen, *red.*). De tijd schrijdt voort en kun je niet terugdraaien. En met techniek hebben we nog niet goed uitgezocht hoe we het kunnen gebruiken. Maar op het ogenblik is het wat pijnlijk, ik bedoel de gevolgen van de onlinemedia. Ik denk dat de gevolgen dramatisch negatief zijn voor de ontwikkeling van jonge mensen. Dat vind ik heel moeilijk. Tegelijkertijd, als je met jonge mensen praat, is wat ze zeggen: "Dit is de enige manier om verbinding te maken." Dus je kunt er niet omheen, je kunt het niet verbannen.'

Welke mogelijkheden voor technologie ziet u in het openbaar bestuur?

'Daar wordt er al wel vaak goed gebruikgemaakt van technologie. Dat er in de app

bekend wordt gemaakt: oké, we hebben een meeting over bomen planten, kom je ons helpen te beslissen? We zien elkaar morgen bij Starbucks, de koffie is voor onze rekening. Dat is wel even wat anders dan een openbare bijeenkomst in het stadhuis met alleen maar 60-plussers. Zulke mogelijkheden moeten we beter uitzoeken. Ik ken een openbaar bestuurder in Silicon Valley die vroeger bij PayPal werkte en een burgerservice heeft ontwikkeld waar inwoners een issue naar kunnen sturen zodra ze een probleem zien, ze kunnen direct communiceren, niet alleen met de gemeentelijke afdeling, maar ook met elkaar. Zulke vormen van communicatie zijn, denk ik, een verbetering zonder ons anoniemer te maken. Je laat zo mensen tussen verkiezingen door voortdurend participeren. Dat maakt technologie ook mogelijk.’

Hoe kijkt u tegen het gevaar van responsabilisering? Dat de overheid burgers voor haar karretje spanst?

‘Dat risico is er zeker. Neem het voorbeeld van de politieagent die de wijk ingaat, de publieke veiligheidsprofessional waar we het net over hadden. Als die agent burgers zou vragen om vrijwilligers te worden die de politie helpen, dan heb je kans dat mensen zeggen: “We betalen jou toch om de straten veiliger te maken, waarom vraag je dat aan ons?” Dat betekent dus dat je gelijkwaardig moet werken, je bent een vakkundig intermediair, het is een moeilijke praktijk. Temeer daar je ook kritische geluiden vanuit je eigen organisatie krijgt. Die lage waardering die ik hiervoor noemde van andere agenten voor sociaal werk-achtig werk.’

Een ander voorbeeld van waar instrumentalisering door de overheid dreigt, zijn de zogenaamde ‘voorzorgcirkels’ die je in Nederland hebt, waarbij mensen elkaar hand- en spandiensten verlenen. Het idee is dat mensen daardoor minder beroep zullen doen op gezondheidszorg. Maar mensen zijn achterdochtig. Ze zijn bang dat ze straks minder zorg krijgen als ze het echt nodig hebben omdat ze dan te horen krijgen: “Maar jullie doen het toch zo goed met die voorzorgcirkels.”

‘Tja, dat is precies wat we *offloading* noemen: jij doet het werk voor ons. Dat is het probleem van de hand doen, afschuiven. Ook hier vraagt het van de gemeente en van de zorgkantoren dat ze naar de mensen toegaan en daadwerkelijk met ze in gesprek gaan. Het gaat om simpele vragen: Waar ben je het meest bezorgd over? Wat vind je dat we niet goed doen? Wat heb je nodig en waar zouden we samen aan kunnen werken?’

Een andere kwestie is de continuïteit. Hoe voorkom je dat initiatieven van democratische professionals oppoppen en dan weer verdwijnen?

‘Dat is een chronisch issue bij democratisch professionalisme. Dat er een probleem is en dat getalenteerde mensen naar voren stappen om de democratie vorm te geven en dat het daarna weer inzakt. Dat maakt het moeilijk het te institutionaliseren, dat klopt. Ik ben niet alleen zeer geïnteresseerd in mensen die dit doen, maar ook in mensen die dit doen met charisma. We weten, charisma gaat maar één generatie mee,

als die persoon met pensioen gaat, is het weg. Dus ik vroeg me af: wat doen deze mensen om dat charisma in de toekomst voort te zetten? Ik verzamelde wat goede antwoorden. Een manier is om mensen gericht in dienst te nemen die beschikken over de kwaliteiten waar we het over hebben. Dus, kijk niet naar de oude vereisten voor nieuwe medewerkers, maar ontwerp nieuwe en leg ze vast. Zo simpel is het.'

'Iets anders: continuïteit is een issue, maar het moet niet de lust en de drang om te experimenteren teniet doen. In feite gaat het om kleine democratische experimenten, die overal kunnen plaatsvinden. Democratisch experimentalisme is een concept van Dewey uit het progressieve tijdperk. Het was een tijd van optimisme, waar we nu sceptischer zijn. Maar democratische experimenten zijn nog steeds van waarde. Ze voegen een laag van complexiteit toe aan het democratische proces. Problemen proberen op te lossen, uitzoeken wat er fout ging en wat goed, en het na verloop van tijd verbeteren. Dus tussen de verkiezingen door, informatie verzamelen, feedback geven, mensen vragen om deel te nemen, de hele tijd. Al deze kleine experimenten hebben ons iets te bieden. En iets te leren over hoe de scholen werken, de sociale voorzieningen, de misdaadbestrijding. Sommige experimenten zijn slecht, bijvoorbeeld omdat ze top-down georganiseerd zijn, sommige kunnen heel nuttig zijn. Als je genoeg van die experimenten hebt vastgelegd en ervan hebt geleerd, dan reproduceert de democratie zich op termijn ook. Het zit in die kleine dingen.'

Dit interview vond plaats voor de verkiezingsoverwinning van Trump. Na zijn eerste honderd dagen als president vroegen we Dzur per e-mail naar de gevolgen van dit presidentschap voor het democratisch professionalisme in de VS. De volledige versie van dit interview verscheen in het zomernummer 2025 van het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken.

De democratische instellingen liggen onder de regering Trump onder vuur. Is het in deze tijd niet belangrijker om die te verdedigen dan te werken aan democratisch professionalisme?

'Het sentiment achter deze vraag is begrijpelijk. In een tijd van crisis concentreer je je op de essentie: op de rand van kapseizen heeft het geen zin om uit te zoeken wat het gat in de romp heeft veroorzaakt of waar het zich bevindt. Je moet gewoon beginnen met het water uit de boot te halen. Maar, we moeten wel meteen in de praktijk brengen wat ik "alledaags antifascisme" ben gaan noemen, dat ligt op één lijn met democratisch professionalisme. We moeten ons geweldloos verzetten tegen machtsconcentraties en het negeren van de rechten van gemarginaliseerden en officiële onwaarheden. En we moeten stilletjes én luidruchtig weigeren als ons gevraagd wordt iets te doen waarvan we weten dat het verkeerd is.'

Dat betekent concreet?

‘Als Hannah Arendt gelijk heeft dat fascisme een beroep doet op “eenzame geesten”, dan moeten we deze geesten helpen zich minder eenzaam te voelen. Soms moeten we ons verzetten tegen reactionairen en zeggen: “Jullie hebben het mis, jullie negeren de geschiedenis, jullie zijn immoreel.” Maar soms is het beter om te zeggen: “Kom binnen, drink een koffie, vertel me waar je bang voor bent. Trouwens, er is dit weekend een bijeenkomst die je zou kunnen bijwonen.”’

‘Omdat democratisch professionalisme verbonden is met alledaags antifascisme, stelt jullie vraag een valse keuze: investeren in het één is investeren in het ander. Sterker nog, de huidige crisis heeft de urgentie om “iets te doen ter ondersteuning van de democratie” binnen de parameters van professioneel werk nog verder vergroot. Ik hoor professionals in vakgebieden zoals elektrotechniek, die ik niet zou associëren met burgerparticipatie en machtsdeling. Ze willen patronen in denken, training en praktijk binnen hun vakgebied identificeren die hebben bijgedragen aan democratische ondermijning. En ze willen dingen anders gaan doen. In andere vakgebieden, zoals sociaal werk, die duidelijker worden geassocieerd met democratisch professionalisme, zie ik een hernieuwde waardering voor de systemische, en niet alleen individuele en interpersoonlijke, betekenis van hun werk. Sociaal werkers bevinden zich op het cruciale kruispunt tussen individuen, buurten en instellingen. Ze voelen de druk van reactionaire politiek en willen reageren met vormen van professionele praktijk die de dreiging aanpakken.’

Geeft het huidige populisme in de VS niet minder ruimte aan democratische professionals?

‘Nu komen we bij de vraag hoe het gat in de romp van de boot is ontstaan. Decennia lang groeide het wantrouwen jegens instellingen, omdat mensen vervreemding en schaamte ervaren in hun interacties met professionele domeinen. De huidige golf van anti-DEI (diversiteit, gelijkheid en inclusie) politiek in de VS is slechts de meest recente manifestatie van een patroon van anti-intellectuele reacties dat is binnengeslopen vanuit de marges van de Amerikaanse reactionaire rechterzijde. Nauwelijks verborgen achter valse beweringen van ideologische rechtvaardigheid gaat een brute machtspolitiek schuil, de drang om institutionele bronnen van vrij denken en principieel verzet tegen een autoritaire regering in de stijl van “sterke mannen” te decimeren.’

‘Maar we kunnen het tij keren. We kunnen de ruimte voor reactionairen om te opereren, beperken. Democratische professionals, binnen instellingen als universiteiten, overheidsinstanties en non-profitorganisaties die belachelijk gemaakt worden omdat ze woke of anti-Amerikaans zijn, hebben een belangrijker drijfveer om als democratische professional te werken. Ze hebben een persoonlijk, emotioneel belang. Ze

moeten opstaan en zeggen: “Nee, wij geven niet toe.” En ook: “Kom binnen, eenzame geesten. We hebben hier een plek voor jullie.”

‘Er zijn misschien geen argumenten die degenen kunnen overtuigen die boos en verbolgen zijn over een institutioneel systeem waarvan ze denken dat het hen in de steek heeft gelaten, hen niet respecteert, of niet op hen lijkt. Maar er zal ruimte komen voor interactie, om verder te gaan. En dat is het werk waar democratische professionals ‘s ochtends klaar voor staan: het stimuleren van meer democratische organisatievormen, het hervormen van instellingen zodat ze burgerparticipatie en zorgzame, geweldloze sociale relaties beter kunnen ondersteunen.’

‘Ze willen reproduceerbare experimenten creëren – het leernetwerk, de vreedzame school, de zorgzame kliniek – die laten zien hoe een andere manier van samenleven mogelijk is. John Dewey heeft het over democratische professionals wanneer hij zegt: “De enigen die het recht hebben om “radicalen” – zij die instellingen afwijzen – te bekritisieren, zijn degenen die net zoveel moeite steken in wederopbouw als de rebellen in vernietiging.”’

Democratisch professionalisme is geen bijkomende zaak?

‘Het is een vergissing, denk ik, om de liberale democratie als de kern te beschouwen en participatieve democratie als de luxe die we ons pas kunnen veroorloven nadat we die kern hebben veiliggesteld. Democratisch professionalisme is geworteld in de theorie van participatieve democratie: het idee dat als we geven om democratie in formele politieke instellingen, we er ook om moeten geven in ons werk en in de publieke en huiselijke sfeer.’

‘Deze theorie stelt dat de formele regels van verkiezingen, het bekleden van ambten en machtsuitoefening alleen democratisch functioneren onder omstandigheden die worden gevoed in precies dit soort wijdverbreide participatiecultuur. Naast het heropbouwen van de instellingen waarin ze werken, om ze meer burgerparticipatie te laten genereren en ze responsiever te maken voor soms ongearticuleerde angsten en zorgen, hebben democratische professionals ook werk te doen in de bredere publieke wereld.’

3.

Democratie anders denken en doen

Over de rol van professionals én burgers in de publieke sfeer

Marcel Spierts en Marc Hoijsink

Freedom House, een niet-gouvernementele organisatie die al sinds meer dan vijftig jaar rapporteert over de stand van de democratie, constateert al voor het negentiende jaar op rij een afname van vrijheid in de wereld. Ze spreken over een lange democratische recessie, die zich verder verdiept (Freedom House 2025). Ook in Nederland klinkt al langer het geluid dat de democratie verzwakt. Zo hoorden we na de Fortuyn-revolte in 2002 de roep om ‘democratische zelfreflectie’ (Engelen & Sie Dhian Ho 2004). Een kleine twintig jaar later concludeert de Commissie Marcouch¹ dat de democratie te weinig van iedereen is. Dat komt omdat de democratie te weinig voor iedereen werkt. Mensen worden weggeduwd uit de democratische rechtsorde en de in de Grondwet verankerde sociale grondrechten worden voor te veel mensen niet langer waargemaakt. De commissie wijst ook op de toenemende affectieve polarisatie – in de zin van ‘wij versus zij-gevoelens’ – tussen groepen burgers met verschillende opvattingen over maatschappelijke en politieke kwesties. Sommige burgers radicaliseren, aangejaagd door een gevoel van verlies aan grip op hun levens en de verspreiding van desinformatie via sociale media, die op hun beurt de verdeeldheid voeden (WRR 2023).

Een tegenbeweging begint hoe dan ook met het weer dichterbij elkaar brengen van burgers en democratie. Als we willen dat de democratie blijft functioneren, is het belangrijk dat mensen zich daar betrokken bij voelen en zich bewust zijn van de rollen die ze kunnen spelen. Dat kan door mensen elkaar te laten ontmoeten, gemeenschappelijke doelen te laten stellen en collectieve besluiten te laten nemen over publieke kwesties. En daarbij vooral ook samen te werken met professionals die voor publieke instanties werken. De Amerikaanse politicoloog Albert Dzur reikt daar met zijn democratisch professionalisme interessante ideeën voor aan. Dzur kijkt op een andere manier naar de werking van democratie én naar de plaats van professionals en hun verhouding tot burgers.

In deze bijdrage verkennen we daarom de betekenis van het concept democratisch professionalisme voor de ontwikkeling van de maatschappelijke democratie in

Nederland. Maatschappelijke democratie gaat over de samenleving zelf waarin burgers zich organiseren en invloed uitoefenen op hoe het publieke domein vorm krijgt. En dus niet over verkiezingen en parlementen. Democratisch professionalisme is in die maatschappelijke democratie een van de vernieuwende vormen die democratie weer dichterbij mensen kan brengen. Hoe kunnen professionals, burgers, maatschappelijke organisaties en overheid samenwerken om vertrouwen tussen burgers onderling en tussen burgers en publieke instanties terug te brengen? Welke rol is daarbij weggelegd voor burgers en professionals?

Voor we hier antwoord op geven, zoomen we eerst in op de stand van de democratie, gebruikmakend van het werk van historisch socioloog Pierre Rosanvallon en dichter bij huis van Herman Tjeenk Willink. Daarna kijken we naar de maatschappelijke democratie en haar verhouding tot de vertegenwoordigende democratie. Vervolgens maken we dan duidelijk waar het Dzur met zijn concept vooral om te doen is en gaan we dieper in op de praktische consequenties van zijn idee van democratisch professionalisme. We eindigen met een agenda om beter toegerust te zijn voor de opgaven en spanningen waar democratisch professionalisme ons in huidige praktijken voor stelt.

De staat van de democratie

De Franse ‘historicus van de democratie’ Pierre Rosanvallon (2019) benadrukt de broosheid van democratieën. Over het functioneren van de politieke en representatieve democratie bestaan serieuze zorgen. Politieke partijen vertegenwoordigen nauwelijks nog stabiele sociale groepen. Politici roepen kiezers steeds vaker op om zich met hen te identificeren, een echte democratie vereist volgens hen een directe lijn met de individuele burger. Alles wat daar tussen staat, zoals vakbonden, burgerinitiatieven en maatschappelijke organisaties, is ballast. Op die manier verliezen mensen geleidelijk de vaardigheden om hun belangen samen met anderen te verdedigen (Huyse 2014; 2024). Populisten claimen volgens Rosanvallon dat ze hét antwoord bieden op het huidige disfunctioneren van de democratie. Ze wakkeren het beeld aan dat we in verdeelde samenlevingen leven, maar dat we weer één kunnen worden door ons tegen een minderheid te keren (Rosanvallon 2019).

In de verbroken verbinding met het maatschappelijk middenveld ziet Tjeenk Willink (2023) een van de dieperliggende, historische oorzaken voor het gebrekkig functioneren van de democratische rechtsstaat. Met de ontzuiling na de Tweede Wereldoorlog in Nederland verzwakte dat maatschappelijk middenveld, waardoor het tegenwicht tegen de overheid wegviel. Het economische denken over de rol van de overheid werd dominant, wat ertoe leidde dat veel publieke taken werden verzelfstandigd en vermarkt. Bijgevolg werd de uitgekleden overheid steeds vaker vereenzelvigd met een zwak functionerende rechtsstaat.

Om het tij te keren pleit Tjeenk Willink voor de erkenning dat de democratische rechtsorde en het publieke domein niet alleen de overheid toebehoren, maar ook de burgers, zowel individueel als collectief. Overheid en burgers bewegen zich binnen eenzelfde normatieve context. Ze kunnen worden aangesproken op de waarden die zich in de loop van de jaren hebben ontwikkeld tot gemeenschappelijke grondregels voor de wijze waarop de overheid met haar burgers omgaat en hoe de burgers onderling met elkaar omgaan: grondrechten, ruimte voor de ander, billijkheid, redelijkheid en rechtvaardigheid (Tjeenk Willink 2023: 190). Burgers en publieke professionals op de werkvloer kunnen zich actief inzetten voor publieke belangen, Tjeenk Willink noemt dat ‘maatschappelijke democratie’. Geen van de grote maatschappelijke problemen kan zonder actieve inbreng van burgers en publieke professionals worden opgelost. Alle beschikbare inhoudelijke en praktische kennis is daarbij nodig. Maatschappelijke democratie en vertegenwoordigende democratie zijn volgens Tjeenk Willink zo nauw met elkaar verweven. Maatschappelijke democratie is het complement op de vertegenwoordigende democratie en het tegenwicht tegen de eigen dynamiek van die overheid en van de markt. Dit perspectief is belangrijk, omdat democratisch professionalisme de maatschappelijke democratie kan versterken als onderdeel van de democratische rechtsorde. Maar wat moeten we ons eigenlijk voorstellen bij maatschappelijke democratie?

Democratie voorbij de staat

Maatschappelijke democratie kan uiteenlopende vormen aannemen, en is veel breder dan participatie in beleid, burgerraadplegingen, referenda, et cetera. Volgens voormalig SCP-directeur Kim Putters gaat het bij maatschappelijke democratie om: ‘inspraak, betrokkenheid en zeggenschap van mensen over en in maatschappelijke verbanden, zoals buurten, wijken, instellingen en organisaties’ (Putters 2015: 2). Maatschappelijke democratie vormt de brede basis van onze democratie. Om democratie te laten floreren, is het van belang dat zoveel mogelijk verschillende vormen van maatschappelijke democratie naast elkaar kunnen bestaan. Waar populistten het antwoord op de crisis van de democratie vooral in simplificaties zoeken – ‘volk’ versus ‘elite’, identificatie met de leider, volksraadpleging als ‘echte’ democratie – pleit Rosanvallon juist voor het complexer maken van de democratie. Tegenover de nadruk van populistten op de homogeniteit van de volkswil, plaatst hij het besef dat de samenleving bestaat uit een veelheid van individuele, maar ook collectieve belangen, die in een democratie niet genegeerd mogen worden. ‘We moeten de democratie complexer maken, zodat ze niet slechts op verkiezingen is gebaseerd, maar ook op het democratisch gehalte van de macht. (...) Er is duidelijk sprake van een wens om over te stappen van een periodieke democratie op vormen van permanente democratie die nog uitgevonden moeten worden’ (Rosanvallon 2019: 185).

Beperkingen en risico's

Vormen van democratische participatie zijn zowel goed voor burgers (ontplooiing,

meer macht en invloed, grotere verantwoordelijkheid) als voor beleid (kwaliteit en draagvlak), maar kennen ook beperkingen en risico's. Een al langer geuite zorg is dat burgerinitiatieven kunnen leiden tot een mattheüseffect: mensen die hoger op de maatschappelijke ladder staan profiteren meer van voorzieningen en financiële voordelen (Engbersen, Snel, & 't Hart 2015). Er ontstaat nieuwe ongelijkheid of oude ongelijkheid reproduceert zich. Sommige burgers kunnen ook beter uit de voeten met informele verhoudingen dan anderen. Zo blijken hoger opgeleiden in veel – met name door de overheid georganiseerde – vormen van participatie oververtegenwoordigd te zijn (Hurenkamp & Tonkens 2020). Jongeren en mensen met een migratieachtergrond zijn daarentegen ondervertegenwoordigd.

En als het lukt om diverse groepen aan tafel te krijgen, inclusief lager opgeleiden, dan is het niet gezegd dat zij ook in gelijke mate invloed uitoefenen. Hoger opgeleiden hebben doorgaans ook dan meer invloed, doordat zij hun belangen beter articuleren en doordat er beter naar hen geluisterd wordt (Hurenkamp & Tonkens 2020). Dat komt bijvoorbeeld ook naar voren in hoofdstuk 10 waar Maastrichtse wetenschappers via de UniversiteitmetdeBuurt deuren weten te openen voor bewoners die anders gesloten blijven. Muren slechten – zoals ze in Maastricht overigens ook concreet laten zien – betekent het versterken van vormen van maatschappelijke democratie die andere burgers meer aan het woord laten.

Nieuwe vormen van participatie kunnen de maatschappelijke democratie verrijken, mits ze ingebed zijn in een systeem van *checks and balances*, waardoor de macht van actieve burgers bevestigd en begrensd wordt, zonder hun enthousiasme te smoren in bureaucratie. Daarbij is participatie contextgevoelig. Het is noodzakelijk om ruimte te bieden aan de agenda van deelnemers, aan lange termijn interactie, aan overeenstemming over verwachte uitkomsten, en zorg voor ondersteunende netwerken. Maatschappelijke democratie ontstaat niet louter spontaan, het vraagt van beleidsmakers en professionals meer dan 'loslaten' en 'ruimte geven', namelijk om te investeren in structuur en cultuur (Tonkens et al. 2015).

Wat bij nieuwe vormen van maatschappelijke democratie op het spel staat, is het zoeken naar verbinding, gemeenschappelijkheid en solidariteit (Otten 2025). Het is in die geest dat democratisch professionalisme de democratie weer dichterbij mensen kan brengen. Laten we het concept eerst afpellen door na te gaan hoe Dzur democratie, professionalisme en de relatie tussen beide benadert, en dan te kijken wat democratisch professionalisme kan betekenen voor de relaties tussen burgers onderling en voor het overbruggen van de kloof tussen burgers en instituties.

Democratisch professionalisme in alledaagse democratie

Dzur presenteert een politieke theorie van democratische verandering, waarbij de

nadruk ligt op burgers die zich engageren om samen met publieke professionals maatschappelijke vraagstukken effectief aan te pakken. Evenals Tjeenk Willink beschouwt Dzur democratie als een normatieve praktijk, waarbij verantwoordelijkheid voor jezelf, anderen en de gemeenschappelijke publieke wereld de primaire oriëntatie vormt. Als Dzur (2019a: 36) het over democratie heeft, dan heeft hij het dus nadrukkelijk niet over verkiezingen, politieke partijen of het parlement. ‘Participatieve democraten’ zoals Dzur zijn zelfs zeer kritisch over de werking van de representatieve democratie. Ze geloven niet in elites die opkomen voor de belangen en rechten van mensen en maken zich zorgen over het verlies dat het gevolg is van vertegenwoordiging: de verantwoordelijkheid voor wat de overheid doet of nalaat. Dzur wil democratie juist *down-to-earth* brengen, naar de buurt, de school, het gezondheidscentrum of de werkplek. Daar gaat het erom relaties aan te knopen en daarmee ruimtes te openen voor het publiek: in buurthuizen, klaslokalen, spreekkamers, op werkvloeren. Het gaat hem om een vorm van alledaagse democratie. Daar waar mensen in elkaars nabijheid taken en informatie delen en gezamenlijk besluiten nemen over publieke kwesties en diensten. Democratie betekent voor Dzur (2019a: X) het vormgeven aan een publiek leven, samen met anderen die niet hetzelfde zijn als wijzelf. Wanneer mensen op die manier verantwoordelijkheid nemen, spreken ze hun verbeelding aan en krijgen andere mogelijkheden aandacht bij het aanpakken van maatschappelijke vraagstukken en het verbeteren van publieke diensten. Het dwingt mensen om belangen van anderen in ogenschouw te nemen (Dzur 2019a: 36-37). Daarin spelen niet alleen burgers een rol, maar ook professionals, zij het op een andere wijze dan die van de ‘alwetende expert’.

Het klassieke idee van de alwetende expert draagt volgens Dzur (2019a) het risico in zich dat burgers het vertrouwen in hun eigen competenties en deskundigheid verliezen. Niet alleen waar het gaat om de taak zelf, maar ook bij het nemen van gezamenlijke besluiten. Democratisch professionalisme ziet het bevorderen van gezondheid, leefbaarheid, veiligheid, educatie niet als strikt professionele kwesties, maar beschouwt de kennis en agency van leken juist als kritische en noodzakelijke componenten. Idealiter verkennen democratische professionals samen met burgers hoe ze lekenkennis het beste kunnen combineren met wetenschappelijke kennis en hun eigen professionele expertise.

De verbinding tussen democratie en professionalisme schuilt voor Dzur (2019a: 1) niet zozeer in het ‘professioneel aan democratie werken’, maar in ‘het democratiseren van die delen van de publieke sfeer die zijn geprofessionaliseerd’. Dzur plaatst daarmee het democratiebegrip in het hart van de dagelijkse relaties en interacties die professionals, burgers en ‘derden’ in het publieke domein met elkaar aangaan. Democratische professionals richten zich op het aanboren, mobiliseren en faciliteren van deskundigheid bij mensen en gemeenschappen zelf, en gebruiken hun professionele

training, vermogen en gezag om mensen in hun praktijk te helpen om gezamenlijk problemen op te lossen, en nog belangrijker, het type problemen te herkennen dat ze moeten oplossen. Democratische professionals stellen zich niet op als *task monopolists* maar als *task sharers*, ze laten hun gezag niet alleen gelden, maar delen dat ook met hun publiek (Dzur 2008). Op die manier kunnen burgers volgens Dzur het verloren gegane vertrouwen in de instituties weer terugwinnen. Verhoeven en Tonkens laten in het volgende hoofdstuk aan de hand van vijf activiteiten zien hoe dat door professionals vormgegeven kan worden.

Belang van democratische verandering

Waarin schuilt nu het belang van Dzurs theorie van democratische verandering? Dat zit vooral in twee perspectieven. Op de eerste plaats in de betekenis van democratie voor de onderlinge relaties tussen burgers. Op de tweede plaats in het belang van democratie en zeggenschap voor het overbruggen van de kloof tussen burgers en instituties.

Democratie in onderlinge relaties tussen burgers

Bij burgers onderling gaat het vooral over waar ze zich voor willen inzetten; het initiatief dat ze willen en kunnen nemen. Veel burgers zetten zich volgens Dzur (2019a: 19) liever in voor doelgerichte acties in hun omgeving dan voor processen van deliberatie. Het gaat over collectivisering, het gezamenlijk werken aan gedeelde sociale problemen en over het bevorderen van collectief denken en handelen. Dzur (2019a: 36) verwijst naar onderzoek waaruit blijkt dat participatie in collectieve besluitvorming en publieke actie mensen competentier maakt, respectvoller ten opzichte van anderen en meer reflexief over de bredere samenleving. Dit gaat verder dan het oplossen van problemen, maar ook over manieren om samen te zijn, samen te werken, onderling vertrouwen te ontwikkelen en mede-eigenaar te zijn van gedeelde problemen. Echte dialoog tussen diverse betrokkenen vindt zelden plaats zonder een veilige ruimte waar mensen zich kunnen uitspreken. Er zijn extra inspanningen nodig om mensen die meestal aan de zijlijn blijven, te betrekken. Nabijheid creëren betekent ook burgers bij elkaar brengen die dat vanuit zichzelf niet zo snel doen. Door mensen bij elkaar te brengen, bevorderen democratische professionals de communicatie, het onderlinge vertrouwen en moedigen ze het delen van taken aan. Ze doen dat echter niet op een dwingende of gesloten manier. Ze proberen grenzen en structuren tot op zekere hoogte poreus te houden, zodat mensen gemakkelijker in en uit kunnen voegen. Zeker mensen in de marge hebben daar baat bij, zodat ze hun eigen weg kunnen volgen.

Zo zien we in het sociaal domein dat professionals in buurthuizen onderling vertrouwen tussen mensen bevorderen die tot een versterkt thuisgevoel in de wijk kunnen leiden. Dat doen ze onder meer door mensen met verschillende achtergronden te betrekken bij collectieve besluitvorming (Hoijtink, Lucas, & Rijnders 2020). Zo

organiseren ze activiteiten vanuit (gedeelde) vragen en wensen die zij hebben opgevangen binnen de verschillende groepen. Een voorbeeld hiervan is het vanuit deze groepen opzetten van een Nederlandse taalactiviteit, waardoor bewoners op een andere manier met elkaar in contact komen en gezamenlijk besluiten kunnen nemen. In het bij elkaar brengen van burgers opereren de professionals behoedzaam, omdat ontmoetingen ook onderlinge vooroordelen kunnen vergroten. Zij vermijden daarom directe sturing, maar creëren subtiel en indirect condities die ontmoeting en verbinding tussen bewoners waarschijnlijker maken. Dat doen ze via provocerende – in de betekenis van gevoelig makende of uitlokkende – interventies. Daartoe hanteren zij uiteenlopende tactieken waarbij er altijd ruimte voor mensen is om zelf te bepalen of en hoe de ontmoeting verder vorm krijgt. Door het creëren van een informele sfeer streven ze ernaar dat zoveel mogelijk bezoekers zich thuis voelen, zonder dat zij van alles met elkaar moeten. De sociologen Duyvendak en Wekker (2016) spreken in dit verband over *publieke amicaliteit*. Herhaalde ontmoetingen tussen mensen en groepen leiden tot een gevoel van onderlinge vertrouwdheid en amicaliteit. Dat laatste duidt op een informele, vriendschappelijke omgang tussen mensen, zonder dat daarvoor de emotionele diepgang van echte vriendschap nodig is. Voor amicaliteit hoef je niet ‘hetzelfde’ te zijn in termen van gedeelde leefstijl, culturele achtergrond of sociaaleconomische positie: de gemene deler kan zijn dat je allebei van honden houdt, een kind hebt of graag kookt. Amicaliteit gaat dus meer over wat je deelt (zoals een plek in een buurthuis) of doet, dan over wie je bent. Door amicaliteit kunnen mensen zich minimaal thuis voelen, terwijl ze tegelijkertijd anderen de ruimte geven om zich ook enigszins thuis te voelen. In plaats van te streven naar de meest diepgaande variant van thuisgevoel, waarbij vriendschapsrelaties worden gevormd tussen bewoners, gaat het er volgens Duyvendak en Wekker om ‘vriendschappelijke’ relaties na te streven die bijdragen aan het wederzijdse vertrouwen en de kwaliteit van onderlinge dialoog. Bij het kweken van condities om democratische praktijken en onderling vertrouwen mogelijk te maken komt veel tact en vakmanschap kijken, zoals ook in andere bijdragen in dit boek duidelijk wordt.

Democratie en kloof overbruggen tussen instituties en burgers

Met betrekking tot het tweede perspectief voor democratische verandering, het overbruggen van de kloof tussen burgers en instituties, benadrukt Dzur dat publieke instituties niet kunnen functioneren zonder de steun van de belastingbetaler. Het publiek moet meer eigenaar worden van de instituties en het werk dat ze doen. We kunnen meer nieuwsgierig en onderzoekend zijn naar wat ze doen en naar de redenen voor hun acties. En we zouden ons meer verantwoordelijk kunnen voelen voor hoe ze het doen (Dzur 2008; 2019a). Lokaal eigenaarschap zou niet alleen het uitgangspunt moeten zijn bij het formuleren van oplossingen en uitkomsten, maar ook al bij het blootleggen van problemen en assumpties (Ghorashi, Boersma, & Azarhoosh 2023; Hurenkamp 2024).

Lokaal eigenaarschap kent in Nederland een lange traditie. Veel maatschappelijke organisaties zijn in de tweede helft van de negentiende eeuw ontstaan vanuit het initiatief van burgers. Het was een periode van gemeenschapszin en -plicht waarmee burgers elkaar motiveerden en activeerden. Initiatieven zoals woningcoöperaties, volkshuizen en bibliotheken hadden een sterk associatief karakter, vrijwilligers droegen het werk. Informaliteit drukte een flinke stempel, zoals bijvoorbeeld bij arbeiders die na de overdracht van hun woning zelf de verantwoordelijkheid voor beheer en onderhoud op zich namen (Beekers 2012). Ook op het gebied van de gezondheidszorg richtten arbeiders eigen ziekenfondsen op en organiseerden ze huisartsenzorg, apotheken, wijkverpleging en zelfs ziekenhuizen, waarbij ze artsen, apothekers en verpleegkundigen in dienst hadden. In de loop van de twintigste eeuw is de institutionele en professionele logica in deze maatschappelijke organisaties gaan domineren. De betrokkenheid van burgers en vrijwilligers nam daarmee op den duur af. De vermarkting en verzelfstandiging die aan het einde van de twintigste eeuw in gang zijn gezet, hebben die relatie verder getransformeerd. Maatschappelijke organisaties kregen te maken met schaalvergroting en managementlagen, ze werden leveranciers van publieke diensten. Burgers kwamen als afnemers van die diensten steeds meer in de rol van consument. Dat burgers onvoldoende werden uitgedaagd om mee te denken, mee af te wegen, mee te beslissen en mee uit te voeren, ging ten koste van de legitimiteit van de maatschappelijke organisaties. Democratisch professionalisme wil met deze tendens breken.

Wie verlangt naar nieuwe betrokkenheid van burgers bij de instellingen van het maatschappelijk middenveld, moet daarom diep durven ingrijpen (Beekers 2012). Wie hun identiteits- en legitimiteitscrisis serieus neemt, kan de organisatie van de maatschappelijke instellingen niet louter als een technocratisch vraagstuk benaderen, maar moet dat ook zien als een ideologisch vraagstuk: Wat en van wie zijn de maatschappelijke organisaties? Welke rol kunnen zij spelen in de maatschappelijke democratie? Het zou al helpen als de schaalgrootte van de maatschappelijke organisaties meer op de lokale gemeenschap is geënt en nieuwe sociale initiatieven van burgers sterkere steun zouden ondervinden van maatschappelijke organisaties en overheid. Democratische professionals kunnen daar in de geest van Dzur een belangrijke rol in vervullen.

Naar een krachtiger democratisch ethos

We begonnen dit hoofdstuk met het benoemen van de zorgen die er bestaan over de staat van de democratie. De Australische politicoloog John Keane, roept het beeld op van 'democide', de vernietiging van de geest en de essentie van de democratie. Hij pleit voor 'robuuste' manieren om de machtshonger en het bespelen van angst door populisten en demagogen een halt toe te roepen. Dat vraagt bijvoorbeeld om 'het opbouwen van netwerken en instellingen met scherpe tanden die in staat zijn de macht van bedrijven en de staat in te perken en het leven op onze planeet te

beschermen' (Keane 2024). Volgens Keane is er meer betrokkenheid nodig van burgers bij het publieke leven. Het is dit spoor dat wij – ook in navolging van Rosanvalon, Tjeenk Willink en Dzur – volgen.

Meer betrokkenheid van burgers is geen uitgemaakte zaak. Verschillende misstanden en schandalen hebben duidelijk gemaakt dat de rechtsorde voor te veel mensen niet meer werkt, zoals de eerder aangehaalde Commissie Marcouch het stelt (2023). Burgers vallen tussen wal en schip en ervaren een grote afstand tot politiek en bestuur. Het ontbreekt volgens de commissie aan signalering door uitvoerende professionals, tegenspraak vanuit de samenleving en aan reële macht van burgers om hun invloed direct te laten gelden in bijvoorbeeld wonen, welzijn of op de zorg die zij ontvangen, waardoor problemen zoals het toeslagenschandaal veel te laat worden opgepakt. Dzur spoort democratische professionals aan om dit tijt te keren door nadrukkelijk een rol te spelen in onderhoud en vernieuwing van de democratie. Hij plaatst het democratiebegrip in het hart van de dagelijkse relaties en interacties die professionals, burgers en 'derden' in het publiek domein met elkaar aangaan. Het vereist een democratisch ethos om daar verder inkleuring aan te kunnen geven.

Democratie als het ware 'voorleven'

Wat houdt het democratisch ethos in voor burgers én professionals? Maatschappelijke democratie is mensenwerk. Samenleven betekent ook inschikken, compromissen aanvaarden en het besef hebben dat de praktijk nooit helemaal zal samenvallen met het eigen ideaal en er soms zelfs ver vandaan blijft. Zoals Hurenkamp (2024: 50) het beeldend formuleert: '(...) democratie is ten diepste iets voor verliezers, het idee is dat iedereen die vandaag zijn zin niet krijgt morgen toch weer naar het veld komt.'

Van professionals vraagt het om een normatieve oriëntatie (ROB 2024) waarbij ze democratie als het ware 'voorleven' in het contact met burgers. Dat betekent mensen niet louter benaderen als klant, cliënt of patiënt, maar hen aanspreken als mede-eigenaren om op die manier de apathie en 'aangeleerde onverantwoordelijkheid' te doorbreken (Dzur 2019a: 23). Democratisch professionalisme stelt hoge eisen aan publieke professionals. Er is anders gezegd meer voor nodig dan alleen het aanleren van kennis en vaardigheden. Het gaat eveneens om *deugden, levenshouding en reflectief vermogen*. Dzur wijst niet voor niets op het belang van deugden zoals moed, gevoel voor onrechtvaardigheid, zelfvertrouwen en doorzettingsvermogen (zie hoofdstuk 2). Deugden zijn zelf door en door democratisch. Het meest kenmerkende van deugden is misschien wel dat zij niet aan schaarste onderhevig zijn, ze kunnen elke dag opnieuw worden gemaakt (Schuyt 2009). Bij *levenshouding* horen een gevoel voor verhoudingen, lef, fair play, niet generaliseren en de persoonlijke autonomie van mensen respecteren. Tot het *reflectief vermogen* behoren bijvoorbeeld het

onderscheiden van hoofd- en bijzaken en het bevragen van de macht, ook in relatie tot de eigen rol als professional.

Illustratief is het beeld dat Dzur schetst van de geestelijke gezondheidszorg, in zijn boek uit 2019 over ‘democratische innovatie op onverwachte plekken’. Hoe kun je zorgen dat mensen die afhankelijk zijn van behandeling, niet in een passieve positie belanden? Ook zij beschikken over bronnen die kunnen bijdragen aan hun herstel. Hij ziet een technocratische aanpak waarin de kennis van mensen zelf te zeer wordt verdrongen door een klassieke opvatting van professionele kennis. Terwijl het juist om ‘samen genezen’ zou moeten gaan, een gezamenlijke inspanning (met familie, burens, voormalige cliënten) en niet een individuele (Dzur 2019a: 135). Coproductie betekent hier deling van macht tussen professionals en gebruikers en is radicaler dan bijvoorbeeld *shared decision making* (zie hoofdstuk 7). Hoe kunnen cliënten en naast betrokkenen een stem krijgen en een plek aan tafel?

Door zoals in dit voorbeeld van de geestelijke gezondheidszorg veranderingen aan te brengen in nabije, concrete praktijken, kunnen instituties zich gemakkelijker openstellen voor kennis en preferenties van burgers. Democratische professionals waarderen deze laatste niet alleen, maar mobiliseren deze ook. Dat veronderstelt bescheidenheid, nederigheid, onzeker durven zijn. Maar ook empathisch zijn, actief luisteren, relaties aanknopen, opvattingen serieus nemen, betrokkenheid van leken waarderen en bereid zijn om macht en taken te delen. Kenmerkend voor democratische professionaliteit is eveneens het niet terugdeinzen voor conflicten en obstakels, maar deze juist zien als inherent aan de professionele democratische praktijk. Door ruimte te scheppen voor verschillende soorten deskundigheid en kennis kunnen zich zo dagelijkse democratische praktijken ontwikkelen. Met name op terreinen als wonen, zorg, welzijn, onderwijs, duurzaamheid en veiligheid, waar burgers, professionals en overheden de komende jaren voor flinke opgaven staan.

Democratie dichterbij met een agenda

Wat is nodig om een democratisch ethos te versterken in het publieke domein? We noemen tot slot zeven punten voor een agenda om democratie dichterbij burgers te brengen. Met de laatste drie kunnen professionals morgen beginnen, of ze kunnen daar vooral mee doorgaan. De eerste vier vereisen ook inzet van anderen, zoals leidinggevenden, in de instituties.

1 Stimuleer (democratische) ontmoetingsplekken en organiseer toegangspunten

Een democratisch ethos veronderstelt nabijheid. Dat vraagt niet alleen om oude en nieuwe (online) publieke ruimtes om burgers samen te brengen, maar ook om ‘toegangspunten’ tussen leden van gemeenschappen en van medewerkers van publieke instanties. Schaalvergroting van publieke instellingen, zoals woningcorporaties,

zorginstellingen, scholen en welzijnsinstellingen, heeft er mede aan bijgedragen dat zulke toegangspunten zijn verdwenen. Hoe kunnen ontmoetingen tussen burgers en publieke instituties weer op kleinere schaal georganiseerd worden, zodat ze plekken voor agency, deling en vaardigheid kunnen worden (Koekoek, 2025)?

2 Zorg voor deling van kennis en macht

Kennis en macht zijn nauw met elkaar verbonden. Het delen van macht komt vaak neer op het delen van kennis en omgekeerd. De democratiseringsbeweging in de hierboven genoemde geestelijke gezondheidszorg bijvoorbeeld vraagt met name om het inbrengen van lokale kennis en van de kennis van ervaringsdeskundigen in de instituties. Ook in andere settings blijkt het delen van macht uit de mate waarin relevante kennis en ervaring van burgers een plek krijgen, zoals bijvoorbeeld ook duidelijk wordt in het hoofdstuk over zorgzame buurten (hoofdstuk 8) en over de wetenschap als democratische praktijk (hoofdstuk 10).

3 Versterk de uitvoering

Dzur heeft in zijn analyse minder aandacht voor de ingewikkelde positie van professionals in het publieke domein. Pleidooien om macht, taken en kennis te delen zijn aan dovemansoren gericht wanneer professionals zelf met gevoelens van machteloosheid worstelen, doordat zij met handen en voeten gebonden zijn aan beleid, richtlijnen, regels en outputafspraken. De Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB 2024) wijst erop dat het in een democratie belangrijk is dat beleid gedragen wordt en dat burgers vertrouwen hebben in politici en bestuurders. Nu het functioneren van de overheid juist in dat opzicht te wensen overlaat, vindt de raad het tijd voor een 'systeemverandering'. Die schuilt volgens haar vooral in het in ere herstellen van de uitvoering ('uitvoeringsemancipatie') en de positie van de uitvoerders: de professionals. De schakelfunctie die zij vervullen tussen overheid en samenleving werkt twee kanten op: professionals moeten de ruimte krijgen om wet- en regelgeving op een manier te gebruiken die recht doet aan burgers én ze moeten vanuit hun kennis en ervaring kunnen bijdragen aan het opstellen van wet- en regelgeving (ROB 2024: 88).

4 Giet uitkomsten vooraf niet in beton

De praktijken van democratische professionals kenmerken zich 'van nature' door een open eind en een iteratief proces (Dzur 2019b; Hendriks & Dzur 2022). De uitkomsten liggen nooit van tevoren vast. De complexiteit van de kwesties die aan de orde zijn vragen om het bijstellen van doelen en strategieën gedurende de rit. Het handelen van democratische professionals is per definitie situationeel en contextgevoelig. Het gaat om aansluiten en afstemmen en dat kan – soms scherp – contrasteren met de 'logica van de verzorgingsstaat' waarin sprake is van 'urgentie, maakbaarheid en een zeker ongeduld'. Geef professionals daarom de ruimte (Spierts 2014: 294).

5 Durf te experimenteren en laat ruimte voor verstoring

Behalve dat hun praktijken een open eind kennen, laten democratische professionals zich bij voorkeur eveneens in met het onbekende. Het is dan ook goed dat ze durven te experimenteren en gedurende de reis nieuwe mogelijkheden te verkennen. Daarbij zien ze ook de noodzaak van ruimte om vragen te stellen, af te kijken en tegendraadse meningen te geven. Soms moeten ze disruptieve ruimte claimen om de status quo ter discussie te stellen en te breken met bestaande regimes en protocollen.

6 Geef niet toe aan behoudzucht of onverschilligheid

Sommige instituties bevatten incentives voor hiërarchische, bureaucratische en niet op samenwerking gerichte besluitvorming. Het gebeurt geregeld: huisuitzettingen of incassoprocedures zonder dat iemand heeft geïnformeerd wat er aan de hand is. De persoonlijke en maatschappelijke schade van deze onverschilligheid is aanzienlijk. Democratische professionals verzetten zich daartegen.

7 Investeer in uitwisseling en ontwikkeling

Er is weinig uitwisseling tussen democratische professionals uit verschillende velden. Hoe kunnen netwerken tussen democratische professionals kruisbestuiving bevorderen? En hoe kunnen ervaringen met democratische praktijken worden beschreven en vastgelegd zodat er lering uit kan worden getrokken? Ook voor opleidingen geldt dat democratisch professionalisme nog onvoldoende in hun programma's terugkomt. Democratische professionals geven vaak aan dat ze de democratische gezindheid in hun werk ondanks in plaats van dankzij hun opleiding ontwikkeld hebben (zie het interview met Dzur).

Om het dreigende beeld van democide tegen te gaan is een krachtig democratisch ethos en meer betrokkenheid van burgers bij het publieke leven gevraagd. Door nieuwe vormen van betrokkenheid, eigenaarschap en verbinding de kans te geven, uitmondend in sterker gedragen praktijken, kan hoop de plaats innemen van angst. Anders dan angst verenigt hoop mensen; het zorgt ervoor dat mensen niet tegen elkaar worden uitgespeeld en maakt gezamenlijke actie mogelijk.

Noot

1 In het najaar van 2023 verscheen op verzoek van de Tweede Kamer het rapport van de Adviescommissie Versterken Weerbaarheid Democratische Rechtsorde (Commissie Marcouch).

Literatuur

Adviescommissie Versterken Weerbaarheid Democratische Rechtsorde (Commissie Marcouch) (2023). *Koester de democratie! Een dringende oproep om de democratische rechtsorde weer voor iederéén te laten werken*.
Beekers, W. (2012). *Het bewoonbare land. Geschiedenis van de volkshuisvestingsbeweging in Nederland*. Boom.
Duyvendak, J.W., & Wekker, F. (2016). At home in the city? The difference between friendship and amicability. In Mamedouh, V., & Wageningen, A. van (Eds.), *Urban Europe: Fifty Tales of the City* (p. 23-29). AUP.

- Dzur, A. (2008). *Democratic Professionalism: citizen participation and the reconstruction of professional ethics, identity and practice*. The Penn State University Press.
- Dzur, A. (2019a). *Democracy Inside: Participatory Innovation in Unlikely Places*. Oxford University Press.
- Dzur, A. (2019b). Beyond Technique: Toward a More Democratic Form of Professionalism in Public Administration. *National Civic Review*, Spring 2019.
- Engbersen, G., Snel, E., & Hart, M. 't (2015). *Mattheüs in de buurt: over burgerparticipatie en ongelijkheid in steden*. Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Engelen, E., & Sie Dhian Ho, M. (red.) (2004). *De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat*. Amsterdam University Press.
- Freedom House (2025). Freedom in the world 2025. www.freedomhouse.org.
- Ghorashi, H., Boersma, K. & Azarhoosh, F. (2023). Tussen-denken en inclusief besturen rond armoede. In Overmars, T., Honingh, M., & Noordeggraaf, M. (red.), *Maatschappelijke bestuurskunde* (p. 97-112). Boom.
- Hendriks, M., & Dzur, A. (2022). Citizens' Governance Spaces: Democratic Action Through Disruptive Collective Problem-Solving. *Political Studies*. Vol.7(3) 680-700.
- Hoijsink, M., Lucas, P., & Rijnders, J. (2020). Thuis voelen in een diverse wijk: lichte bridgingtactieken van sociaal werkers in buurthuizen. *Vakblad Sociaal Werk*, 21(2), 8-11.
- Hurenkamp, M. (2024). *Valse vrienden? Democratie armoede en wat eraan te doen?* Oratie. Universiteit voor Humanistiek.
- Hurenkamp, M., & Tonkens, E. (2020). Ontwerpprincipes voor beter burgerschapsparticipatie. *Bestuurskunde* (29) 1: 54-63.
- Huyse, L. (2014). *De democratie voorbij*. Uitgeverij Van Halewyck.
- Huyse, L. (2024, 18 november). De democratie is sterker dan we denken – of toch niet? *De Standaard*.
- Keane, J. (2024, 11 september). Democide is zo gepleegd. Hoe demagogen de democratie vernietigen. *De Groene Amsterdammer*.
- Koekoek, C. (2025). 'Waar van alles kan gebeuren': over de democratische rol van publieke ontmoetingsplekken in Rotterdam. In R. de Brabander, F. Kaulingfreks, & M. Spierts., *Ruimte voor ontmoeting én confrontatie. Collectief werken aan sociale verandering toen en nu*. Van Gennep.
- Otten, C. (2025, 5 januari). Waar mensen elkaar écht ontmoeten, lossen vooroordelen en weerstand op als stof in de wind. *De Volkskrant*.
- Putters, K. (2015). *Democratie is meer dan politiek. Over het verrouwen van burgers in de politieke en maatschappelijke democratie*. Lezing voor het Genootschap van Oud-Senatoren van de Eerste Kamer.
- ROB (2024). *Naar een uitvoerende macht*. Raad voor het Openbaar Bestuur
- Rosanvallon, P. (2019). *De democratie denken. Werk in uitvoering*. Vantilt.
- Schuyt, K. (2009). *Over het recht om 'wij' te zeggen. Groepstegenstellingen en de democratische gemeenschap*. Amsterdam University Press.
- Spierts, M. (2014). *De stille krachten van de verzorgingstaat. Geschiedenis en toekomst van sociaal-culturele professionals*. Van Gennep.
- Tjeenk Willink, H. (2023). *Het tij tegen. De democratische rechtsorde als fundament*. Prometheus.
- Tonkens, E., Trappenburg, M., Hurenkamp, M., & Schmidt, J. (2015). *Montessori-democratie. Spanningen tussen burgerparticipatie en de lokale politiek*. Amsterdam University Press.
- WRR (2023). *Grip. Het maatschappelijke belang van persoonlijke controle*. Amsterdam University Press.

4.

Democratische professionaliteit in vijf activiteiten

Het begint met erkenning

Imrat Verhoeven en Evelien Tonkens

Albert Dzurs notie van democratische professionaliteit biedt professionals een aantrekkelijk alternatief om democratischer met burgers om te gaan. Aantrekkelijk omdat het democratische element de negatieve associaties van professioneel werk als bevoogdend tempert: het werk is professioneel en deskundig, maar ook democratisch met een belangrijke stem voor bewoners, cliënten of burgers. En democratische professionaliteit is veelbelovend omdat het woorden geeft aan wat veel professionals en burgers vandaag de dag ook graag willen: meer democratische en gelijkwaardige interactie.

Wat professionaliteit behelst is tamelijk duidelijk en onomstreden: het gaat om expertise op basis van kennis en ervaring, en om een ethiek op basis van normen die de doelen van de professie ten dienste staan (Freidson 2001). Maar wat is het democratische precies? Wat maakt iemand een democratische professional? En hoe kunnen professionals hun professionaliteit democratiseren? Dzur zelf blijft daar nogal vaag over. Hij stelt vooral dat een democratische professional macht uitoefent, maar die ook met burgers deelt (Dzur 2008). Wat dat precies betekent en hoe macht delen en uitoefenen zich tot elkaar verhouden blijft onduidelijk.

Deze bijdrage gaat over wat democratische professionaliteit is en kan zijn en over wat professionals kunnen doen om hun professionaliteit te democratiseren. We zullen eerst uitwerken wat we van Dzurs werk over democratische professionaliteit kunnen leren. Daarna schetsen we een aantal belangrijke ontwikkelingen in de context van professioneel werk die het noodzakelijk maken om meer met democratische professionaliteit aan de slag te gaan. Een nadere invulling van het democratische aspect bieden wij vervolgens op basis van het werk van de politiek filosoof Mark Warren (2017), aangevuld met enkele andere auteurs. Dit vatten wij, ten slotte, samen door vijf activiteiten te benoemen waarmee professionaliteit kan worden gedemocratiseerd.

Democratische professionaliteit bij Dzur

In de twee boeken die Albert Dzur heeft geschreven over democratische professionaliteit, verschilt de betekenis van dit concept. Zijn eerste boek richt zich vooral op professionals, met democratische professionaliteit als een verzoenend alternatief voor het klassieke model van de professional met superieure kennis en ervaring, en de jaren zeventig-kritiek daarop die radicale gelijkheid bepleit (Dzur 2008). In een volgend boek zijn professionals allereerst democraten, die tegengas geven aan het dehumaniseren dat in publieke organisaties plaatsvindt door te veel voor burgers te denken én namens hen te handelen (Dzur 2019a). Publieke organisaties moeten hierop gecorrigeerd worden door professionals taken te laten delen met burgers en zo de stem van burgers terug te brengen binnen instituties. De kern van zijn beide boeken vat Dzur mooi samen in een artikel, waar hij stelt dat democratische professionals democratisch vormgeven aan hun professionaliteit én dat ze delen van het publieke domein die zijn geprofessionaliseerd, democratiseren (Dzur 2019b). Wij richten ons hier vooral op het eerste: het democratisch vormgeven aan professionaliteit, omdat wij graag dicht bij concrete veranderingen in het werk van professionals willen blijven.

In zijn boek uit 2008 schetst Dzur allereerst de contouren van een klassieke visie op professionaliteit die hij het *social trustee*-model noemt. Professionals hebben hierbij een taakgerichte verantwoordelijkheid voor de diensten die zij verlenen, bijvoorbeeld zorg of juridisch advies, maar ook een bredere vakgerichte sociale verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld voor het verbeteren van de volksgezondheid of het zorgen voor meer rechtvaardigheid. Vanuit beide verantwoordelijkheden ontwikkelen professionals specifieke kennis, vaardigheden en een normatieve oriëntatie, ze stellen kwaliteitseisen en doen aan zelfregulering. Een belangrijke randvoorwaarde is dat burgers in al deze zaken vertrouwen hebben, waardoor professionals *social trustees* worden (Dzur 2008). Dit model van professionaliteit neemt na de Tweede Wereldoorlog een grote vlucht binnen westerse verzorgingsstaten, waar burgers veel taken gericht op zorg en welzijn uit handen worden genomen door professionals (Tonkens 2012). Dzur (2008) bespreekt vervolgens de radicale kritiek die het *social trustee*-model als paternalistisch en ondemocratisch en daardoor beperkend en verlamdend voor burgers beschouwt. Idealiter zou er volgens deze critici de-professionalisering moeten plaatsvinden, door burgers zelf taken te laten uitvoeren.

Dzurs eigen ideeën over democratische professionals bieden een middenweg, waarbij professionals niet alle autoriteit wordt ontnomen, zoals de radicale kritiek voorstelt, maar waarbij ze gezag uitoefenen en tegelijkertijd ook gezag delen met burgers. Door democratische professionaliteit te praktiseren kunnen professionals meer erkenning krijgen van burgers, hun vertrouwen winnen, en uiteindelijk de legitimiteit van hun werk vergroten (Dzur 2008). Bovendien kan democratische professionaliteit ook

bijdragen aan het tegengaan van de dehumanisering, door burgers meer stem te geven in de uitvoering van het professionele werk (Dzur 2019a).

Minder duidelijk bij Dzur is wat democratische professionaliteit precies inhoudt. Zijn definitie luidt: 'Het delen van voorheen geprofessionaliseerde taken en het aanmoedigen van lekenparticipatie op manieren die een bredere publieke betrokkenheid en beraadslaging over belangrijke sociale kwesties binnen en buiten professionele domeinen verbeteren en mogelijk maken' (Dzur 2008: 130). Professionals moeten volgens Dzur dus niet ophouden om professionals te zijn. Ze moeten hun professionele verantwoordelijkheid en autoriteit serieus nemen en hun kennis, vaardigheden en normen blijven gebruiken en verbeteren, terwijl zij tegelijkertijd hun macht en autoriteit samen met burgers uitoefenen door taken met hen te delen.

Dit is een interessante gedachte, maar hij is wel wat weinig uitgewerkt. Veel verder dan macht en taken delen komt Dzur hier niet, waardoor democratische professionaliteit een tamelijk abstract idee blijft dat professionals weinig houvast biedt. Dat is spijtig, want er is veel ruimte voor en behoefte aan gelijkwaardiger met burgers werken. Met iets meer concrete handvatten en kleine ingrepen kunnen professionals hun beroep of hun professionaliteit democratischer maken. Het is nuttig om hierbij een onderscheid te maken tussen professionals met een specifiek beroep en een beroepsethiek die tot uitdrukking komt in een beroepscode, zoals bij veel beroepen in de zorg en in het sociaal werk, en mensen die een specifieke taak hebben die zij professioneel aanpakken, zoals bij gemeenteambtenaren of medewerkers van woningbouwcorporaties. Voor professionals met een specifiek beroep biedt het werk van Dzur een ideaal van 'de democratische professional' dat zij zich eigen kunnen maken om hun beroep te herzien. Voor mensen met een specifieke taak biedt democratische professionaliteit een oriëntatie in de afwegingen die horen bij het professioneel uitvoeren van hun taken.

Voordat wij deze professionals een aantal handvatten bieden, willen we eerst meer over de huidige context van veel professioneel werk zeggen. Die context is anders dan in 2008, toen Dzur het concept ontwikkelde. Maar net als toen beïnvloedt context welke afwegingen professionals in hun werk maken en wat democratisering van hun beroep of professionaliteit kan inhouden.

De huidige context van professioneel werk

Kenmerkend voor veel professioneel werk is dat het hybride is geworden en dat professionals verschillende principes en logica's tegen elkaar afwegen. Laten ze zich leiden door hun eigen kwaliteitsstandaarden, kennis en waarden (zoals in het social trustee-model), door de bedrijfsmatige eisen die de organisatie en het management aan hen stelt, of door wat de interacties met civil society organisaties en bewoners,

cliënten of burgers van hen vragen (Noordegraaf 2015; 2020)? Voor professionals brengt deze hybriditeit een permanente worsteling met zich mee die hun professionaliteit en de zeggenschap daarover sterk beïnvloedt: soms bepaalt de professional zelf wat belangrijk is, soms bepaalt de organisatie dat, en soms de professional samen met bewoners, cliënten of burgers.

In deze context is kiezen voor het social trustee-model om twee redenen niet meer mogelijk. Ten eerste omdat de bedrijfsmatige druk op professionals daarvoor te groot is. Ten tweede omdat het uitgangspunt dat de professional het beter weet, niet meer geaccepteerd wordt. Burgers hebben ook meningen en kennis die zij in willen brengen. Democratische professionaliteit in de zin van macht en taken delen, zoals Dzur in 2008 suggereerde, is bovendien al een breed gedeeld ideaal in de publieke sector (Tweede Kamer 2005; 2015). Maar welke macht professionals hebben, en met wie ze die moeten of kunnen delen, is daarmee een grote vraag.

Toegenomen mondigheid

Een tweede belangrijke ontwikkeling van de afgelopen decennia is de toegenomen mondigheid van burgers, die onder andere tot expressie komt in een assertieve en kritische houding tegenover gezag en een sterker koersen op de eigen oordeelkundigheid (Tonkens 2008; Verhoeven 2009). Steeds meer burgers zijn in staat om kennis op te bouwen of om zichzelf goed te informeren over gezondheid, welzijn, beleidsvoorstellen die zij niet zien zitten of andere zaken die zij belangrijk vinden. Bovendien zijn zij in staat om die kennis te verwoorden in een 'protoprofessioneel vocabulaire' dat geënt is op de terminologie en het gedrag van professionals (De Swaan 1988). De afgelopen twee decennia zijn deze ontwikkelingen enorm versterkt door de groei van het internet en de opkomst van sociale media. Wie goed zoekt, kan snel kennis opbouwen over welk vraagstuk dan ook en kan zich bovendien snel een eerste indruk vormen van de praktijken van professionals. Dit is onder andere zichtbaar in de zorg, waar patiënten meer zeggenschap verlangen over de behandeling die zij krijgen. Artsen ervaren deze mondigheid steeds vaker als prettig, omdat het gesprek over de behandeling aan kwaliteit wint (Dwarswaard 2011). De reactie van andere professionals op zulke mondigheid is echter niet altijd zo positief. Burgers die zich goed geïnformeerd tegen beleid verzetten, vinden vaak beleidsmakers tegenover zich die proberen de angel uit dat verzet te trekken (Verhoeven 2020).

Naast goed geïnformeerde mondigheid, is ook *diffuse mondigheid* (Tonkens 2022) sterk toegenomen. Diffuse mondigheid kenmerkt zich door assertieve uitingen van ongenoegen en wantrouwen met een diffuse bron en een diffuus doel, die niet zijn gebaseerd op zelf verzamelde kennis. De corona-epidemie heeft dit indringend zichtbaar gemaakt, met de anti-vaxers, met burgers die burgemeesters of ministers bedreigden, en met influencers die op sociale media complottheorieën de wereld

in stuurden. Deze uitingen van diffuse mondigheid worden ondersteund door een groeiende scepsis over wetenschappelijke kennis. Feiten staan publiekelijk ter discussie en kennis is steeds vaker ‘ook maar een mening’ (Boswell 2016). Populistische politiek draagt hieraan bij, maar versterkt het wantrouwen ook door het permanent campagne voeren, het bekritisieren van elites en het uitvergroten van politieke problemen in het dagelijks leven (Lotta, Piotrowska, & Raaphorst 2024).

Er ontstaat zo een maatschappelijk en politiek klimaat van publieke en politieke onrust dat professionals onder druk zet in hun rollen als onderwijzers, sociaal werkers, agenten, advocaten en rechters (Noordegraaf 2020). Binnen zo’n klimaat wordt de oordeelkundigheid van professionals in toenemende mate in twijfel getrokken, omdat de kennisbasis van waaruit zij opereren wordt ontkend, het nut van hun werk wordt betwijfeld of omdat hun organisatie wordt gewantrouwd (Noordegraaf 2020).

Meer zichtbare emoties in het publieke domein

Een andere belangrijke ontwikkeling is de toegenomen zichtbaarheid van emoties in het publieke domein. Waar het in westerse landen meer dan twee eeuwen als onwenselijk werd beschouwd om publiekelijk emoties te tonen (Elias 1990), zijn emoties nu prominent aanwezig in reclamecampagnes, in hulpvragen van maatschappelijke organisaties en in de politiek. Emoties vormen een bron van beïnvloeding die helpt om mensen te verleiden bij de aankoop van producten, bij doneren aan een goed doel, bij het uitbrengen van hun stem, of bij deelname aan protest (Elchardus 2005). Ook de opkomst van een therapeutische cultuur leidde ertoe dat emoties uit de taboesfeer zijn gekomen en een veel acceptabeler gespreksonderwerp zijn geworden (Furedi 2004). Vooral emoties zoals angst en woede zijn prominent aanwezig, zoals onder andere bij het conflict over de gas-bevingen in Groningen (Verhoeven & Metze 2022) en bij de toeslagenaffaire. Ook populistische en activistische politici roepen angst en woede op. Rechtse populistten wakkeren bij kiezers angst aan voor immigratie, terwijl linkse activistische politici angst opwekken over bijvoorbeeld klimaatverandering (Bonansinga 2022). Rechtse populistten voeden woede door culturele elites af te schilderen als verwend en nutteloos, terwijl linkse activistische politici woede opwekken jegens economische elites die onrecht, ongelijkheid en precaire omstandigheden zouden veroorzaken (Salmela & Von Scheve 2018).

Voor professionals biedt deze context van sterk aanwezige emoties een grote uitdaging. Wat te doen met angstige of schreeuwende patiënten, bijstandsccliënten of buurtbewoners? In ons onderzoekswerk komen we geregeld professionals tegen die zich ongemakkelijk voelen bij de confrontatie met sterke emoties van bewoners, cliënten of burgers. Ze kunnen er angstig, boos, teleurgesteld of verdrietig van worden en dan niet meer in staat zijn om zich een professionele houding aan te meten. Daarnaast kunnen professionals zichzelf niet gekwalificeerd genoeg vinden om met

emoties van anderen om te gaan, of ze vinden emoties afleiden van wat zij willen bereiken met hun behandelplan, hun aanpak om mensen aan het werk te krijgen, of van hun voorstellen voor de herinrichting van het speelpleintje. Het ongemak kan ook te maken hebben met het gedrag van collega's die iets komen uitleggen volgens hun eigen professionele logica en daarmee voorbijgaan aan de emoties van burgers. Emoties zijn dus altijd eveneens relationeel of onderdeel van een interactie (Bar-Tal, Halperin, & De Rivera 2007) – ze bestaan ook tussen mensen en niet alleen binnen mensen. Daarom vraagt het ongemak in de omgang met emoties om het omarmen van democratische professionaliteit in plaats van eenzijdig handelen vanuit wat professionals zelf belangrijk vinden.

Toegenomen afstand tussen organisaties en burgers

Een laatste ontwikkeling die wij willen schetsen is de grotere afstand tussen veel organisaties en burgers. Onder invloed van New Public Management en bijbehorend efficiency-denken, hebben veel organisaties bezuinigd op menselijk contact. Voorbeelden zijn de uitbesteding van contact aan onpersoonlijke callcenters en het bemoeilijken van persoonlijk contact door alleen online omgevingen en algemene info-mailadressen ter beschikking te stellen (MacNamara 2023). Deze digitalisering versterkt een tendens die Dzur ook signaleert: 'Managers, ambtenaren en middenkader professionals sluiten zich maar al te gemakkelijk af van klanten, belastingbetalers en patiënten; ze dienen en behandelen mensen zonder hen volledig te begrijpen' (Dzur 2019a: 22).

Voor bewoners, cliënten of burgers maakt deze afstand het vrijwel onmogelijk om terug te praten tegen beleid of überhaupt om contact te krijgen met personen van vlees en bloed. Dit versterkt de dehumaniserende tendensen die Dzur aan organisaties toeschrijft. Organisatorische druk en professionele prikkels moedigen hiërarchische, bureaucratische, niet op samenwerking gerichte procedures aan. Instituties moeten daarom volgens Dzur (2019a) gecorrigeerd worden door burgers. Zonder dergelijke correcties kunnen instituties volgens Dzur niet humaan zijn. Want instellingen concentreren macht, labelen, classificeren en ordenen, beheren morele keuzes en creëren daarmee afstand tot burgers. De toegenomen financiële en economische druk binnen publieke dienstverlening, maakt deze afstand alleen maar groter (Noordegraaf 2015; 2020)

In de rest van dit hoofdstuk behandelen wij de vraag wat democratische professionaliteit in de context van deze ontwikkelingen kan betekenen.

Democratische professionaliteit verder uitgewerkt

Aan de hand van een artikel van Mark Warren zullen wij nu het concept democratische professionaliteit aanscherpen. Warren (2017) onderscheidt zeven politieke

praktijken waarvan er vijf voor dit doel relevant zijn: erkenning geven, verzet bieden, overleggen, vertegenwoordigen, en je ergens bij aansluiten. Bij deze vijf praktijken zullen we steeds bespreken wat die betekenen voor de interacties tussen professionals en burgers (bewoners, cliënten) en voor de manieren waarop professionals op democratische wijze de relaties tussen burgers onderling kunnen beïnvloeden.

Erkenning geven

Erkenning bieden aan anderen is volgens Warren (2017: 47) een fundamenteel democratische daad: 'In de hoofden van de actoren legt erkenning wederzijdse verbanden met gedeelde omstandigheden, betrokken belangen, het lot, bezorgdheid, gemeenschappelijke aandoeningen of gemeenschappelijke aspiraties.' Het besef hiervan draagt volgens Warren bij aan de ontwikkeling van morele samenwerkingsrelaties waarin het wederzijds rekening houden met elkaars perspectieven, belangen en waarden centraal staat. Bovendien creëren deze relaties legitimiteit omdat de betrokkenen mogen aannemen dat er bij besluiten rekening is gehouden met hun belangen, waarden en perspectieven (Warren 2017). In de woorden van Dzur gaat het erom 'de wereld van de patiënt, de overtreder, de cliënt, de student en de burger op hun voorwaarden te begrijpen om vervolgens samen te werken aan gemeenschappelijke problemen' (Dzur 2019a: 4). Erkenning geven gaat dus in de kern om het ruimte bieden aan de diverse perspectieven van bewoners, cliënten of burgers op hoe het werk van professionals raakt aan hun behoeften, rechten, identiteiten en ervaringen (vergelijk met Williams & Doyon 2019) en aan hun emoties.

Onderzoek van Nanke Verloo (2023) naar participatieprocessen suggereert dat het negeren van burgers diepgeworteld kan zijn binnen publieke instellingen. De verhalen van mensen worden genegeerd, hun geschiedenis wordt buiten beschouwing gelaten en hun emoties worden geblokt. Zulke processen zijn pijnlijk zichtbaar geworden bij de toeslagenaffaire en het conflict rond de gaswinning in Groningen. Maar miskenning kan ook subtielere en minder grootschalige vormen aannemen. Paul Lichterman (2005) volgde ruim drie jaar verschillende goedwillende kerkgemeenschappen die hulp probeerden te bieden aan alleenstaande moeders in de bijstand. Hij ontdekte dat die hulp in vijf van deze gemeenschappen mislukte. Wanneer de betreffende moeders niet handelden zoals de kerkelijke weldoeners verwachtten, vielen ze terug op stereotypen die dit zouden verklaren – bijvoorbeeld dat mensen van kleur nu eenmaal vaak te laat komen. Ze hanteerden hun eigen gewoonten en communicatiestijlen als norm, aldus Lichterman, en het ontbrak hen daardoor aan *sociale reflexiviteit*: de vaardigheid om zelf kritisch te reflecteren op de manier waarop zij relaties met andere mensen en groepen aangaan – en bijvoorbeeld zich af te vragen of het tijdstip of de locatie voor deze vrouwen eigenlijk wel handig was.

Deze onderzoeken laten zien dat erkenning bieden niet eenvoudig is. Te meer wanneer professionals met mondige burgers en sterke emoties te maken hebben, waarvoor ze soms eerst hun eigen weerstand moeten overwinnen. Een belangrijke sleutel in dit proces ligt daarbij in het ontwikkelen van actief luisteren. De meeste professionele organisaties zijn op zenden en overtuigen gericht en minder op de wederkerige afwisseling van praten en luisteren die voor democratische vormen van communicatie noodzakelijk is (Macnamara 2023; Bellido & Herrero 2023). Luisteren vergt een actieve houding, waarbij de aandacht zich richt op de ander die spreekt en waarbij de luisteraar zichzelf tijdelijk naar de achtergrond verplaatst, door niet meteen allerlei gedachten te vormen bij de spreker of bij wat diegene zegt. Luisteraars kunnen daarbij niet uitschakelen wie zij zijn, maar wel aandacht en openheid betrachten (Bickford 1996).

Professionals kunnen door actief te luisteren een belangrijke stap zetten in het geven van erkenning (Bellido & Herrero 2023; Dzur 2019a). Actief luisteren creëert een relatie, een gevoel van gemeenschappelijkheid, en kan daardoor inclusiever beleid of dienstverlening mogelijk maken, mits aan drie randvoorwaarden wordt voldaan. De eerste is dat er echt sprake is van openheid en dus niet van selectief luisteren, opdat een voldoende rijk beeld van een situatie ontstaat (Dobson 2012). Voorbeelden van selectief luisteren zijn patriarchale organisaties waar weinig tot niet naar vrouwen wordt geluisterd, of bewonersavonden waar vooral naar de heel actieve bewoners wordt geluisterd. De tweede randvoorwaarde is dat professionals extra aandacht besteden aan groepen die nog zelden of nooit zijn gehoord (Dobson 2012). Bijvoorbeeld door ook te luisteren naar vrouwen met een migratieachtergrond die ideeën hebben over energiebesparing, zoals in Rotterdam Bospolder-Tussendijken gebeurt door zogeheten taal- en milieucoaches.¹

Ten derde behoeven – naast inhoudelijke argumenten – ook emoties van burgers aandacht van professionals. Emoties hebben informatieve waarde over de relaties tussen mensen onderling of met hun omgeving (Lazarus 1991). Zo verwijst woede naar een schending van de morele orde ten opzichte van wie iemand is of ten opzichte van anderen waar zij om geven, en angst verwijst naar een bedreiging van iemands bestaan. Aandacht voor inhoud en emoties is een voorwaarde bij het geven van erkenning. Wat dit wel compliceert is dat emoties niet slechts uitdrukking zijn van iemands zielenroerselen, maar ook worden aangewakkerd en soms zelfs gecreëerd door politieke stemmingmakers. Populisten zijn hier erg bedreven in. Woede op asielzoekers omdat je geen huis kunt vinden bijvoorbeeld is een emotie die niet alleen begrip voor woningnood, maar ook feitelijke tegenspraak verdient: woningnood wordt immers niet door asielzoekers veroorzaakt (De Haas 2023). Professionals hoeven daarom niet alleen erkenning te geven, ze kunnen het ook vragen.

Erkenning geven door professionals is mogelijk als zij sociaal reflexief zijn op hoe zij reageren op individuen of groepen die anders zijn dan zichzelf en als zij actief luisteren vanuit een bewustzijn op naar *wie*, *waar* en naar *wat* er wordt geluisterd. Pas dan ontstaat er een opening voor het aangaan van een democratischer verhouding met bewoners, cliënten en burgers. Deze sociale reflexiviteit en op actief luisteren gerichte vaardigheden kunnen professionals ook proberen over te brengen op actieve burgers, in de hoop dat die daarmee beter in staat zijn om democratischer verhoudingen met andere burgers aan te gaan.

Tegenstand bieden

In relatie tot democratie wordt tegenstand bieden door Warren (2017: 47) gekoppeld aan 'situaties waarin actoren zich verzetten tegen overheersing, onderdrukking, uitbuiting of opgelegde heerschappij'. De geschiedenis leert ons dat verzet vaak de opmaat vormt naar een democratisch systeem, of dat mondige burgers verzet gebruiken om tegenmacht te bieden binnen democratische systemen (Rosanvallon 2008). Maar tegenstand gaat niet alleen over je verzetten en wordt niet alleen door burgers geboden. Zo gedragen ambtenaren zich soms activistisch, zoals de ambtenaren van het ministerie van Buitenlandse Zaken die op de stoep van het ministerie demonstreerden om de regering ervan te overtuigen dat zij op moest roepen tot een permanent staakt het vuren in Gaza.² Dit voorbeeld laat zien dat professionals zich binnen hun organisaties kunnen inzetten om verandering van beleid te bewerkstelligen.

Naast het democratiseren van publieke organisaties via verzet en protest, kunnen professionals ook heel alledaagse vormen van tegenstand bieden door verandering te brengen in formele regels die burgers ontmenselijken. Er bestaat vaak veel meer ruimte dan verondersteld wordt om formele regels wat ruimer of anders te interpreteren, om ze aan te passen, om te buigen, of om ze te negeren (Lowndes & Roberts 2013). Ook de informele regels binnen een organisatie die in de cultuur verankerd zitten – 'zo doen we dit of dat nou eenmaal' – kunnen ter discussie worden gesteld, genegeerd of anders geïnterpreteerd. Hetzelfde geldt voor de verhalen die de organisatie uitdraagt (Lowndes & Roberts 2013). Dit is in lijn met Dzur (2019a: 6) die bepleit dat democratische professionals 'stuk voor stuk en praktijk voor praktijk directe veranderingen aanbrengen in hun institutionele domeinen', opdat 'instituten zich openstellen voor burgers en met en via hen denken en handelen' (Dzur 2019a: 41).

Het komt ook vaak voor dat professionals, ten behoeve van burgers, in stilte tegenstand bieden aan beleid. Ze oordelen dan dat ze met openlijke tegenstand weliswaar een politiek punt zouden maken, maar daarmee ook de directe belangen van hun cliënten zouden schaden. Bredewold en collega's constateerden bijvoorbeeld dat professionals in sociale wijkteams soms probeerden om aan burgers uitspraken te ontlokken die het mogelijk maakten om hen meer professionele zorg toe te kennen

en hen minder afhankelijk te maken van hun netwerk, daarmee lijnrecht tegen het beleid in handelend (Bredewold et al. 2018). Ondanks dat deze tegenstand heimelijk plaatsvindt, beschouwen wij het toch als een vorm van democratische professionaliteit omdat het een professionele poging is om de positie van cliënten in het krachtenveld van de publieke sector te versterken, met de inschatting dat dit alleen effectief is als het in stilte gebeurt.

Overleggen

Warren (2017: 47) verstaat onder overleggen ‘praktijken die invloed genereren door het bieden en ontvangen van cognitief overtuigende redenen over zaken van gemeenschappelijk belang’. De kracht van overleggen ligt volgens Warren in communicatie en collectieve agenda- en wilsvorming. Door argumenten met elkaar uit te wisselen kunnen deelnemers aan overleg van elkaars voorkeuren op de hoogte raken. Ze leren elkaars perspectieven kennen en kunnen zich daardoor beter verplaatsen in de ander. Bovendien hopen deelnemers aan overleg de ander te overtuigen van hun eigen positie. Het doel daarbij is niet per se consensus, maar vooral voorkeuren verhelderen en uitsorteren (Warren 2017: 48).

Maar wat betekent dit voor democratische professionaliteit? Overleg is cruciaal omdat professionals zo de voorkeuren van bewoners, cliënten en burgers goed kunnen leren kennen. Bovendien is het stimuleren van overleg tussen burgers een belangrijke taak die professionals op zich kunnen nemen, ook hier met het oog op het articuleren van voorkeuren en het leren kennen en waarderen van elkaars voorkeuren. In deze vormen van overleg gelden de voorkeuren van burgers niet als eisen van een verlanglijstje waarin moet worden voorzien. Voorkeuren zijn nooit af, en als mensen denken dat ze wel af zijn, is het de taak van professionals om ze een beetje los te wrikken, door burgers te stimuleren deze kritisch te beschouwen en ter kritische beschouwing aan anderen voor te leggen. Bijvoorbeeld als er een plan is voor een azc en er is protest tegen vanuit de omwonenden, dan zijn hun bezwaren het waard om gehoord te worden, maar er is geen reden om meteen hieraan tegemoet te komen.

Professionals handelen pas democratisch als ze voorkeuren bevragen en met elkaar confronteren, teneinde deze te sorteren en te verhelderen. Gezien de publieke aanwezigheid van emoties, is verheldering van voorkeuren niet alleen een rationele aangelegenheid. Warren besteedt hier niet expliciet aandacht aan. Zoals wij hierboven bij *erkenning geven* al stelden, vertellen emoties een verhaal. Door dat verhaal mee te nemen, kunnen professionals nog beter helpen verhelderen waar het mensen precies om gaat. Ruimte geven voor en recht doen aan emoties is eveneens een vorm van macht delen, omdat emoties zo als hulpbron meer gewicht krijgen in het proces van overleggen.

Vertegenwoordigen

Van vertegenwoordigen is volgens Warren sprake ‘wanneer een actor staat, spreekt of handelt voor een ander’. Dankzij vertegenwoordiging kunnen miljoenen een ‘plaats aan de tafel’ hebben (Warren 2017: 48). En representanten kunnen ter verantwoording worden geroepen, waardoor degenen die ze vertegenwoordigen meer empowered en geïncludeerd worden, aldus Warren. Vertegenwoordigen vereist empathie, want een vertegenwoordiger vraagt haar publiek om haar perspectief in te nemen: ‘als mensen representatieve claims maken, vragen ze hun publiek om de wereld vanuit hun perspectief te bekijken’ (Warren 2017: 49).

Voor het vormgeven van democratische professionaliteit lijkt bij uitstek *symbolische* vertegenwoordiging geschikt. Symbolische vertegenwoordiging betreft vertolking van de ervaringen, emoties en standpunten door de vertegenwoordiger van degenen die worden vertegenwoordigd en de bereidheid om over die vertolking verantwoording af te leggen aan de vertegenwoordigden (Pitkin 1967). Hiermee onderscheidt symbolische vertegenwoordiging zich van descriptieve vertegenwoordiging op basis van groepskenmerken en functionele vertegenwoordiging op basis van stemming of loting (Pitkin 1967). Symbolische vertegenwoordiging is van belang voor democratische professionaliteit omdat professionaliteit geen groepskenmerken moet vertolken, maar juist moet overstijgen en neutraliseren; bovendien worden professionals niet gekozen of geloot, maar opgeleid en ingehuurd.

Bij symbolische vertegenwoordiging zijn twee niveaus aan de orde: vertegenwoordiging door professionals zelf en de wijze waarop professionals burgers stimuleren om anderen te vertegenwoordigen. Wat betreft vertegenwoordiging door professionals zelf is het van belang dat zij hun best doen en er in zekere mate in slagen om de perspectieven van verschillende bewoners, cliënten of burgers te achterhalen en deze ten overstaan van anderen te vertolken. En omdat burgers in ongelijke mate in staat en in de positie zijn om zelf hun visie te verkondigen, ligt het voor de hand dat professionals met name minder mondige burgers symbolisch vertegenwoordigen en zo het speelveld gelijkwaardiger maken. Dit is bijvoorbeeld aan de orde bij lokale Wmo-raden, waarin vaak burgers zitting hebben die eerder als professional in zorg of welzijn werkten. Met medeneming van hun professioneel perspectief hebben zij de taak om zich te verplaatsen in de positie van cliënten, ook van doelgroepen waar zij noch persoonlijke noch professionele ervaring mee hebben.

Een ander motief voor symbolische vertegenwoordiging als democratisch-professionele praktijk is dat, zoals Dzur (2019a) betoogt, burgers binnen instituties worden gedehumaniseerd doordat er voor en over hen wordt gedacht en gewerkt in plaats van met hen. Professionals kunnen hier tegengas aan geven door te bevorderen, en zo nodig af te dwingen, dat de ervaringen en perspectieven van burgers gehoord worden.

Dit opdat burgers als mensen van vlees en bloed bij beleid en bestuur in beeld komen, in plaats van als abstracte beleidscategorieën. Ook dit is een taak van Wmo-raden, waar immers ook burgers vertegenwoordigd worden die zelf niet in staat zijn deel te nemen, zoals mensen met ernstige mentale beperkingen.

Wat betreft het stimuleren dat burgers andere burgers (of eventueel andere wezens zoals dieren) symbolisch vertegenwoordigen: het is een belangrijke taak van professionals om te zorgen dat burgers die ‘een stem aan de tafel’ hebben, daar ook daadwerkelijk anderen vertegenwoordigen, en dat zij dus ook kennis hebben genomen van de standpunten en emoties van andere burgers die zij bijvoorbeeld in een wijk zeggen te vertegenwoordigen. Wanneer burgers dan betogen dat zij niemand willen vertegenwoordigen, maar gewoon namens zichzelf willen praten, kunnen professionals hen erop wijzen dat ze door aan die tafel plaats te nemen, in een vertegenwoordigende positie zijn geraakt, en dat dit dus onvermijdelijk verplichtingen met zich meebrengt. Professionals kunnen burgers vervolgens ook helpen om die vertegenwoordigende taak waar te maken, door met hen te zoeken naar manieren om de standpunten en gevoelens van andere burgers te leren kennen en te gaan afwegen en vertolken. En door met hen te zoeken naar manieren om zich hierover te verantwoorden. Dit kan zich bijvoorbeeld voordoen bij wijk- of dorpsraden, waar vaak oudere bewoners met een langere woonduur in deelnemen die niet descriptief representatief zijn voor de wijk, maar wel kunnen streven naar symbolische representatie (Tonkens 2009). Ook hier is sprake van het delen van macht, wanneer het lukt om meer stemmen symbolisch te vertolken en zo gewicht te laten hebben in de afwegingen.

Overbruggen en verbinden

Warren (2017: 49) betoogt dat ‘een van de algemene handelingen waarmee democratische functies kunnen worden vervuld, lid worden van een vereniging is’. Vergelijkbare opvattingen waren populair rond de jaren 2000, toen onderzoekers zoals Robert Putnam (2000) en Amitai Etzioni (1996) betoogden dat het verenigen van mensen positieve effecten kan hebben op hun betrokkenheid bij politiek en democratie. Beiden baseerden zich op het communitaristisch burgerschapsideaal dat zelforganisatie en initiatieven van onderop stimuleerde. Op basis van dit ideaal is vooral in het Verenigd Koninkrijk en in Nederland beleid gemaakt om via burgerinitiatieven en vrijwillige inzet met name kwetsbare anderen te helpen (Verhoeven & Ham 2010; Tonkens & Verhoeven 2010).

Dzur noemt dit ook: democratische professionals ‘kunnen burgers samenbrengen (...) en druk en routines creëren die face-to-face contact en communicatie over sociale verschillen heen aanmoedigen.’ (Dzur 2019a: 21). Voor professionals betekent dit vooral dat zij bewoners, cliënten en burgers kunnen stimuleren om zich aan te sluiten bij anderen en om actieve burgers met elkaar te verbinden. In een onderzoek

dat wij deden naar de relaties tussen professionals en bewonersinitiatieven in kwetsbare wijken in Amsterdam, zei een van de door ons geïnterviewde professionals: ‘Wat ze [bewoners] niet goed zelf kunnen (...) is het verbinden met andere initiatieven. Want een initiatiefnemer wil zijn ding doen, en je hebt iemand nodig die daarvoor zegt van “Goh, maar ga nou eens met die en die en die om de tafel zitten”’ (Tonkens & Verhoeven 2012: 92). Professionals stimuleerden hier vooral wat Putnam (2000) overbruggend (*bridging*) sociaal kapitaal noemt: het leggen van verbindingen tussen bewoners die elkaar niet goed kennen en die bijvoorbeeld anders zijn dan zichzelf qua achtergrond. Voor professionals betekende het stimuleren van overbruggend sociaal kapitaal dat zij mensen bij elkaar brachten die vergelijkbare initiatieven namen, of die samen een mooi initiatief konden ontwikkelen waar subsidiepotjes voor bestonden.

Hoewel overbruggen dus geen nieuwe activiteit is voor professionals, kan het in sterke mate bijdragen aan democratischer verhoudingen tussen bewoners. Daarnaast kunnen professionals verbindingen leggen tussen bewoners en instituties, in de literatuur bekend als verbindend (*linking*) sociaal kapitaal (Szreter 2002). Dzur (2019a: 22) benoemt dit ook: ‘Democratische professionals leggen verbanden tussen andere professionals en burgers’. Daarmee kunnen professionals eraan bijdragen dat bewoners, cliënten en burgers niet door instituties over het hoofd worden gezien en dat er een ingang ontstaat om elkaar te leren kennen en gevoelens van afstand of wantrouwen te verkleinen.

Professionaliteit democratiseren

Professionals die democratischer met bewoners, cliënten of burgers willen omgaan, doen er goed aan om hun professionaliteit te democratiseren. Bij professionals die een specifiek beroep uitoefenen, kan dit de vorm aannemen van het ontwikkelen van hun beroep in de richting van het ideaalbeeld dat Dzur schetst, om zodoende een democratische professional te worden. Professionals die specifieke taken professioneel uitvoeren zonder deel uit te maken van een goed omlijnd beroep, kunnen de professionaliteit van waaruit zij werken doorontwikkelen geïnspireerd door Dzurs ideeën over democratische professionaliteit. Zolang professionals bewoners, cliënten of burgers behandelen vanuit hun eigen logica of die van de organisatie, zal er altijd afstand ontstaan, het contact als te onpersoonlijk worden ervaren, en zullen mensen zich niet gezien of gehoord voelen.

Democratisering van professionaliteit hoeft niet veel werk te vergen. Met behulp van onze nadere uitwerking van Dzurs gedachtegoed kunnen snel vijf heel concrete activiteiten worden ontwikkeld in dit proces. Activiteiten bovendien, die in sommige vormen van professioneel werk al sterker aanwezig of verankerd zijn dan in andere. Activiteit één is altijd om bewoners, cliënten of burgers *erkenning te geven* door actief naar hen te luisteren en daarmee hun verhalen, perspectieven en emoties onderdeel te

laten worden van een democratischer manier van communiceren. Hierbij is wel van belang om naar *wie* er wordt geluisterd, *waar* er wordt geluisterd en naar *wat* er wordt geluisterd zo breed mogelijk te doen. Activiteit twee is *tegenstand bieden* waar dat nodig is, vooral door in te gaan tegen regels, eisen, protocollen, praktijken en verhalen die het handelingsvermogen van burgers ontkrachten en hun kennis bagatelliseren. Dit kan door formele regels, informele werkwijzen en verhalen ter discussie te stellen, te negeren, anders te interpreteren, door problemen bij beleidsmakers en politici te signaleren, of door te protesteren.

Activiteit drie is *overleggen* met burgers door hun voorkeuren te bevragen, verschillende voorkeuren, waaronder de eigen professionele voorkeur, met elkaar te confronteren en deze zodoende te verhelderen en uit te sorteren. Activiteit vier is *vertegenwoordigen*, waarbij het de taak is van professionals om de ervaringen, emoties en standpunten van burgers binnen de eigen organisatie en ook bij anderen naar voren te brengen, en om te stimuleren dat burgers andere burgers op zo'n manier vertegenwoordigen op het moment dat zij een stem aan tafel hebben. Activiteit vijf, ten slotte, is *overbruggen en verbinden*. Professionals kunnen dit concreet doen door bewoners, cliënten of burgers te stimuleren om zich actief bij anderen aan te sluiten en door burgers en instituties met elkaar te verbinden zodat er ruimte ontstaat om elkaar te leren kennen en wantrouwen te overwinnen.

Deze activiteiten dienen niet te worden opgevat als een blauwdruk voor een democratische professie of voor democratische professionaliteit. Voor sommige professionele praktijken zijn misschien niet al deze activiteiten nodig of zijn sommige al gemeengoed. Het fundament van alles is echter wel erkenning geven, omdat hiermee veel wordt gedaan aan de vervulling van een grote behoefte onder bewoners, cliënten en burgers en er een opening ontstaat voor productieve vormen van samenwerking. Niet alleen professionals kunnen meteen concreet met deze activiteiten aan de slag. Hetzelfde geldt voor managers, directeuren en hr-medewerkers, die zowel bij de werving en selectie als bij de scholing van professionals, hier rekening mee kunnen houden. Democratische professionaliteit biedt zo inspiratie en hoop voor de democratisering van de relaties met bewoners, cliënten en burgers.

Noten

- 1 <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/houria-is-taal-milieucoach-in-rotterdam-en-dat-is-een-succes-omdat-ik-hun-taal-spreek-kom-ik-bij-mensen-binnen/>
- 2 <https://www.binnenlandsbestuur.nl/carriere/rijksambtenaren-houden-een-stil-protest-voor-ministerie>

Literatuur

- Bar-Tal, D., Halperin, E., & Rivera, J. de (2007). Collective emotions in conflict situations: societal implications. *Journal of Social Issues*, 63 (2): 441-460.
- Bellido, G., & Herrero, M. (2023). Colloquy with Jim Macnamara: Listening, the missing essential in communication. *Church, Communication and Culture*, 8(2): 308-324.

- Bickford, S. (1996). *The dissonance of democracy. Listening, conflict and citizenship*. Cornell University Press.
- Bonansinga, D. (2022). Insecurity narratives and implicit emotional appeals in French competing populisms. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 35(1): 86-106.
- Boswell, J. (2016). *The real war on obesity. Contesting knowledge and meaning in a public health crisis*. Palgrave Macmillan.
- Bredewold, F., Kampen, T., Verplanke, L., Tonkens, E., & Duyvendak, J.W. (2018). *De verhuizing van de verzorgingsstaat*. Van Genneep.
- Dobson, A. (2012). Listening: the new democratic deficit. *Political Studies*, 60: 843-859.
- Dwarswaard, J. (2011). *De dokter en de tijdgeest*. Dissertatie, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Dzur, A.W. (2019a). *Democracy inside. Participatory innovation in unlikely places*. Oxford University Press.
- Dzur, A.W. (2019b). What is a democratic professional? *Kettering Review*, 35(1): 12-18.
- Dzur, A.W. (2008). *Democratic professionalism. Citizen participation and the reconstruction of professional ethics, identity and practice*. The Penn State University Press.
- Elchardus, M. (2005). Tegenstellingen en conflicten in de symbolische samenleving. In P. Dekker (red.), *Maatschappelijke tegenstellingen en de civil society*, blz. 33-55. Stichting Synthesis.
- Elias, N. (1990). *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*. Het Spectrum B.V.
- Etzioni, A. (1996). *The new golden rule: community and morality in a democratic society*. Basic Books.
- Freidson, E. (2001). *Professionalism, the third logic: on the practice of knowledge*. University of Chicago Press.
- Furedi, F. (2004). *Therapy Culture. Cultivating vulnerability in an uncertain age*. Routledge.
- Haas, H. de (2023). *Hoe migratie echt werkt: Het ware verhaal over migratie aan de hand van 22 mythen*. Spectrum.
- Lazarus, R.S. (1991). *Emotion & Adaptation*. Oxford University Press.
- Lichterhan, P. (2005). *Elusive togetherness. Church groups trying to bridge America's divisions*. Princeton University Press.
- Lotta, G.S., Piotrowska, B., & Raaphorst, N.J. (2024). Introduction "street-level bureaucracy and democratic backsliding". *Governance*, 37(S1): 5-19.
- Lowndes, V., & Roberts, M. (2013). *Why institutions matter*. Palgrave Macmillan.
- Macnamara, J. (2023). *Organizational listening II: expanding the concept, theory and practice*. Peter Lang International Academic Publishers.
- Noordegraaf, M. (2015). Hybrid professionalism and beyond: (new forms of) public professionalism in changing organizational and societal contexts. *Journal of Professions and Organizations*, 2(2): 187-206.
- Noordegraaf, M. (2020). Protective or connective professionalism? How connected professionals can (still) act as autonomous and authoritative experts. *Journal of Professions and Organizations*, 7(2): 205-223.
- Pitkin, H.F. (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley, University of California Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Rosanvallón, P. (2008). *Counter democracy: politics in an age of distrust*. Cambridge University Press.
- Salmela, M., & Scheve, C. von (2018). Emotional Dynamics of Right- and Left-wing Political Populism. *Humanity & Society*, 42(4): 434-454.
- Szreter, S. (2002). The state of social capital: bringing back in power, politics, and history. *Theory and Society*, 31: 573-621.
- De Swaan, A. (1988). *In care of the state: healthcare, education and welfare in Europe and the USA in the modern era*. Oxford University Press.
- Tonkens, E. (2022, 2 juli). Waarom zijn we zo snel boos op elkaar? Daar speelt de overheid een grote rol in. *Trouw*.
- Tonkens, E. (2008, 4e druk). *Mondige burgers, getemde professionals. Marktwerving en professionaliteit in de publieke sector*. Van Genneep.
- Tonkens, E. (2009). *Tussen onderschatten en overvragen. Actief burgerschap en activerende organisaties in de wijk*. SUN-Boom.
- Tonkens, E., & Verhoeven, I. (2010). Conclusie. Brave burgers: gezocht en gevonden. In I. Verhoeven & M. Ham (red.), *Brave burgers gezocht. De grenzen van de activerende overheid*, p. 259-268. Van Genneep.
- Tonkens, E. (2012). Working with Arlie Hochschild: connecting feelings to social change. *Social Politics* 19(2): 194-218.
- Tonkens, E., & Verhoeven, I. (2012). *Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid*. Pallas Publications.
- Tweede Kamer der Staten Generaal (2005). *Nieuwe regels betreffende maatschappelijke ondersteuning (Wet maatschappelijke ondersteuning)*. TK 20131, nr. 3.
- Tweede Kamer der Staten Generaal (2015). *Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties*. TK 34000VII, nr. 45.
- Verhoeven, I. (2009). *Burgers tegen beleid. Een analyse van dynamiek in politieke betrokkenheid*. Aksant.
- Verhoeven, I., & Ham, M. (2010). Inleiding. De overheid op zoek naar brave burgers. In I. Verhoeven & M. Ham (red.), *Brave burgers gezocht. De grenzen van de activerende overheid*, p. 9-19. Van Genneep.

- Verhoeven, I. (2020). Contentious governance around climate change measures in the Netherlands. *Environmental Politics*, 30(3), 376-398.
- Verhoeven, I., & Metze, T. (2022). Heated policy: policy actors' emotional storylines and conflict escalation. *Policy Sciences*, 55: 223-237.
- Verloo, N. (2023). Ignoring people: The micro-politics of misrecognition in participatory governance. *Environment and Planning C: Politics and Space*. 41(7): 1474-1491.
- Warren, M. (2017). A problem-based approach to democratic theory. *The American Political Science Review*, 111(1): 39-53.
- Williams, S., & Doyon, A. (2019). Justice in energy transitions. *Environmental Innovations and Societal Transitions*, 31: 144-153.

5.

De praktijk van erkenning

Hoe democratische professionals de participatieve en representatieve democratie kunnen verbinden

Nanke Verloo

Democratische professionals worden verondersteld om vanuit het perspectief, de kennis en leefwereld van inwoners naar publieke problemen te kijken en oplossingen te vinden in samenwerking met lokale betrokkenen (Dzur 2019: 16). In die samenwerking tussen inwoners, professionals en het openbaar bestuur is erkenning een cruciaal onderdeel. Verhoeven en Tonkens benoemen in het vorige hoofdstuk in dit boek hoe belangrijk het bij erkenning is om actief te luisteren, ‘vanuit een bewustzijn op naar *wie*, *waar* en naar *wat* er wordt geluisterd’. Maar hoe dit precies in zijn werk moet gaan, blijft onbesproken. Dat is waar ik in dit hoofdstuk verder op inga: de praktijk van erkenningsrechtvaardigheid door democratische professionals.

In theorie gaat erkenning vaak over grote vragen zoals de eerlijke verdeling van rijkdom en kansen, de inclusie van mensen met verschillende identiteiten, en gelijke toegang tot macht (Fraser & Honneth 2003). Maar in de praktijk gaat erkenning om hele kleine dingen die we zeggen of juist niet, en die we doen of laten. Uit onderzoek weten we dat miskenning vaak plaatsvindt in de micro-politiek van interacties tussen professionals en inwoners (Verloo 2023a). We kunnen ons in een gesprek met een democratische professional gehoord en gekend voelen of onderwezen en miskend, en allerlei gradaties daar tussenin. Tijdens deze zogenaamde ‘publieke ontmoetingen’ vormen mensen hun alledaagse ervaring van de democratie (Bartels 2013; Stout & Love 2017). Burgers ervaren hoe het is om serieus genomen te worden, of juist niet. Abstracte concepten zoals ‘de overheid’ worden werkelijke ervaringen. Democratische professionals doen er dus goed aan zich heel bewust te zijn van de micro-praktijk van erkenning en miskenning.

Tegelijkertijd kan een heel precieze en goede uitvoering van erkenning in die micro-praktijk toch nog eindigen in een ervaring van miskenning. Denk aan een participatieproces waarna wethouders alsnog gaan doen wat ze al van plan waren. Er zijn nu eenmaal zaken waar de democratische professional geen invloed op heeft. Omdat de participatieve democratie een aanvulling is op de representatieve (Boogaard et al. 2024) hangt erkenning in de participatieve democratie samen met de realiteit en

machtsverhoudingen. Die samenhang blijft met een eenzijdige blik op micro-dynamieken onderbelicht. Op basis van tien jaar onderzoek naar de micro-politiek van erkenning tijdens participatieprocessen verbind ik in dit hoofdstuk de kleine alledaagse praktijk van erkenning met het grotere democratische systeem van machtsrelaties. Alleen als we die samenhang kunnen begrijpen, kan erkenningsrechtvaardigheid onderdeel worden van democratisch professionalisme.

In dit hoofdstuk bespreek ik eerst de theorie van erkenning om een basis te leggen voor mijn benadering die zowel naar de micro- als de macro-politiek van erkenning kijkt. Daarna bespreek ik handelingsrepertoires van erkenning als een micro- en een macro-praktijk. Tot slot specificeer ik praktische competenties voor democratische professionals die deze praktijk van erkenning willen beoefenen.

Filosofie en erkenning

De filosoof Lois McNay (2008) stelt dat wanneer inwoners zich door miskenning bewust worden van machtsongelijkheid, zij hun eigen 'agency' zullen vergroten (McNay 2008: 279). Agency is het vermogen tot actie te komen en daarmee de situatie te beïnvloeden. Een veel voorkomend voorbeeld: een groep bewoners met woningen dicht bij de plek waar windmolens geplaatst gaan worden, neemt deel in een participatieproces. Gedurende dat proces komen zij erachter dat zij niet veel in te brengen hebben, over de locatie en komst is al besloten. Ook de komst van de molens staat niet ter discussie. Op dat moment mobiliseren zij hun agency om zich te organiseren buiten het participatieproces om. Ze starten een actiegroep en gaan op ludieke wijze en uiteindelijk met juridische stappen verder. Ik zag in mijn onderzoek vaak hoe moeilijk het was voor democratische professionals om dit soort groepen niet alleen in de micro-interacties, dus met woorden en gesprekken erkenning te geven, maar ook in het macro-politieke systeem. Er werd wel gezegd dat hun stem cruciaal was en tijdens de sessies werd ruimte en aandacht geschonken aan hun verhaal (de micro-politiek van erkenning), maar de besluitvorming omtrent de windmolens en de kaders waarbinnen zij moesten participeren, maakten het onmogelijk om hun bezwaren, angsten en ideeën echt te erkennen. Miskenning zat hem dus niet alleen in de interactie, maar in het systeem van machtsrelaties en besluitvorming.

We kunnen de micro-politiek van de interacties tussen burgers en professionals niet los zien van de macro-politiek die de verdeling van macht en middelen bepaalt. De praktijk van erkenning door democratische professionals vraagt daarom om een aanpak die zowel op micro- als macroniveau nadenkt over de praktijk van erkenning. Dit is overigens niet altijd met het doel het democratisch mandaat van de politiek te verzwakken of de burger zijn zin te geven, maar wel om de inherente machtsrelaties transparant te maken, en om creatief de ruimte voor agency van inwoners op te rekken. In dit hoofdstuk doe ik een poging om dit om te zetten in een praktisch

handelingsrepertoire voor erkenningsrechtvaardigheid van democratische professionals in de samenwerking tussen inwoners, professionals en het openbaar bestuur in al zijn veelzijdigheid.

Participeren of samenwerken?

Omdat participatie een begrip is dat te pas en te onpas wordt gebruikt, wil ik hier eerst definiëren wat ik er precies mee bedoel. Ik heb het in dit hoofdstuk bewust over de samenwerking tussen inwoners en het openbaar bestuur in plaats van over participatie. Participatie suggereert namelijk dat een partij participeert in het proces van een andere partij. Dat is precies wat democratische professionals proberen te voorkomen met hun ambitie om vanuit het perspectief van inwoners een gelijkwaardige samenwerking te organiseren.

In de praktijk van democratische innovatie komen de samenwerkingsverbanden waar democratische professionals een rol spelen vaak op twee manieren voor. Ten eerste in de vorm van reguliere processen van ‘burgerparticipatie’, waarin inwoners deelnemen in een proces dat wordt georganiseerd door de (lokale) overheid rondom een door hen geïnitieerd plan of beleid (Fokkema & Swart-Beekhuis 2023; Van Hulst et al. 2024; Verloo 2023b). Opgaven zoals woningbouw, infrastructuur, sociaal beleid en publieke voorzieningen zijn vaak in opdracht van de politiek, en de processen worden vaak uitgevoerd door de gemeente, provincie of het Rijk met behulp van ingehuurd consultants. Ten tweede is er de zogenaamde ‘overheidsparticipatie’ waarin de (lokale) overheid deelneemt in een activiteit geïnitieerd en georganiseerd door inwoners. Dit zijn ook publieke opgaven waar democratische professionals aan werken, zoals wonen, zorg, gemeenschapszin, maar soms ook infrastructuur of energievoorzieningen.

In beide processen wordt de kennis, passie en creativiteit van inwoners aangeboord om publieke opgaven aan te pakken en zijn inwoners actief in het oplossen ervan. Beide vragen democratische professionals om samenwerkingsverbanden tussen inwoners en openbaar bestuur vorm te geven. En ondanks dat de randvoorwaarden van beide processen zeer verschillend zijn, vragen zij om een micro- én macro-benadering van erkenning en rechtvaardigheid.

De micro-praktijk van erkenning

Ik begin met de micro-politiek van erkenning omdat die plaatsvindt in de directe interacties tussen inwoners, professionals en bestuurders. Dit zijn de plekken en momenten waarop inwoners daadwerkelijk ervaren hoe het is om erkend te worden, maar waar dus ook miskennis, negeren en uitsluiting op de loer liggen (Verloo 2023a). Praktijken die democratische professionals helpen bij deze micro-politiek van erkenning zijn ‘interpretatief luisteren’, ‘onbedoelde miskennis herkennen’ en ‘erkenning zonder gelijk geven’.

Interpretatief luisteren

Interpretatief luisteren is een term die ik in mijn onderzoek met John Forester en David Laws (Forester, Verloo, & Laws 2023) terug zag bij professionals die op innovatieve wijze publieke conflicten oplosten terwijl zij ook de verbinding met alle betrokkenen in stand hielden. Er werd door deze professionals niet zomaar geluisterd naar de verhalen van mensen en al helemaal niet alleen naar aanknopingspunten voor oplossingen. Er werd geluisterd met interpretatie, wat zoveel betekent als luisteren, zien, horen en voelen op een manier die je de informatie achter het verhaal doet begrijpen. Interpretatief luisteren is het horen van dingen die niet worden gezegd, maar wel bedoeld. Het is het luisteren naar waarden die onder de beschrijving van handelingen liggen. En naar de belangen die achter de standpunten schuilgaan.

Door interpretatief te luisteren weten democratische professionals wat belangrijk is voor wie, waarom en in welke mate. Alleen dan kan erkenning worden gegeven die betekenisvol is en wordt voorkomen dat goed bedoelde uitspraken leiden tot onbedoelde vormen van miskenning.

Onbedoelde miskenning herkennen

Ik zag in mijn onderzoek naar burgerparticipatieprocessen geregeld hoe de goede bedoelingen van ambtenaren eindigden in onbedoelde, maar niet minder pijnlijke situaties van miskenning. Ik vroeg me af waar die miskenning nu in zat. Er werd meestal niets onaardigs of verkeerd gezegd en toch voelden bewoners zich miskend en niet gehoord. Een vorm van miskenning vond plaats als het verhaal dat mensen wilden delen niet als legitiem erkend werd. Mensen identificeren zich met de verhalen die zij vertellen. Door een verhaal te ontkennen of miskennen, misken je de mens of de groep die het verhaal vertelt (Bruner 1991). Ik zag dat in participatieprocessen verhalen werden miskend doordat de representativiteit van hun verhaal ter discussie werd gesteld, of omdat hun verhaal als eigen belang werd weggezet. Maar ook als inwoners vertelden over zaken die er in dat gesprek niet toe deden en zij op een beleefde manier een halt toe werden geroepen.

Het begrenzen van inwoners is op zichzelf geen vorm van miskenning, maar wel als er in de macro-politieke context van een proces geen transparantie is over de randvoorwaarden. Op die momenten worden er grenzen gesteld aan welke verhalen wel en geen ruimte krijgen. Die grenzen zijn vaak legitiem en brengen balans in het systeem door het grotere doel centraal te stellen in plaats van subdoelen die dreigen te domineren (Meadows 2008: 42). Maar die grenzen kunnen alleen gesteld worden als er op macro-politiek niveau transparantie is over de randvoorwaarden en als de onderlinge afhankelijkheid tussen alle partijen wordt erkend en benadrukt. Hier zien we weer hoe de micro-politiek van erkenning afhankelijk is van de macro-politiek

en dat is precies de verbinding die democratische professionals kunnen maken door systemisch te kijken naar het proces.

Naast het miskennen van verhalen zag ik hoe mensen miskend werden door onbewust of onbeholpen gebruik van taal. Uitspraken die paternalistisch overkwamen, zoals bijvoorbeeld het spreken over cliënten in plaats van mensen, door steeds de eigen kracht van inwoners te benadrukken en daarmee steeds de verantwoordelijkheid voor problemen bij hen te leggen. Het waren allemaal momenten van onbedoelde miskenning. De taal van erkenning luistert nauw en is afhankelijk van de mensen, de context en de opgave. Door interpretatief te luisteren, leren democratische professionals waar iemand waarde aan hecht en dat zijn vaak andere dingen dan waar ze boos over zijn. Een democratische professional die ik langdurig heb gevolgd, vertelde mij dat hij altijd de woorden van de mensen zelf gebruikt om hun gevoelens en ervaringen te erkennen, 'Ik hoor jou zeggen dat... Heb ik je goed begrepen?' (Verloo 2015). De eigen woorden versterken iemands eigenwaarde, het laat zien dat hij het zelf heel goed weet, en het geeft de professional de kans om te controleren of hij de inwoner wel goed heeft begrepen. Ga er nooit zomaar vanuit dat jouw interpretatie de juiste is.

Als laatste zag ik ook hoe onbedoelde ruimtelijke praktijken miskenning kunnen opleveren. Inwoners uiten hun politiek engagement anders dan ambtenaren verwachten. We weten van Hannah Arendt dat politiek handelen vaak op informele en onverwachte manieren plaatsvindt in de publieke sfeer (Arendt 1958). Mensen bezetten bijvoorbeeld een buurthuis, doen iets ludieks, binden zich vast aan bomen, maar zoeken daarmee de interactie op met autoriteiten. Als deze acties worden genereerd, worden zij miskend als politiek handelen en zien we deze momenten van *counter-politics* over het hoofd, terwijl zij wel degelijk onderdeel zijn van het democratisch systeem. Democratische professionals zouden voorbij de eerste indruk moeten kijken en zowel formele als informele politieke acties herkennen om ze vervolgens te erkennen door erop af te gaan.

Erkennen zonder gelijk geven

In de praktijk wordt erkenning vaak verward met gelijk geven. De twee zijn echter niet hetzelfde. Vanuit een systemisch perspectief wordt direct zichtbaar waarom gelijk geven of instemmen geen verplichting is in participatieve samenwerkingen. Inwoners hoeven in een participatieproces geen gelijk te krijgen, maar ze moeten wel erkenning krijgen voor hun inbreng, inzet, kennis en ervaring. Democratische professionals kunnen erkennen zonder die specifieke persoon ook gelijk te geven. Ik observeerde twee obstakels die het erkennen zonder gelijk te geven in de weg staan. Ten eerste zag ik dat ambtenaren vaak bang waren dingen te beloven. Ze zeiden dikwijls: 'Dank, we nemen het mee.' Dat is geen erkenning. Erkenning zit 'm, naast taal, ook in de details van de micro-interacties, van elkaar aankijken, stil durven zijn,

luisteren, en vervolgens de dingen benoemen die je hebt gehoord door te herhalen wat er is gezegd, te benoemen wat je daarvan leert en de informatie ook daadwerkelijk een plek te geven op een bord, in de aantekeningen en in de terugkoppeling achteraf. Dit kan allemaal gedaan worden zonder beloftes te doen.

Een tweede obstakel voor erkennen zag ik wanneer inwoners ervaringen deelden die gebaseerd waren op de ervaring van één inwoner, de zogenaamde N=1. Ambtenaren en bestuurders hebben de neiging om zo'n anekdote wel aan te horen, maar dan direct op zoek te gaan naar het zogenaamde 'publieke belang' ervan. Door direct in twijfel te trekken of dit ook voor anderen geldt, wordt het verhaal zelf onbedoeld miskend. In samenwerking is de N=1 ervaring juist cruciaal. In zowel burger- als overheidsparticipatie biedt dat ene verhaal de nuance die nodig is om regelgeving, beleid en plannen aan te laten sluiten bij het initiatief of de leefwereld van inwoners. Daarbij is dat ene verhaal haast nooit een N=1 en geeft een verhaal altijd een inkijkje in een geleefde ervaring die serieus genomen moet worden.

Erkennen zonder gelijk geven gaat over de erkenning van het kleine verhaal, het leren van anekdotes en aan de vertellers teruggeven op wat voor manieren hun verhalen zijn ingezet voor een beter ambtelijk en politiek begrip van het onderwerp.

De macro-praktijk van erkenning

Zelfs als er interpretatief wordt geluisterd, onbedoelde miskennen wordt herkend en professionals in staat zijn om te erkennen zonder gelijk te geven, kan een samenwerkingsverband eindigen in een ervaring van miskennen. Dat heeft te maken met het feit dat de samenwerking tussen inwoners, professionals en het openbaar bestuur plaatsvindt binnen de context en structuur van de representatieve democratie, de gemeenteraad, Provinciale Staten en de Tweede Kamer. Dat klinkt logisch, maar in de praktijk heb ik gezien dat de rolverdeling die hiermee gepaard gaat vaak in de war wordt gegooid. Zo worden in participatieve processen ambtenaren vaak op de stoel van de wethouder gezet om politieke keuzes uit te leggen, of wordt er een angst uitgesproken dat een kleine groep inwoners het nu voor het zeggen zou hebben. Gezien de beperkte deelname van inwoners aan participatieprocessen zou dat in veel gevallen niet zo democratisch zijn. Er is in de huidige wereld van misinformatie en belangenverstrengeling genoeg reden om vast te houden aan onze democratische instituties. Om binnen die kaders tot een macro-praktijk van erkenning te komen, kunnen democratische professionals drie dingen doen: systemisch kijken naar de democratie, de randvoorwaarden van samenwerkingsverbanden transparant maken, en macht en tegenmacht als 'interafhankelijk' begrijpen en behandelen.

Systemisch kijken naar de democratie

De democratische samenwerking tussen inwoners, professionals en het openbaar

bestuur kan als een 'systeem' worden gezien. Een systeem is meer dan de som der delen, net zoals bijvoorbeeld een spijsverteringssysteem dat bestaat uit tanden, maag en darmen, maar ook uit enzymen en chemische signalen die elementen onderling verbinden en alleen in samenhang voor een gezonde spijsvertering kunnen zorgen. Om een systeem te begrijpen moeten we niet alleen de elementen kennen, maar ook de onderlinge verbindingen en de functies of doelen van die elementen.

We kennen de elementen van onze representatieve democratie: inwoners gaan stemmen, op basis van die uitkomsten nemen volksvertegenwoordigers hun plek in de gemeenteraad, Provinciale Staten of de Tweede Kamer in. Zij stellen bestuurders aan om de gemeente, provincie of het land te besturen, ontwikkelen en organiseren. Omdat inwoners meer kennis, visie en organisatievermogen hebben dan eens in de paar jaar naar de stembus gaan, hebben we de participatieve democratie als aanvulling op de representatieve democratie ontwikkeld. Hier is de afgelopen jaren veel aandacht naar uit gegaan (Michels et al. 2018). De ingrediënten van de participatieve democratie zijn dat diverse groepen inwoners, professionals en bestuurders samen gaan werken om planning, beleid en uitvoering beter aan te laten sluiten bij wensen en de leefomgeving van inwoners. Soms op initiatief van inwoners zelf en soms omdat inwoners betrokken worden bij bestaande plannen. Maar omdat we die samenwerking georganiseerd hebben als een aanvulling, verandert dit niet iets aan de randvoorwaarden in de representatieve democratie.

Transparantie over randvoorwaarden

Een van de belangrijkste randvoorwaarden in klassieke burgerparticipatieprocessen is vaak dat inwoners niet het beslismandaat van de gekozen volksvertegenwoordigers kunnen overnemen. Deze processen starten en eindigen vaak met een opgave van een wethouder. Toch scheppen professionals regelmatig hoge verwachtingen in deze samenwerkingsverbanden. Meestal gebeurt dit met de goede bedoeling om iedereen betrokken te houden. Dan wordt de mate van invloed van inwoners groter gemaakt dan mogelijk is (Verloo 2023b). Om erkenning te geven aan de daadwerkelijke rol, invloed en positie van inwoners in een samenwerkingsverband moeten democratische professionals de rolverdeling en machtsverhoudingen in de representatieve democratie transparant maken. Bij burgerparticipatie helpt transparantie aan de voorkant om eerlijk te communiceren over verwachtingen. Inwoners horen liever dat er weinig ruimte is voor hun manier van werken of visie dan dat ze na lange intensieve participatieprocessen en tijdsinvesteringen te horen krijgen dat er geen ruimte is. Daarna kan er op zoek worden gegaan naar manieren om de agency van inwoners te vergroten. In sommige gevallen is het dan nodig om de opdracht terug te leggen bij de opdrachtgever of bestuurder om de randvoorwaarden te heroverwegen.

Overheidsparticipatie in burger- of bewonersinitiatieven heeft heel andere randvoorwaarden. Hier organiseren groepen inwoners een publieke service of dienst die zij gezamenlijk beheren (Hendriks & Dzur 2022). Soms ambiëren zij om een alternatief voor reguliere overheidsdiensten aan te bieden (Wagenaar & Bartels 2024: 340). Hiermee staan zij inherent op gespannen voet met formele instituties en die spanningen vragen om herkenning en erkenning door democratische professionals. Professionals worden vaak door gemeenten of andere publieke instellingen vooruitgeschoven om de samenwerking met deze initiatieven te verbeteren, maar soms zijn het ook inwoners zelf die door al hun ervaring uitgroeien tot democratische professionals die de verbinding met instituties vormgeven. In het geval van overheidsparticipatie helpt transparantie om te zien op welke plekken en momenten het overheidssysteem een halt moet worden toegeroepen zodat het initiatief niet wordt gekoloniseerd.

Maar zelfs als er acceptatie en samenwerking is tussen overheid en burgerinitiatieven zijn er inherente spanningen. Deze gaan ten eerste over financiering van collectieve voorzieningen in een marktsysteem waar winst maken bepalend is (Wagenaar & Prainsack 2021). Een ander dilemma gaat over de regelgeving waarbinnen burgerinitiatieven zich begeven. Burgerinitiatieven zijn vaak adaptief en kunnen snel hun werkmethodes aanpassen aan veranderende omstandigheden, dat is precies waarom ze zo'n belangrijk alternatief bieden in de context van een complexe samenleving (De Moor 2015: 158). Maar overheidsinstellingen die de regels ontwerpen waarbinnen burgerinitiatieven opereren, zijn vaak niet zo adaptief. Regelgeving staat daarom regelmatig in de weg voor het duurzaam aanbieden van alternatieve publieke diensten door inwoners. Het voortbestaan van initiatieven is dus afhankelijk van de institutionele context waarin ze plaatsvinden. Democratische professionals moeten in staat zijn om die context en de specifieke randvoorwaarden te overzien en deze te communiceren aan alle partijen.

Een stakeholdersanalyse helpt om inzicht te krijgen in onderliggende belangen van betrokkenen in een samenwerking. Hierin wordt echter vooral gelet op de belangen van alle partijen en minder op de onderlinge samenhang tussen partijen, hun belangen en de rollen die zij vervullen in de samenwerking. Door die onderlinge samenhang en de verdeling van macht zichtbaar en transparant te maken, kan erkenning worden gegeven aan de macro-politiek die micro-interacties stuurt.

Macht en tegenmacht als interafhankelijkheid

Meestal is macht tussen inwoners, ambtenaren, professionals en bestuurders ongelijk verdeeld. Bestuurders voeren plannen en beleid uit, volksvertegenwoordigers hebben uiteindelijk zeggenschap en controleren de uitvoerende macht, en instituties en wetten bepalen de spelregels. Hierin lijkt het alsof inwoners aan het kortste eind trekken. Spreken over macht lijkt in het Nederlandse polderlandschap een taboe.

Machtsverschillen liggen echter vaak aan de oorsprong van waarom inwoners zich ongekend en ongehoord voelen. Democratische professionals kunnen evenwel een systemische aanpak ontwikkelen die zowel de machtspositie van inwoners als bestuurders en ambtenaren erkent door op zoek te gaan naar de vormen van interafhankelijkheid in het democratisch systeem.

Inwoners hebben misschien geen beslismandaat of machtige uitvoeringsorganisaties achter zich, ze zijn vaak wel creatief, adaptief en vormen een massa. Inwoners kunnen tegen beleid en plannen ingaan door te protesteren, participeren en het bestuur voor de rechter slepen. Maar ook door simpelweg niet meer deel te nemen aan democratische processen waarvan zij de democratische waarde betwijfelen. Een mooi voorbeeld hiervan is de participatiestaking van inwoners in Amsterdam-Zuidoost in 2018. Na een teleurstellend participatieproces over de ontwikkeling rondom metrostation Kraaiennest (de K-buurt) besloten bewoners, verenigd in de groep Hart voor de K-buurt om over te gaan tot een participatiestaking. Door niet langer deel te nemen aan een door de gemeente ontworpen participatieproces kon de gemeente niet langer volhouden dat er draagvlak was voor scenario's. Door te staken brachten de inwoners een kink in de kabel van het democratisch systeem. De gemeente ging hierna veel beter luisteren en ging verder in een proces van cocreatie met de buurt. Kortom, als het vertrouwen in de overheid zover daalt dat burgers niet meer meedoen, dan is het systeem van de democratie kapot. Bestuurders, volksvertegenwoordigers en ambtenaren staan dus in een interafhankelijke relatie tot inwoners waarin iedereen afhankelijk is van elkaar.

Het kan gebeuren dat inwoners hun eigen belang boven het publieke belang stellen. Als democratische professionals systemisch werken, zijn zij degenen die op dat soort momenten ook tegengas richting inwoners zouden moeten geven, om zo het grotere doel, bijvoorbeeld de democratische besluitvorming voor publieke opgaven, bovenaan te zetten. Met een systemische benadering brengen zij balans in het systeem en benadrukken zij de verbindingen. Hiermee geven zij opnieuw erkenning aan ieders rol en waarde in het systeem. Interafhankelijkheid betekent dus niet een volledig evenwicht in macht, maar het benadrukken van de dynamiek en onderlinge afhankelijkheden. Ieder heeft zijn rol en de gelijkwaardige erkenning van ieders rol is wat democratische professionals kunnen bewerkstelligen.

Competenties voor erkenning

Een praktijkbenadering van erkenning vraagt democratische professionals om zowel in als uit te zoomen. Door in te zoomen op de micro-politiek van interacties kan democratischer, inclusiever en menselijker worden gehandeld in samenwerkingen tussen inwoners, professionals en het openbaar bestuur. Uitzoomen helpt de macro-politieke context te begrijpen en daarmee de inherente machtsdynamiek

en beperkingen en kansen van een proces te doorzien en te communiceren naar betrokkenen. Mijn observatie is dat democratische professionals zich veel meer focussen op de interacties en kleine veranderingen die zij direct kunnen beïnvloeden dan op het doorzien van de macro-politiek die de mogelijkheid tot erkenning stuurt en beperkt. Ik roep daarom democratische professionals op om systemisch na te denken over de democratische en institutionele context waarbinnen zij samenwerken met inwoners. Juist door de relatie tussen micro-interacties en de macro-context te begrijpen, komt er ruimte voor creatieve vormen van agency van inwoners. Hiervoor heb ik in dit hoofdstuk verschillende competenties besproken die ik hier kort zal specificeren.

Competenties voor de macro-politiek van erkenning gaan ten eerste over het transparant maken van het democratisch systeem en de rollen die iedereen daarin vervult. Een competentie die hierin van pas komt is op een menselijke en duidelijke manier slechtnieuwsgesprekken kunnen en durven voeren met zowel inwoners, ambtenaren als bestuurders. Dit is nodig om randvoorwaarden van processen zo duidelijk te benoemen dat iedereen weet waar zij aan toe zijn. Pas daarna kunnen die randvoorwaarden worden aangepast. Dat laatste vraagt om het doorzien van wat ik 'interafhankelijkheid' heb genoemd, de onderlinge verbindingen tussen partijen. Een analyse van interafhankelijkheid biedt ruimte voor het creatief zoeken naar vormen van tegenmacht, zoals in het voorbeeld van de participatiestaking.

Competenties voor de micro-politiek van erkenning gaan over het leggen van humaan contact tijdens interacties tussen inwoners, professionals en soms met bestuurders en ambtenaren. Hier kunnen democratische professionals hun vermogen tot interpretatief luisteren vergroten. Luister naar de verhalen, maar interpreteer de betekenissen achter wat er wordt gezegd. Stel jezelf de vraag wat het verschil is tussen wat er wordt gezegd en wat er wordt bedoeld. Wat zijn de ervaringen die schuilgaan achter iemands mening? En welke waarden liggen ten grondslag aan een uitspraak? Ook zouden democratische professionals zich te allen tijde bewust moeten zijn van het feit dat taal multi-interpretabel is. Vaak zijn er woorden die terugkomen in een samenwerking, deze duiden de relaties tussen partijen in een samenwerking. Ga het gesprek aan over de manier waarop in dat proces betekenis wordt gegeven aan die woorden. Wat betekent adviseren of cocreatie in dit proces, welke verwachtingen leven daarbij? In iedere samenwerking zouden die woorden een eigen gedeelde invulling moeten krijgen.

Ten slotte zouden democratische professionals aandacht moeten hebben voor het kleine verhaal en dit verhaal moeten benadrukken als bestuurders of ambtenaren deze wegzetten als N=1. Het kleine verhaal van inwoners is een cruciaal element in het systeem van onze democratie. Als democratische professionals systemisch kijken naar de democratie kunnen zij voor het kleine verhaal gaan staan en de interafhankelijkheid met het

grote verhaal over publieke belangen blootleggen. Het verbinden van de micro-praktijk van erkenning in interacties en de macro-praktijk van erkenning in de context van de representatieve democratie is de belangrijkste opgave voor democratische professionals die de samenwerkingen tussen burgers en overheid willen versterken.

Literatuur

- Arendt, H. (1958). *The human condition*. University of Chicago press.
- Bartels, K.P.R. (2013). Public Encounters: The History and Future of Face-to-Face Contact Between Public Professionals and Citizens. *Public Administration*, 91(2), 469-483.
- Boogaard, G., Hendriks, F., Tiemeijer, W., Verloo, N., & Kennisknooppunt Participatie (2024). *Burgerparticipatie op nationaal niveau*. Ministerie van Binnenlands Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Bruner, J. (1991). Narrative construction of reality. *Critical Inquiry*, 18(1), 1-21.
- Dzur, A. (2019). What is a democratic professional. *Kettering Review*, 35(1), 12-18.
- Fokkema, S., & Swart-Beekhuis, S. (2023). *Handboek bewonersparticipatie. Inwoners betrekken bij maatschappelijke opgaven*. Mediawerf.
- Forster, J., Verloo, N., & Laws, D. (2023). Creative discretion and the structure of context-responsive improvising. *Journal of Urban Affairs*, 45(6), 1145-1162.
- Fraser, N., & Honneth, A. (2003). *Redistribution or recognition?: A political-philosophical exchange*. verso.
- Hendriks, C.M., & Dzur, A.W. (2022). Citizens' governance spaces: Democratic action through disruptive collective problem-solving. *Political Studies*, 70(3), 680-700.
- Hulst, M. van, Jong, M. de, & Meerkerk, I. van (2024). *Vuistregels voor participatie LUIK 2: De weerbarstige praktijk*. Tilburg University.
- McNay, L. (2008). The trouble with recognition: Subjectivity, suffering, and agency. *Sociological theory*, 26(3), 271-296.
- Meadows, D.H. (2008). *Thinking in systems: A primer*. Chelsea Green Publishing.
- Michels, A.M.B. (2018). Burgerparticipatie in het beleid, bewonersinitiatieven, en de rol van de gemeenteraad. In J. van den Berg, H. Vollaard, J. Cohen, & G. Boogaard (eds.), *De gemeenteraad: Ontstaan en ontwikkeling van de lokale democratie* (p. 191-286). Boom.
- Moor, T. de (2015). *The Dilemma of the Commoners: Understanding the Use of Common-Pool Resources in Long-Term Perspective*. Cambridge University Press.
- Stout, M., & Love, J. M. (2017). Integrative Governance: A Method for Fruitful Public Encounters. *The American Review of Public Administration*, 47(1), 130-147.
- Verloo, N. (2015). 'Develop stories, develop communities: Narrative Practice to Analyze and Engage in Urban Conflict'. In E. Gualini, *Planning and Conflict. Critical Perspectives on Contentious Urban Developments*. (p. 279-296). Routledge RTPI Series.
- Verloo, N. (2023a). Ignoring people: The micro-politics of misrecognition in participatory governance. *Environment and Planning C: Politics and Space*, volume 41, issue 7.
- Verloo, N. (2023b). *Struikelen over participatie. Tien 'kritieke momenten' voor betere burgerparticipatie in lokale besluitvorming*. Van Gennep.
- Wagenaar, H., & Bartels, K. (2024). Introduction: Advancing the Commonsense: The Political Economy of The Commons. *International Journal of the Commons*, 18(1), 337-350.
- Wagenaar, H., & Prainsack, B. (2021). *The Pandemic Within*, 1ste dr., p. 99-124. Bristol University Press; JSTOR.

DEEL II.
PRAKTIJKEN VAN DEMOCRATISCH PROFESSIONALISME

6.

Een democratische professional aan het werk

Bewoners en publieke instanties samenbrengen in kwetsbare wijken

Interview met Marianne de Koning

Floris Vermeulen en Imrat Verhoeven

Bospolder-Tussendijken in Rotterdam is een van de armste wijken van Nederland met een hoge concentratie aan sociale problematiek zoals werkloosheid, schuldenlast en onveiligheid en een lage kwaliteit van huisvesting. Een groot deel van de bewoners is het vertrouwen in de lokale overheid verloren en haakt steeds verder af. Bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen bleef ruim 70 procent van de stemgerechtigden in deze buurt thuis (OpenRotterdam 2022). Er heerst onder deze groep het gevoel dat stemmen toch geen zin heeft. Politici zijn niet geïnteresseerd in de mening en problemen van de mensen in wijken als Bospolder-Tussendijken. Sinds 2019 probeert de gemeente daar, samen met andere organisaties en bewoners, via wijkontwikkelingsprogramma Veerkrachtig BoTu 2028 verandering in te brengen. Het doel is dat Bospolder-Tussendijken ‘de eerste veerkrachtige wijk van Rotterdam wordt’, een wijk ‘waarin mensen elkaar helpen en samenwerken om met tegenslagen om te gaan’.¹ Het verbeteren en verduurzamen van de woningvoorraad speelt in dat proces een belangrijke rol. De verduurzaming van 360 woningen aan de Gijsinglaan, aan de rand van de wijk, is daar een goed voorbeeld van. Met verduurzamingsmaatregelen zijn de afgelopen jaren alle 360 woningen geïsoleerd en aangesloten op het stadsverwarmingsnet van Eneco.

Op deze plek is Marianne de Koning met haar sociale onderneming De Verbindingskamer actief. Wie met haar spreekt ontdekt al snel dat ze iets bijzonders doet: luisteren naar bewoners in deze kwetsbare wijk die het vertrouwen in publieke instanties zijn verloren. De Verbindingskamer voorziet in een groeiende behoefte, omdat publieke instanties onder druk van efficiency-denken en digitalisering een grote afstand tussen zichzelf en burgers hebben gecreëerd. Zij verschansen zich achter websites en callcenters en zijn daardoor vooral gericht op informeren en zenden. Grootschalig onderzoek van Jim Macnamara (2023) naar publieke organisaties suggereert dat deze afstand tot bewoners wijd verspreid is en dat er iets belangrijks verloren gaat, namelijk tweezijdige communicatie waarin mensen praten en naar elkaar luisteren. Elders in dit boek betogen Imrat Verhoeven en Evelien Tonkens dat luisteren een belangrijke vaardigheid is in het geven van erkenning aan bewoners. Dat geldt des te meer in

kwetsbare wijken, waar meer mensen wonen met een lage sociaaleconomische status, een laag inkomen, geen werk, een lage opleiding, en waar meer mensen in armoede leven, met slechte woonomstandigheden, met grotere gezondheidsproblemen en met ervaringen van discriminatie door instanties. Publieke instanties slagen er niet goed in om deze hardnekkige problemen op te lossen en daardoor verliezen bewoners het vertrouwen in deze instanties (Algren et al. 2015; Kullberg, Mouktadibillah, & De Vries 2021; Ministerie van Binnenlandse Zaken 2022).

Het is juist in Bospolder-Tussendijken dat De Verbindingskamer erin slaagt om wat vertrouwen terug te winnen en letterlijk en figuurlijk te zorgen voor verbinding tussen publieke instanties en bewoners. Daarmee onderneemt De Verbindingskamer, ook in andere kwetsbare wijken en in andere gemeenten, drie van de vijf activiteiten die volgens Verhoeven en Tonkens in navolging van het werk van Dzur (2019) essentieel zijn voor het ontwikkelen van democratische professionaliteit: (1) erkenning geven door te luisteren, (2) bewoners vertegenwoordigen en (3) verbindingen leggen tussen bewoners en publieke instanties. Om deze activiteiten verder uit te diepen en te laten zien hoe dit in de praktijk werkt, laten wij in deze bijdrage Marianne de Koning van De Verbindingskamer uitgebreid aan het woord. Waar mogelijk leggen we verbanden met de drie activiteiten van democratische professionaliteit.

De Verbindingskamer is acht jaar geleden door Marianne de Koning opgericht en bestaat inmiddels uit veertien mensen. Het begon allemaal met een wijkonderzoek voor de gemeente Rotterdam, in een buurt waar het de gemeente maar niet wilde lukken om met bewoners aan de problemen in de wijk te werken. De Koning werd vervolgens gevraagd om verbindingen te leggen tussen bewoners, maar ook tussen bewoners en de gemeente of hulpverlenende instanties. Om de werkwijze van De Verbindingskamer te beschrijven hebben wij Marianne de Koning twee keer langdurig geïnterviewd. Zij vertelt wat luisteren inhoudt, waarom de overheid slecht luistert, welke stappen je zet als professional om te luisteren, en over welke vaardigheden je als professional moet beschikken om goed te kunnen luisteren. Daarna ronden we af met een korte beschouwing, waarin we conclusies trekken en deze inbedden in inzichten uit wetenschappelijke literatuur.

Luisteren, wat is dat eigenlijk?

Luisteren, volgens de methode van De Verbindingskamer, combineert elementen van democratische professionaliteit. Het gaat met name om het erkennen van de noden en wensen van bewoners en vervolgens het vertegenwoordigen van deze bewoners bij de publieke instantie die iets aan die wensen en noden kan doen.

De Koning legt uit: ‘Luisteren zoals wij dat bij De Verbindingskamer doen is meer dan alleen aanhoren. Aanhoren is als jij tegen mij iets zegt en ik hoor dat aan en

vervolgens gebeurt er niks. Luisteren is het signaleren en oppakken van relevante zaken en daar een betekenisvol vervolg aan geven. Luisteren is zorgen dat de ander gehoord wordt. Dat doe je door oog te hebben voor de problemen die mensen hebben, deze te benoemen, en er vervolgens voor te zorgen dat de overheid dit hoort, signaleert en erop reageert. Wij luisteren altijd in opdracht van de lokale overheid of publieke instanties zoals woningbouwcoöperaties. Daarvoor moet je open het gesprek ingaan met iedereen en zonder vooroordelen, alle bewoners zijn even belangrijk. Dit is uiteindelijk de kern van luisteren zoals wij dat doen – het is soms echt te simpel voor woorden als ik het vertel: tijd en aandacht hebben voor iedereen en echt luisteren naar wat zij te vertellen hebben en dan zonder (voor)oordeel en vervolgens op zoek gaan naar een antwoord op hun vragen.’

De lokale overheid is volgens De Koning heel langzaam in het reageren op wensen van bewoners in kwetsbare wijken, zij erkent de bewoners te weinig in hun wensen en reageert vaak pas als het te laat is en de situatie uit de hand is gelopen (denk aan rellen of geweld). De Koning: ‘Door met bewoners in gesprek te gaan en goed naar hen te luisteren, zorgen wij ervoor dat de overheid in ieder geval weer de urgentie voelt om zaken eerder op te pakken en een poging doet het probleem op te lossen voordat het uit de hand loopt. Mondige bewoners hebben deze problemen niet, want die weten dat de overheid hun probleem serieus neemt (zij voelen zich wel erkend en vertegenwoordigd). Het gaat vaak om hele praktische zaken waar bewoners veel last van hebben. Denk bijvoorbeeld aan de ophaaldienst van afval. Er wordt in de wijken waar ik werk, dat is echt ook letterlijk toegegeven door de overheid, minder vaak een wagen langs gestuurd dan in de wijken waar bewoners wonen met de koophuizen en de wat duurdere wijken. Als er bijvoorbeeld sneeuw ligt, wordt daar pekkel gestrooid. Maar niet in deze wijken met bewoners die minder mondig en armer zijn. Vorig jaar zei iemand tegen mij: ‘hier mogen we blijkbaar wel onze benen breken’. Dat heeft me zo diep geraakt toen. Ik dacht, het gaat om het wezenlijke gevoel van je gezien en gewaardeerd voelen als mens (erkenning). Eigenlijk voel je je gewoon weggezet als minder belangrijk dan iemand anders die het beter getroffen heeft dan jij. Als iemand die niet gelijkwaardig is. Dat gevoel moeten we doorbreken.’

Hoe komt het dat de overheid slecht luistert naar deze mensen?

‘De overheid maakt, bewust of onbewust, een verschil tussen het type mensen waar ze wel en niet naar luisteren. Dat heeft deels te maken met de manier waarop onze democratie functioneert en de mensen, groepen en buurten die beter vertegenwoordigd worden. Er wordt door politieke partijen beter geluisterd naar actieve burgers met meer middelen en een beter netwerk om hun wensen kenbaar te maken, dan naar arme burgers met minder middelen en een klein netwerk. Het heeft deels ook te maken met de manier waarop de arme, minder mondige bewoners zichzelf presenteren naar de overheid toe.’

Volgens De Koning vertegenwoordigen overheden en hun professionals de bewoners van kwetsbare wijken te weinig en daarom springt zij met De Verbindingskamer in dit gat: ‘De overheid wil de zelfredzaamheid van mensen stimuleren en dat ze zelf gaan bellen om tot oplossingen te komen. Maar dat betekent wel dat iemand die dat in gebrekkig Nederlands of op een wat meer onbeholpen of boze wijze doet, even serieus genomen moet worden als iemand met een universitaire achtergrond die perfect zijn of haar verhaal kan vertellen. Om dat te bereiken zou de overheid, en professionals in dienst van de overheid, zich beter moeten inleven in die bewoners. Het is zo belangrijk dat er professionals zijn die er een hart voor hebben, maar ook echt uit hun ivoren toren komen. Want anders is het ook ingewikkeld om de hele dag maar mensen aan de telefoon te hebben waar je eigenlijk helemaal niks van begrijpt en waar je je niks bij kan voorstellen.’

We zien hier een pleidooi om publieke instanties weer een gezicht te geven voor bewoners van kwetsbare wijken, om zo de dehumaniserende effecten van ‘over’ en ‘voor’ bewoners praten, die Dzur (2019) signaleert, tegen te gaan.

Luisteren: hoe doe je dat als professional?

In haar antwoord werkt Marianne de Koning een aantal stappen uit: contact leggen, de aanleiding duidelijk maken, vertrouwen winnen en opvolgen. Die stappen moeten er eerst voor zorgen dat zij en haar team erkenning geven aan de bewoners, om hen vervolgens zo goed mogelijk te kunnen vertegenwoordigen bij publieke instanties. Allereerst vertelt ze over *contact leggen* met iedereen en niet alleen met bewoners die zich laten horen. Letterlijk met iedereen wordt contact gelegd: deur voor deur. En als mensen niet thuis zijn of de deur niet opendoen, dan proberen ze het op een ander moment nog een keer en nog een keer. Als dat niet lukt via via.

De Koning: ‘We luisteren naar iedereen, ook mensen die geen woord Nederlands spreken, want die leven daar vaak ook al dertig jaar en zijn sowieso bewoner van deze buurt. Maar er is een generatie die de taal nooit zal leren. (...) Omdat mijn team ook al die talen spreekt, kunnen we ook echt super inclusief te werk gaan en spreken we iedereen. We betrekken vooral die bewoners, die normaliter niet gehoord worden. Die komen niet naar publieke bijeenkomsten, maar die gaan we aan de voordeur bevragen. We nemen bij het eerste contact aan de deur altijd verschillende kleuren gerbera’s mee. Dat je mensen ook de keuze geeft van: wat past bij jou? En dan zie je meteen hoe iemand reageert. We beginnen heel algemeen: “Hoe lang woont u hier nou en hoe is dat om hier te zijn?” Dan ga je naar het contact met burens, hoe dat werkt of hoe mensen daarin staan. En dan probeer je steeds iets persoonlijker te worden als het kan. Bij de een gaat dat heel gemakkelijk en bij de ander denk je: nou, ik moet gewoon stoppen nu. Weet je wel, iemand is heel wantrouwend. En dan zeggen we: “We zijn hier nog elke week op die en die dag. We zijn er elke week op hetzelfde dagdeel,

dus je zult ons wel vaker zien lopen. Misschien komen we je nog een keer tegen. Op het kaartje staat mijn telefoonnummer, dus je kunt mij altijd benaderen als er wat is of als je later nog wat bedenkt wat je wilt vertellen.” En we sturen zelf altijd aan het einde van de dag een appje van: “Bedankt voor je tijd, het fijne gesprek en hierbij heeft u mijn nummer. We gaan de komende weken bij de burens aanbellen.” En je hebt dan gelijk een lijntje en dan gaan we die avonden organiseren, en nodigen we ze ook weer persoonlijk uit via WhatsApp.’

‘Dus het is echt heel open en super laagdrempelig. Als iemand geen woord wil zeggen, is dat ook goed en ik denk dat ze dat voelen, dat je niks hoeft. We hebben ook kaartjes van: we hebben u gemist. Met een uitleg erop wie we zijn en wat we doen en waarom we aan de deur waren. En dan bellen we in de avond nog een keer aan en dan zeggen mensen: “Oh ja, ik heb je kaartje gekregen.” Er staat ook een nummer op dat ze zelf kunnen appen, maar dat gebeurt niet zo vaak en af en toe belt er iemand van: “Ik heb je kaartje gevonden.” We bellen altijd wel drie keer aan en soms doet iemand nog steeds na drie keer niet open en is het ook oké. Omdat we vaak lang in de buurt aanwezig zijn, horen ze het van burens en gaat het een beetje van mond tot mond en bereik je dat soort mensen uiteindelijk ook wel, maar nooit 100 procent. Maar ik denk toch dat mensen voelen dat je gewoon geen agenda hebt en echt onafhankelijk bent. We hoeven niets van ze, letterlijk niets. Maar we zijn er wel voor ze als zij iets aan willen kaarten bij de overheid.’

De aanleiding voor het contact is altijd praktisch en heeft te maken met werkzaamheden die de overheid of instantie doet in de buurt: een renovatieproject van huizen of een bepaald infrastructuurproject in de straat. De Koning vertelt hierover: ‘De vraag aan bewoners is dan in eerste instantie: Hoe is dat nou voor u? Hoe is dat bevallen? Bent u tevreden? Vervolgens komt er vaak een waslijst aan punten die mensen willen spuien. Het is daarbij noodzakelijk dat duidelijk gemaakt wordt dat er op korte termijn een terugkoppeling gegeven wordt. Als we na een week nog niks hebben gehoord, dan gaan we er achteraan en wordt er een antwoord verwacht van de desbetreffende instantie. Dat wordt vervolgens teruggekoppeld. Dan zie je vaak een verademing bij bewoners: ik heb een terugkoppeling gekregen op mijn vraag. En dat kunnen echt alle typen vragen zijn.’

‘Wat we tot onze verbazing merken is dat bewoners het enorm waarderen dat we er namens de gemeente of een instantie zijn. We dachten altijd dat moeten we nooit noemen zo’n woord gemeente, want dan denken ze: oh daar ben je dus van, en dat vertrouwen ze niet. Maar als je zegt: “We zijn ingehuurd door”, waarderen ze juist dat die willen investeren in hen via ons. Dus we zeggen altijd: “Nou, we werken hier in uw wijk of in uw straat of in uw flats in opdracht van, en we gaan met iedereen kennis-maken.” Dus dat is ook niet: “wat doe jij aan mijn deur? Maar, we bellen bij iedereen aan en vandaag zijn we hier bij u op de galerij.”

Een belangrijk doel van eerste contact is het (her)winnen van *vertrouwen* onder bewoners die om allerlei redenen geen vertrouwen hebben in de overheid en andere publieke instanties. De Koning zegt: ‘De overheid heeft tot nu toe niet naar ze geluisterd, waarom zouden ze dat nu wel doen? Vertrouwen winnen onder deze bewoners kost vaak veel tijd. Laatst zei iemand tegen mij: “Ik ben een jaar bij je betrokken geweest, kom ik naar je avonden, maar niet omdat ik dat wilde, maar puur om je te testen of je te vertrouwen was. Nu weet ik dat je te vertrouwen bent en dat je doet wat je zegt.” Dat zei die na een jaar en ik dacht altijd: wel, wat een leuke actieve bewoner, maar dat was dus eigenlijk een hele andere intentie. Heel veel mensen geven ook hun telefoonnummer. Dat vind ik heel bijzonder als er zoveel wantrouwen is.’

‘Wat we verder doen om het vertrouwen van deze bewoners te herwinnen is dat we bereid zijn buiten de gebaande paden te werken. Het is bij ons dus geen van negen tot vijf situatie. Ik ben altijd bereikbaar, zeven dagen per week. Soms moet je wel grenzen trekken als het gaat om mensen die veel aandacht vragen. En dat is met name het geval bij psychisch kwetsbare mensen. Die kunnen soms echt veel aandacht opeisen voor zichzelf en echt over alles vragen stellen. En dat moet je kunnen filteren en begrenzen. Ook kan je zeggen: “Heel heftig, ik heb het gelezen en ik kom er bij je op terug.” En als je dat ook echt doet, dan vinden ze dat prima.’

‘Vertrouwen terugwinnen heeft uiteindelijk ook, of vooral, te maken met daadwerkelijk leveren en terugkoppelen op heel korte termijn en het netwerk hebben om betekenisvol antwoord te geven op het probleem dat wordt aangekaart. Zij hebben ons uiteindelijk nodig om verder te kunnen komen in het agenderen en oppakken van hun probleem. Omdat het hele netwerk van de overheidsinstanties achter ons hangt kunnen we heel snel via korte lijnen dingen uitzetten. Dat zien ze ook. Dus, wij komen de volgende dag al met een antwoord op een vraag die normaliter misschien een half jaar bij de gemeente had gelegen, voordat iemand echt een terugkoppeling had gegeven. Dat geeft veel vertrouwen bij mensen. Het gaat er bij bewoners trouwens niet om dat zij hun zin krijgen, maar wel dat ze voelen dat er serieus naar is gekeken. Het gaat erom gehoord te worden, dat is misschien een betere omschrijving van dat luisteren. Want soms krijgen bewoners een antwoord dat echt niet bevalt en dat geven we ook aan: “Ik snap dat dit niet het antwoord is dat je had gehoopt, maar ze hebben alles uitgezocht en dit is het antwoord.” Maar dan voelt men zich wel gehoord. Men voelt zich dan eindelijk serieus genomen door de overheid.’

Tot slot gaat het volgens De Koning ook om *opvolgen*. ‘Om als bewoners gehoord te kunnen worden, is het dus belangrijk dat er iets wordt gedaan met de informatie die uit het gesprek is gekomen; dat er een betekenisvolle reactie komt vanuit de overheid. Dat vraagt dat wij een breed netwerk hebben binnen de overheid, dat wij weten waar bepaalde informatie of acties te vinden zijn en dat men binnen de overheid bereid is

om die informatie op heel korte termijn met ons te delen. Want soms gaat het van: ja hallo, dit hebben we al tien keer uitgelegd, ja, ze hebben toch een informatieboekje! Ja, dit gaat sowieso niet werken. Ik vraag dan altijd: “Ja maar, waarom dan niet?” Je wilt een gedegen argumentatie hebben naar die bewoner toe, anders dan is het alleen maar een nee. Dus, zij vinden ons soms ook gewoon zeikerds omdat we op die kleine dingen zitten. Maar uiteindelijk levert dat juist vertrouwen op bij de bewoners. En dat zien die instanties uiteindelijk ook.’

‘Als wij een opdracht aannemen dan maken we hierover van tevoren altijd duidelijke afspraken. Dit is onderdeel van de overeenkomst: besef je dat als je ons inhuurt en we komen met concrete vragen dat er heel snel geleverd moet worden, want anders zijn we mensen weer kwijt. Dat kunnen bijvoorbeeld dingen zijn met de woningcorporatie, reparaties in de woningen of in de portiek of om het gebouw heen. Het kan echt iets kleins zijn, maar wel waar mensen dagelijks mee te maken hebben. Waarschijnlijk is er best wel een keer een flyer door de bus gekomen of zijn er brieven gestuurd, maar dat zien of lezen mensen gewoon niet. Dus we zijn bezig met communicatie en we beantwoorden veel praktische vragen. En als ze dan inderdaad zien, de volgende dag, dat al die stapels afval van de straat weg zijn, denken ze: wauw, dit heeft zin. En tegelijkertijd is het frustrerend, want mensen denken: ja, jou lukt het wel en wij proberen dit al zo lang en naar ons luisteren ze niet. Dat is zo’n diepgeworteld gevoel bij mensen, wat ik ook schrijnend vind.’

Pas als er contact is gemaakt, wat vertrouwen is gewonnen en er opvolging van vragen van bewoners heeft plaatsgevonden, nodigt De Verbindingskamer bewoners uit om een actieve rol op zich te nemen. Bij de renovaties van de woningen aan de Gijsinglaan is het gelukt om een groep van meer dan veertig bewoners hiervoor te interesseren. De manier van bewoners benaderen stimuleert hun agency omdat zij zich erkend voelen.

Welke vaardigheden zijn nodig om goed te kunnen luisteren?

De Koning noemt een aantal belangrijke vaardigheden die nodig zijn om in dit soort wijken een democratische professional te zijn: ‘Je moet als professional in staat zijn het gesprek gelijkwaardig aan te gaan of er zelf iets onder gaan zitten. Jij komt bij hen iets vragen en het is niet andersom. Wij zijn te gast. En wat jij ervan vindt als professional doet er niet toe, want we hebben allemaal onze waarden en normen. Het gaat om de bewoner, niet om jou. En dat moet je laten zien in het eerste contact. Als er iemand de deur opendoet of je gaat het gesprek aan, dan vind je daar altijd iets van. Maar kan je dat loslaten? Misschien niet voor 100 procent, maar zoveel als mogelijk. De ander neutraal tegemoet te treden, ongeacht hoe iemand eruitziet. Dan kom je erachter dat iets vaak niet is wat het lijkt. We hadden laatst zo’n situatie met een dame in de buurt. Die zat echt van boven tot onder helemaal onder de tatoeages, overal piercings in

haar gezicht, helemaal zwarte make up en echt dat je denkt: wow, hier staat een heel stevig iemand. En zij [een medewerker van De Verbindingskamer] had haar de bloem gegeven en vroeg haar: “Hoe gaat het met u?” Die vrouw barstte meteen helemaal in huilen uit. Toen zei ze: “Ik kan me niet herinneren wanneer iemand mij dat voor het laatst heeft gevraagd en nu staat er een vreemdeling voor mijn deur die dat aan mij vraagt.” En toen is zij haar om de nek gevlogen. Ze hebben minutenlang daar in een soort omhelzing aan de deur gestaan.’

In feite laat dit laatste voorbeeld zien dat bewoners soms op zoek zijn naar een heel basale menselijke vorm van erkenning door professionals (zie de bijdrage van Verhoeven en Tonkens in deze bundel) die in staat zijn om hun problemen te benoemen. Tegelijkertijd vraagt dat ook veel van professionals, aldus De Koning, vooral van hun incasseringsvermogen. ‘Je krijgt echt alles over je heen. Van hele intense levensverhalen, tot heel veel boosheid, tot ook gewoon hele discriminerende opmerkingen van mensen die heel grof zijn. Waarbij je wel probeert dat als het echt over een grens gaat, dat ook aan te geven. Maar aan de andere kant voel je soms ook: als ik nu ga begrenzen, dan gaat de deur dicht, want dan denken ze: oh, je bent er weer zo één. Je voelt ook gewoon letterlijk het verdriet en de pijn van mensen. En daar moet je wel mee dealen. En dan niet ’s nachts heel de nacht ervan wakker liggen. Nee, dat wil je niet.’

Professionals die koudwatervrees hebben om de afstand tot bewoners te verkleinen, worden door Marianne de Koning uitgenodigd om samen met mensen van De Verbindingskamer mee te gaan als zij bij bewoners gaan aanbellen. Vaak blijkt dan toch dat professionals even de drempel over moesten en daardoor zich meer gaan openstellen voor bewoners, in lijn met Dzurs (2019) redenering om stapje voor stapje publieke instanties weer humaner te maken.

Zeer democratisch en zeer politiek

Wat valt op aan de werkwijze van De Verbindingskamer? In het luisteren zit een duidelijk onderscheid tussen het *wie*, *waar* en *wat* (Dobson 2012; Verhoeven & Tonkens elders in dit boek). Het *wie* gaat over de personen waarnaar wordt geluisterd. Marianne de Koning en haar collega’s proberen hierbij zo breed en inclusief mogelijk te zijn. Dat kan ook gesprekken opleveren die oncomfortabel zijn, maar leidt wel tot inbreng die anders niet gegeven wordt aan overheden, woningcorporaties en andere publieke instanties. Het *waar* van het luisteren maakt groot verschil. Dit is vooral aan de voordeur, op straat, in portieken, in hallen en op galerijen, en niet op kantoren. Door letterlijk op voor publieke instanties ongebruikelijke, maar voor bewoners hele dagelijkse plekken te gaan luisteren, bereikt De Verbindingskamer groepen bewoners die anders vrijwel nooit bereikt worden. Dit versterkt de inclusie van bewoners. Ook het *wat* van het luisteren is belangrijk. De Verbindingskamer luistert naar vrijwel

alles, zonder een agenda te hebben die vormen van selectief luisteren in de hand werkt (Dobson 2012). Bewoners kunnen ook hun emoties uiten en worden daar niet op afgewezen of afgerekend. De Koning en haar collega's luisteren zonder oordeelsvorming (Bickford 1996). Pas als mensen seksistische, discriminerende of andere onheuse dingen zeggen, dan worden ze daarmee geconfronteerd. Er zit dus wel een vorm van begrenzing aan de gesprekken, maar zo min mogelijk.

Naast het wie, waar en wat van luisteren valt op dat er op basis van wat bewoners vertellen zo veel en zo snel mogelijk actie volgt vanuit publieke instanties (dankzij het vertegenwoordigen van bewoners door professionals binnen deze instanties). Zulke actie vormt een eerste stap in het herwinnen van vertrouwen onder bewoners die de hoop op verbetering in hun leven of in de wijk grotendeels, en wellicht helemaal, hebben verloren. Het vertrouwen kan herstellen, doordat mensen zich gezien en gehoord voelen en doordat het ondernemen van actie uitstraalt dat publieke instanties de problemen van deze bewoners erkennen en de moeite waard vinden om op te lossen. De combinatie van luisteren en concreet handelen draagt zo bij aan wat we erkenningsrechtvaardigheid noemen. Hierbij gaat het om het erkennen en waarderen van identiteiten, ervaringen en behoeften van iedereen, in het bijzonder van historisch gemarginaliseerde groepen (Williams & Doyon 2019).

De Verbindingskamer doet, zoals gezegd, tevens het nodige werk in het vertegenwoordigen van bewoners bij de publieke instanties. Zij brengen problemen, noden of klachten in en zitten er achteraan dat er snel opvolging aan wordt gegeven. In dit proces vertegenwoordigen zij de belangen van bewoners en zij laten hen vervolgens ook weten hoe dit ging en wat hiermee gebeurt. Hiermee geeft De Verbindingskamer, naast erkenning, invulling aan een tweede activiteit van democratische professionals zoals benoemd door Verhoeven en Tonkens. En De Verbindingskamer doet haar naam eer aan door bewoners met elkaar te verbinden, de derde activiteit van Verhoeven en Tonkens voor democratische professionals, en door de verbroken verbindingen tussen publieke instanties en bewoners met vaak een gering zogeheten 'instantiekapitaal' (Kremer 2023) te herstellen. Publieke instanties en bewoners hebben zo weer een gezicht voor elkaar in plaats van de vrij anonieme contacten via digitale infrastructuren die dehumaniserend werken, aldus Dzur (2019).

Al deze activiteiten zijn zeer democratisch en ook zeer politiek. Democratisch door de bijdrage aan meer inbreng van bewoners in de uitvoering van beleid, door de open en inclusieve manier van luisteren, en door het bij elkaar brengen van bewoners die zich afzijdig hielden van problemen van anderen of van de wijk. Politiek doordat erkenning geven via luisteren en actie, het vertegenwoordigen van bewoners en het leggen van verbindingen, behoort tot een aantal politieke praktijken die de kern vormen van een goed functionerend democratisch systeem (Warren 2017). Het werk van

De Verbindingskamer vormt hierdoor een mooi en inspirerend voorbeeld van wat democratische professionals kunnen betekenen voor het verkleinen van de afstand tussen publieke instanties en bewoners.

Noot

1 <https://bospoldertussendijken.nl/veerkrachtig-botu/>

Literatuur

- Algren, M.H. et al. (2015). Health-Risk Behaviour in Deprived Neighbourhoods Compared with Non-Deprived Neighbourhoods: A Systematic Literature Review of Quantitative Observational Studies. *PLOS ONE* 10(10): p. e0139297.
- Bickford, S. (1996). *The dissonance of democracy. Listening, conflict and citizenship*. Cornell University Press.
- Dobson, A. (2012). Listening: the new democratic deficit. *Political Studies*, 60: 843-859.
- Dzur, A.W. (2019). *Democracy inside. Participatory innovation in unlikely places*. Oxford University Press.
- Kremer, M. (2023, 22 november). 'Instantiekapitaal', of hoe te dealen met instanties. www.socialelvraagstukken.nl.
- Kullberg, J., Mouktadibillah, R., & Vries, J., de (2021). *Opgroeien in een kwetsbare wijk. Over buurteffecten en persoonlijke ervaringen van jongens en jonge mannen*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Macnamara, J. (2023). *Organizational listening II: expanding the concept, theory and practice*. Peter Lang International Academic Publishers.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken (2022). *Nationaal programma leefbaarheid en veiligheid*. Ministerie van Binnenlandse Zaken.
- OpenRotterdam (2022, 19 maart). Historisch lage opkomst verkiezingen; 'De democratie moet anders ingericht worden'. www.openrotterdam.nl.
- Warren, M. (2017). A problem-based approach to democratic theory. *The American Political Science Review*, 111(1): 39-53.
- Williams, S., & Doyon, A. (2019). Justice in energy transitions. *Environmental Innovations and Societal Transitions*, 31: 144-153.

7.

Meer aandacht, gelijkwaardigheid en afhankelijkheid

Praktijk en onderzoek van democratische professionals in de jeugdzorg

Suzanne de Ruig

Van ‘democratisch professionalisme’ had ik tot voor kort nog nooit gehoord. Maar nu zie ik dat dit precies omvat waar ik al jaren voor sta met de JIM-aanpak (JIM: Jouw Ingebrachte Mentor, *red.*) die ik mede hielp ontwikkelen en met de Circulaire Zorg: het herverdelen van de macht tussen professional en burger. De jeugdzorg blijft hangen in holle frasen als ‘netwerk betrekken’, ‘mensen in hun kracht zetten’ en ‘normaliseren’. Deze buzzwords verhullen een ongemakkelijke waarheid: we houden vast aan een illusie van controle en maakbaarheid. De gedachte dat professionals vanuit hun expertrol anderen veranderen, laat precies zien waarom de transformatie binnen de jeugdzorg stagneert. Een omslag vraagt om het loslaten van deze machtspositie. De ware transformatie begint bij deze fundamentele machtsverschuiving: van ‘wij weten wat goed voor u is’ naar ‘samen zoeken we naar wat werkt’. Pas als we onze professionele troon durven te verlaten en onze afhankelijkheid van het netwerk rond gezinnen erkennen, kunnen we echt het verschil maken.

Wereldwijd zien we dat steeds meer jongeren worstelen met psychische klachten. Meer dan een op de tien jongeren heeft hier last van (Kieling et al. 2024). In sommige landen, zoals Engeland, geeft zelfs de helft van alle jongeren aan dat ze psychische problemen hebben (Deighton et al. 2019). Ondertussen blijft het aantal jongeren dat in Nederland hulp krijgt maar stijgen. In 2000 had ongeveer een op de 27 jongeren een hulpverlener. Nu is dat een op de zeven jongeren (CBS 2024). Dit zorgt voor grote druk op de jeugdzorg: meer vraag en dus meer wachtlijsten en ontevredenheid. We zien een controle-reflex bij beleidsmakers, die leidt tot meer behoefte aan vroeg opsporen en vroeg aanpakken van problemen bij jongeren. Maar lost het de problematiek op? Ik denk van niet. Deze manier van denken en handelen maakt dat we in een lineaire groef blijven zitten: we zien een jongere met een probleem en voor die jongere zoeken we een oplossing. Vanuit het vraag-aanbod-principe een heldere stap zou je denken. Systeemtherapeuten noemen zo’n aanmelding van ouders met hun kind bij een instelling een aanmelding van een *Identified Patient*: een kind of jongere vertoont ongewenst gedrag, dus wordt er een hulpverlener gevraagd naar hun kind te kijken – ‘Fix mijn kind alsjeblieft’. Wanneer de eigen omgeving en de context niet

worden meegenomen, dan richt je je dus op het individu, alsof het probleem in het kind zit in plaats van in de samenhang met de mensen en organisaties om hem of haar heen. Wanneer we voor het symptoomgedrag van de jeugd niet verder kijken dan ‘er is meer geld of meer personeel nodig’, dan vinden we dus eigenlijk dat het aan de kinderen en jongeren ligt.

Mijn eerste ervaringen met JIM

De cijfers hierboven laten naar mijn idee zien dat we anders moeten gaan denken en handelen in de jeugdzorg. Blijkbaar doen we iets wat onvoldoende werkt.

Martin was een jongen van zestien jaar en zou een vuurwerkverslaving hebben. Hij had vorig jaar de wijk en de politie goed opgestookt en nu was het weer december. Het afgelopen jaar was hij amper naar school gegaan en werd er gesproken over een depressieve jongen. Of de hulpverlening maar snel zou kunnen starten, want hij moest nu toch echt geholpen worden. De (stief)ouders, de schoolmentor, het wijkteam en de wijkagent zaten met de handen in het haar.

Dit voorbeeld is, op Martins naam na, een echt voorbeeld. Een dergelijke vraag kreeg ik regelmatig toen ik nog als hulpverlener werkte. Wat men gewend is van hulpverleners, is dat die het probleem en de behoeften verkennen (dat betekent dat het negatieve (symptoom) gedrag van de jongere centraal staat), dat men doelen met elkaar opstelt en aan de slag gaat. Ouders, de mentor van school en de wijkagent verwachten ook dat je zo werkt. Er komt een hulpverlener, die vertel je uitgebreid wat er allemaal niet goed gaat en dan wacht je op diens reactie: ‘Nu weet je alles, wat ga je doen?’ Jij bent tenslotte de expert, de professional, dus naar jou wordt verwachtingsvol gekeken.

Na dertien jaar met gezinnen gewerkt te hebben, kreeg ik er last van dat ik in dit patroon zat. Ik geloofde niet meer in het idee dat de verandering en de expertise van mij moesten komen. Ik geloofde niet meer in de hulpverlening als duurzame oplossing. In het verleden heb ik gewerkt met jongeren en gezinnen die geen verblijfsvergunning hebben; diverse schulden hebben en in armoede leven; in een strijd verwickeld zijn met hun gezinsvoogd, de sociale dienst of school; of die politiecontacten hebben wegens agressie, verwaarlozing van hun kinderen of crimineel gedrag. Samenvattend zou ik kunnen stellen dat mijn werkervaring vooral met die mensen was die het erg moeilijk hebben in onze samenleving. En ik was daar om te helpen. Als voogd, gezinscoach of systeemtherapeut. Ik heb me altijd afgevraagd: helpt mijn hulp? Ik zag vaak even een opleving, iets ging even goed, maar een week, een maand of een jaar later bleek veel weer hetzelfde te zijn. Ik dacht: als ik maar meer ervaring heb, beter weet hoe het systeem in elkaar zit, alle cursussen volg, systeemtherapeut ben, pas dan kan ik echt duurzaam helpen.

Tot ik in 2013 met Martin en zijn ouders in gesprek kwam. Ik was net begonnen in mijn nieuwe baan als systeemtherapeut van het InVerbindingsteam. De opzet van dit team was om uithuisplaatsingen te voorkomen middels een intersectorale samenwerking en met een JIM – een tante, buur of sportcoach, gekozen door de jongere zelf bij aanvang van de hulpverlening. Dit team zou anders dan anders werken en daar had ik wel behoefte aan, dus ik ging er voor.

Aan de telefoon had ik laten weten de volgende dag te kunnen komen, maar dat ik heel graag gelijk alle ouders (ouders waren gescheiden en hadden ieder een nieuwe partner) met Martin zou ontmoeten. Toen iedereen aanwezig was, de sfeer was drukkend en beladen, legde ik JIM uit: 'Voordat jullie me allerlei dingen gaan vertellen over school en vuurwerk, zoeken we eerst een JIM voor Martin.' Punt. In houding en taal geen speld tussen te krijgen. Martin, tot dan toe had hij aan tafel gezeten alsof hij op een stoel met spijkers zat, toverde ineens een kleine glimlach op zijn gezicht. Zijn moeder reageerde als eerste: 'Haha, hij weet het al en ik ook hoor. Dat is mijn vader!' Martin knikte. Wat bleek, de ouders waren zestien jaar toen Martin werd geboren. De eerste twee jaar hebben ze bij Martins opa en oma van moederszijde ingewoond.

Deze jongen en zijn opa staan me nog scherp op het netvlies. Het was voor het eerst dat ik een fundamentele verschuiving voelde in mijn rol. Niet het vragen naar de 'wat' (Wat is er aan de hand?), maar naar de 'wie' (Wie vertrouw je?) maakte dat er een patroon- en roldoorbrekend gesprek op gang kwam tussen ons allen.

De volgende dag zat opa al aan tafel ('logisch toch?!') en nam hij meteen het voortouw in wat er moest gebeuren, welke volgorde en hoe het moest gebeuren. Waar gisteren de ouders mij het hele verhaal van Martins depressie, fikkie stoken, politie aan de deur en spijbelen vertelden, hadden we met opa erbij een heel ander gesprek. Sterker: Martin keek niet sip naar de grond, maar vol respect en met trots naar zijn opa. Hij was echt aanwezig bij dit gesprek. Ouders leken ook reflectiever naar zichzelf en de gehele situatie te kunnen kijken. Met deze opa erbij had ik voor het eerst in dertien jaar een heel andere start kunnen maken met een gezin. Dit heeft het gehele traject zijn vruchten afgeworpen.

De JIM-vraag stellen en die samenwerking opzoeken, betekent dus iets fundamenteel anders voor je rol als professional en voor de gespreksdynamiek. Maar hoe dat dan precies in elkaar zit, dat was in het begin nog onduidelijk. In een poging te duiden wat er anders is en welke nieuwe vaardigheden dit vraagt, hebben we als team actief en reflectief gezocht naar wat dit van ons vraagt. Ten eerste vraagt het van een professional dat je bij de wie-vraag begint: Wie vertrouw je? Wie moet hier aan tafel zitten? Dat levert (in ieder geval voor de jongere) een veel fijner en minder bedreigend eerste gesprek op, dan wanneer er voluit naar de jongere als *Identified Patient* wordt gekeken:

‘Wat gaat er allemaal wel niet goed met jou?’ Ten tweede vergt het van de professional dat je het antwoord accepteert. Ook als het antwoord je niet zo bevalt. Het gaat niet om jouw normen of waarden, maar om die van de jongere en het gezin. Ten derde vraagt het van je dat je een wederzijdse afhankelijkheid ervaart met de JIM, want samen, met elkaars expertise, kun je meer betekenen voor het gezin dan ieder apart. Dit vereist wel echte cocreatie, en dus een verschuiving van de macht (Homan 2013).

Zeven JIM-principes

Deze drie punten waren zeker niet makkelijk te praktiseren. De trek naar het oude, zoals gezinnen, collega’s en managers van ons verwachtten, was sterk. Ik heb toen voor alle momenten dat we niet wisten wat te doen of waarop we voor dilemma’s stonden een leidend principe gemaakt. Dit resulteerde in de zeven JIM-principes:

1 De allereerste vraag is altijd: Wie is de JIM?

Het verhaal van Martin was de eerste keer dat ik de ervaring had hoe deze vraag zo’n groot effect sorteerde voor iedereen. Dit maakte mijn drive sterker: we wilden ons werk echt anders gaan doen, en ik zag dat door een andere vraag te stellen dit direct een andere dynamiek gaf. Het lijkt simpel, maar voor veel hulpverleners (en ouders) voelt een JIM zoeken niet als helpen, want je werkt niet aan het probleem. De druk om aan het probleem te werken is groot, want ‘als een opa of buurvrouw had kunnen helpen, hadden we het zelf wel opgelost’.

2 Volg de JIM en 3. De JIM heeft altijd gelijk

Collega-professional Stefan werkte nauw samen met JIM Yvon (een buurvrouw). Zij had een uitgesproken mening over de ouders van haar JIM-kind Cilla. Op een dag belde Yvon Stefan met de mededeling dat Cilla’s ouders haar weer op straat hadden gezet en dat ze er klaar mee was. Ze vertelde Stefan dat ze er nu heen ging om hen goed te waarheid te vertellen. ‘Ga je mee of niet?’, was haar vraag. Ik weet nog goed dat we in dubio stonden. Stefan probeerde meervoudig partijdig te zijn, dus hij wilde met Cilla, haar ouders en met de JIM goed contact hebben en ieders versie van het verhaal begrijpen. Wat zou het betekenen voor zijn positie als hij mee zou gaan met Yvon nu zij zo kwaad was? Aan de andere kant, hij stond op één lijn met haar, tot nu toe hadden ze samen veel kunnen betekenen voor Cilla. Hij besloot mee te gaan en het aan te kijken. JIM Yvon werd inderdaad boos op de ouders: hoe ze het in hun hoofd haalden om hun kind op straat te zetten. De ouders waren overrompeld, maar dit opende wel het gesprek over hun gevoel van onmacht. Ze waren beduusd dat Yvon hen zo vertelde wat ze vond, zo een andere stem liet horen. Dat had Stefan nooit kunnen doen, puur omdat hij hulpverlener was. Dat zou niet gepikt worden. Maar een JIM, een andere burger die zich uitspreekt namens je kind, dat was toch anders en leidde tot een ander gesprek.

Vanaf toen hebben we geleerd: wij kunnen wel twijfels hebben, maar als de JIM iets vindt, dan is dat zo. Laten we dat niet in de weg zitten door onze professionele normen.

4 Elke JIM is goed, op dit moment

Marco wilde niks, met niemand. Hij was boos op iedereen. Volgens zijn ouders blowde hij te veel. Hij wist wel een JIM hoor, Bastiaan, zijn drugsdealer. Dit vertelde hij grijnzend, ervan uitgaande dat niemand hier akkoord mee zou gaan. In gesprek met zijn ouders hebben we een afweging gemaakt. Zeggen we nee, dan laten we Marco zien dat we hem niet serieus nemen. Zeggen we ja, dat verwacht hij niet, en dat betekent dat we Marco wel serieus nemen en betrouwbaar zijn (we vragen iets en je antwoord accepteert we). De ouders vonden dit wel een onverwachte wending, zij durfden uiteindelijk voor optie twee te gaan. Totdat Marco opgepakt werd en een nacht in de cel moest. Toen heeft hij huilend zijn opa gebeld, niet Bastiaan. Opa werd de JIM.

Dit proces – hier gingen zes weken overheen – heeft ons geleerd altijd ja te zeggen en mee te bewegen met wat er speelt in de huidige context. Marco wilde niets, had zich afgesloten van zijn familie, hij blowde en zijn enige vriend was Bastiaan. Ook hier stonden onze professionele normen en waarden in de weg om echt mee te kunnen bewegen met wat er speelde. Die even loslaten door naar het (eerste) antwoord van de jongere te luisteren, heeft ons daarna geholpen om een betrouwbare gesprekspartner te zijn voor Marco (die later aangaf dat hij zijn opa als JIM wilde). Hadden we vast gehouden aan onze professionele norm – een drugsdealer kan geen JIM zijn – dan had Marco waarschijnlijk niet meer echt met ons willen praten, want wij hadden onze norm boven die van hem geplaatst.

5 De JIM gaat voor

Er lijken momenten te zijn dat de JIM er niet mag of kan zijn. Deze voorbeelden vertellen hulpverleners me vaak: ‘Het is zo onveilig thuis, waarom eerst een JIM zoeken?’ Of: ‘Het netwerk dat deze jongere heeft is zo minimaal of negatief, een JIM kan hier niet hoor.’ En toch ... de afgelopen jaren heb ik geleerd dat juist in die voorbeelden dat ons professioneel appel zo groot is dat het niet lijkt te kunnen, dat we dan dat appel moeten verdragen en op zoek moeten gaan naar die JIM. Waarom? Niet omdat ik denk dat de JIM de oplossing is voor alles, maar wel omdat we uit het denken moeten komen dat professionals iets wel op kunnen lossen. Dus puur om onszelf uit te dagen: de JIM gaat vóór (meer) professionele inzet.

6 Vraag jezelf af: Wat zou de JIM doen?

Na verloop van tijd begon onze professionele blinde vlek kleiner te worden en een gevoel van nederigheid groter. We merkten aanvankelijk op dat we vooral met elkaar aan het overleggen waren over een gezin. Wat gek eigenlijk. Als we de JIM zo

belangrijk vinden en de JIM is degene die uitgekozen is door de jongere, dan moet de JIM toch de eerste zijn om mee te sparren bij een vraag, een dilemma of gewoon: wat moet er deze week gebeuren? Eerst maar de JIM bellen en overleggen. Het begint bij het inzicht in de beperkte invloed die je eigenlijk hebt als hulpverlener, terwijl juist het gevoel en de overtuiging om van grote waarde te zijn voor een ander de drijfveer is van veel professionals om dit werk te doen.

7 Elke JIM is zo goed als de positie die hij krijgt

Laila van bijna achttien jaar luisterde naar niemand. De gezinsvoogd maakte zich ernstig zorgen dat zij totaal van de radar zou verdwijnen als ze achttien werd. Laila ‘had niemand’ volgens de gezinsvoogd. Toen was Inas daar, een moeder van een vriendinnetje waar ze naartoe ging als ze nergens terechtkon. De gezinsvoogd vond Inas alleen niet goed. In gesprek met de gezinsvoogd kregen we haar toch zo ver dat ze toeliet dat Inas de JIM zou zijn. Als dit de enige persoon is naar wie Laila luistert, laten we dan zo snel mogelijk met deze vrouw samenwerken! Samen, maar vooral Inas, die heel blij was met onze steun, hebben we voor elkaar gekregen dat er bewindvoering en een vaste woonplek kwam voor Laila. Later moest de gezinsvoogd toegeven dat zij het niet bij het juiste eind had gehad over Inas.

Wij leerden hiervan om de JIM altijd de kans te geven om positie te krijgen. Wat als alles zou gaan zoals jij denkt dat nodig is? Als je iets niet weet of de kans niet krijgt, wat voor veel potentiële JIMs geldt, is het ook makkelijk om snel een oordeel te vellen als hulpverlener over die persoon. ‘Zie je wel, zo werkt dat niet.’ Wij zijn onszelf als professional te belangrijk gaan vinden in onze systeemwereld met onze eigen taal en aanvliegroute.

JIM-principes en democratisch professionalisme

Ik heb erg veel reacties op deze zeven JIM-principes ontvangen. ‘Dit kan niet, wat als die JIM niet goed is?’ En: ‘Hoezo die JIM heeft altijd gelijk?’ Ik merkte dat mensen van deze principes in de war raakten en dat het tegen een ongeschreven regel in ging. Dat bewees mij dat hier iets essentieels gaande was: we worden als professionals gehinderd door ons eigen kader en professionele normen en raken in de war wanneer we echt gaan samenwerken met burgers. Die machtsverschuiving in rollen, waar een hulpverlener als het ware macht afstaat aan een JIM, daar gebeurt iets nieuws wat verder gaat dan *shared decision making*. Het gaat om wie het voor het zeggen heeft en wiens waarheid telt. Want eigenlijk is het discours in de jeugdzorg: de hulpverlener heeft altijd gelijk. De JIM-principes zijn de omkering hiervan.

Toen ik gevraagd werd voor dit boek en me verdiepte in Albert Dzur, moest ik gelijk weer aan deze zeven JIM-principes denken. Ze zijn naadloos op het gedachtegoed van democratisch professionalisme te leggen. Albert Dzur benadrukt dat democratie

niet draait om wetten en regelgeving, maar om waar professionals samenwerken met burgers om gemeenschappelijke problemen op te lossen. Hij vergelijkt traditionele vormen van professionaliteit, waar de professional het voor het zeggen heeft, met democratische professionals die andere burgers betrekken en hun kennis en vermogen erkennen. De kenmerken van democratische professionals volgens Dzur zijn (2017): burgers actief betrekken bij oplossingen; gelijkwaardig samenwerken met burgers; luisteren naar verschillende perspectieven; ruimte creëren voor gedeelde besluitvorming; veel zelfreflectie tonen over de eigen professionele rol; grenzen erkennen van de eigen expertise; en naar inclusie en rechtvaardige besluitvorming streven. In zijn woorden lees ik ook kritiek op het technocratische zorgsysteem, waar efficiëntie, meetbaarheid, standaardisatie, meetbare resultaten met kwantitatieve actoren en doelen, gericht op het individu en resultaat op de korte termijn, centraal staan. Een democratische professional duwt en trekt en beweegt net zo lang, totdat ook burgers invloed uit kunnen oefenen over samenlevingsvraagstukken.

Onduidelijkheid over rol en samenwerking

Nog even terug naar de JIM. In 2013 waren er voor het eerst drie intersectorale JIM-teams (IVT's) in Nederland die als doel hadden een alternatief voor uithuisplaatsing te bieden. Inmiddels zijn we twaalf jaar verder en zijn er elf van deze teams verspreid door het land en wordt er in verschillende settings en met verschillende doelgroepen met een JIM samengewerkt. Er zijn intussen ook meerdere onderzoeken geweest naar de werking en de effecten van de JIM-aanpak. De JIM-aanpak helpt uithuisplaatsing voorkomen (Razenberg & Blom, 2015). Drie andere onderzoeken licht ik er hier even uit. Ze gaan over de samenwerking tussen JIM en de professional. Natasha Koper en collega's (2024) laten via een meta-analyse zien dat wanneer de jongere autonomie krijgt bij het kiezen van één persoon uit het eigen netwerk, dit de uitkomsten van de hulp verbetert. Dus het zelf mogen kiezen en dat het om één speciaal persoon gaat, maakt de JIM in de jeugdhulpverlening bijzonder. Andrée Sekreve en collega's (2020) lieten eerder al zien in interviews met JIMs en professionals dat het erg zoeken is voor beide partijen. Onduidelijkheid over rol en samenwerking staat een optimale samenwerking in de weg. Dit blijkt ook uit mijn eigen onderzoek: JIMs geven aan last te ervaren in de samenwerking met professionals (De Ruig et al. *under review*). Zij voelen zich afhankelijk van de professional en dit verkleint hun autonomie.

Hoe komt het toch dat de samenwerking tussen professionals en JIMs nog niet optimaal verloopt? We merken dat JIMs graag willen samenwerken met professionals. Jongeren en de meeste ouders vinden dat ook logisch, alleen professionals lijken de controle niet helemaal los te durven of kunnen laten. Ze voelen een grote verantwoordelijkheid voor alles wat er mis kan gaan in een gezin, waar zij dan bij het Stichting Kwaliteitsregister Jeugd (SKJ) persoonlijk verantwoording voor moeten afleggen. Meervoudig partijdig zijn, zoals in het voorbeeld van collega-professional

Stefan (JIM-principes 2 en 3), is een ingewikkelde vaardigheid. Stel je hebt met een jongere en ruziënde ouders te maken, een leerplichtambtenaar en een gezinsvoogd, dan vraagt dit al heel wat van je als hulpverlener. Men denkt bij een JIM dan vooral: nog iemand erbij, dan wordt het nog ingewikkelder. Als je denkt vanuit de *Identified Patient* – er is iets mis met die jongere –, dan is die gedachte ook logisch. Je richt je op die individuele persoon en een paar mensen die belangrijk zijn, maar je bent niet afhankelijk van het eigen netwerk van de jongere om te kunnen helpen. Denk je vanuit een systemisch kader, dan weet je dat de context (familieleden, omgeving, et cetera) en gezinspatronen ongewenst gedrag van een jongere kunnen creëren en in stand houden. Dan wil je juist zoveel mogelijk stemmen en perspectieven aan tafel, want gezinspatronen die niet werken, moeten doorbroken worden. Dan is die JIM erbij, iemand die het gezin door en door kent en de stem mag vertolken van de jongere, juist logisch en noodzakelijk.

Een aanklacht tegen het zorgsysteem

De JIM-principes en bovenstaande voorbeelden laten zien dat het niet alleen om de (samenwerking met) JIM gaat, het gaat ook om een andere manier van denken over de zorg. Daarom hebben we in 2020 een nieuw boek uitgebracht: *Circulaire Zorg, van JIM-aanpak naar een nieuwe kijk op jeugdhulpverlening* (De Ruig & Van Dam 2020). Circulaire zorg omschrijven we in drie pijlers: (1) duurzaam, de last als motor van de verandering; (2) minimalistisch, (h)erken wie er al is, en holistisch, (3) cocreatie begint waar (machts)rollen verschuiven. In de praktijk betekent deze circulaire zorgvisie dat je aan alle gezinsleden vraagt waar ze last van hebben, want waar je zelf last van hebt, daar wil je aan werken. Dus ga het niet over doelen hebben, waar iemand niet gemotiveerd voor is. Ga vervolgens op zoek naar wie er al is, wie al wordt vertrouwd door de jongere. De JIM-aanpak of circulaire zorg in de praktijk willen brengen, zorgt wel voor wat strubbelingen. Het vraagt namelijk om een ander zorgsysteem. Geen technocratisch, maar een meer zorgethisch zorgsysteem waar andere waarden en factoren leidend zijn.

Joan Tronto, een Amerikaans politiek wetenschapper en ethicus, bracht in 1993 al een boek uit over *'an ethic of care'*. Ze staat bekend om haar werk op het gebied van zorgethiek en politieke theorie en heeft veel geschreven over de rol van zorg in democratische samenlevingen en hoe zorg niet alleen een individuele verantwoordelijkheid is, maar ook een politieke en maatschappelijke kwestie. Tronto's definitie van zorg is: 'Zorgen is een menselijke activiteit die alles omvat wat wij doen om onze 'wereld' zo in stand te houden, te continueren en te herstellen dat we daarin zo goed mogelijk kunnen leven. Die wereld omvat onze lichamen, ons persoon zijn en onze omgeving die we trachten samen te weven tot een complex, het leven ondersteunend, web.' Zorg is volgens haar een proces dat uit vijf fasen bestaat: 1) caring about – het opmerken dat er ergens zorg nodig is; 2) taking care of – de verantwoordelijkheid

nemen om iets met die zorgbehoefte te doen; 3) caregiving – de daadwerkelijke zorg verlenen; 4) care receiving – de reactie van degene die zorg ontvangt, wat essentieel is voor wederkerigheid; 5) caring with – zorg inbedden in sociale structuren en rechtvaardige relaties, zodat zorg niet alleen een individuele taak blijft, maar democratisch verankerd wordt.

Bij zorgethiek ligt de focus op de context van de samenleving en relationele wederkerigheid en op kwalitatieve waarden als aandacht, gelijkwaardigheid en duurzame (zorg)relaties. Tronto bedoelt hiermee dat zorg universeel is: iedereen heeft het nodig. In de praktijk zie je dat mensen met een lagere maatschappelijke status en minder geld vooral zorgen en mensen met een hogere status en meer geld minder zorgen. Tronto vindt dat zorg politiek geborgd moet worden (fase 5) om het echt onderdeel te laten zijn van de samenleving, zodat zorgen in de democratie verweven zit en niet iets is dat als ‘dienst’ geregeld kan worden. Binnen een zorgethisch systeem heeft de professional meer ruimte. Het gaat dan niet om (symptoomgerichte) doelen behalen of tijdschrijven, maar om welke ‘nood’ gezien wordt en aandacht krijgt (fase 1), welke keuzes er gemaakt worden (fase 2), om zorgcompetenties (fase 3) en om of die zorg goed ontvangen wordt (fase 4). De zorgontvanger wordt in Tronto’s visie niet als een passieve ontvanger gezien, maar iemand die actief deelneemt aan dit proces.

Denkend over democratisch professionalisme van Dzur, zorgethiek van Tronto en mijn eigen visie, realiseerde ik me dat circulaire zorg eigenlijk ook een aanklacht is tegen het huidige zorgsysteem. Waar is het misgegaan waardoor professionals het moeilijk vinden om met een geliefde oom van een jongere samen te werken? Ligt het aan de huidige professionals, is er iets mis met hen? Of zit het in de context van de sector en hoe zorgaanbod en financiën geregeld zijn bij organisaties en gemeenten? Ik ga uit van het laatste. Laten we niet naar professionals kijken alsof zij de *Identified Patient* zijn en zij ‘gefixt’ moeten worden. Laten we kijken naar de context waarbinnen zij werken en hoe dat voor bepaald gedrag zorgt of dat in stand houdt.

Wat jeugdzorg kan leren

Wat zou het gedachtegoed van democratische professionals, zorgethiek en circulaire zorg de jeugdzorg kunnen leren? Ten eerste zullen we het disfunctionerende patroon in de jeugdzorg onder ogen moeten zien. We blijven symptoomgericht denken en handelen, en kijken niet naar onderliggende disfunctionerende patronen, oftewel het syndroom. Sharon Stellaard heeft met haar proefschrift *Boemerangbeleid* (2023) laten zien dat we al vijftig jaar op dezelfde manier beleid maken, dit doen voor dezelfde terugkerende problemen en deze weer op dezelfde manier proberen op te lossen, wat dan weer tot dezelfde problemen leidt. Oftewel, we blijven in de valkuil stappen van de jeugdzorg zien als *Identified Patient*. Roepen om meer geld of personeel, een efficiënter zorgaanbod of de professionals overladen met nieuwe cursussen, zal het

dieper liggende syndroom niet oplossen, maar die disfunctionerende patronen juist versterken. We moeten stoppen met symptoombestrijding en nadenken over hoe we het zorgsysteem kunnen aanpakken. Hiervoor is het belangrijk dat we benoemen dat het technocratische zorgsysteem zijn top heeft bereikt. Het is tijd voor een meer zorgethische jeugdzorg, die een democratische zorgprofessional meer ruimte geeft.

We kunnen de democratische professionals daarin ondersteunen met tijd om te experimenteren. Het vraagt andere vaardigheden om niet meer gericht te zijn op symptoomgerichte doelen, maar om te vragen naar waar betrokkenen last van hebben om zo samen de verantwoordelijkheid te dragen. Ook hebben zulke professionals tijd nodig voor reflectie en bewustwording: je professionele identiteit en rol veranderen als de waarden in het zorgsysteem veranderen en je als een democratische professional gaat werken. Tot slot hebben zij behoefte aan steun van managers, bestuurders en beleidsmakers die begrijpen en erkennen wat zij doen en dit gaan faciliteren. Geen ‘professionals met lef’ meer (Herben 2020), maar ‘managers en beleidsmakers met lef’.

Uiteindelijk leidt dit tot een JIM-vriendelijke en meer democratische samenleving. Een samenleving waarin burgers net zo veel inbreng en positie hebben in het meedenken over zorgoplossingen als professionals. Waar de professional vanuit een democratisch perspectief zorgt, waarbij verschillende perspectieven worden omarmd en beslissingen gezamenlijk worden genomen, waarbij burgers actief betrokken zijn en gelijkwaardig samenwerken. Door continue zelfreflectie en een focus op rechtvaardigheid in het besluitvormingsproces groeit de professional uit tot een volwaardig democratische professional.

Literatuur

- CBS (2024). *Meer jongeren met jeugdhulp, vooral meer tienermeiden*. Jeugdmonitor.
- Deighton, J., Lereya, S.T., Casey, P., Patalay, P., Humphrey, N., & Wolpert, M. (2019). Prevalence of mental health problems in schools: Poverty and other risk factors among 28 000 adolescents in England. *British Journal of Psychiatry*, 215(3), 565-567.
- Dzur, A.W. (2017). *Rebuilding Public Institutions Together. Professionals and citizens in a participatory democracy*, p. 9-26. Cornell University Press.
- Herben, M. (2020, 13 augustus). Gevraagd: Vakman met lef. www.socialelevraagstukken.nl.
- Homan, T. (2013). *Het-et-ceteraprincipe*. Academic Service.
- Kieling, C., Buchweitz, C., Caye, A., Silvani, J., Ameis, S.H., Brunoni, A.R., Cost, K.T., Courtney, D.B., Georgiades, K., Merikangas, K.R., Henderson, J.L., Polanczyk, G.V., Rohde, L.A., Salum, G.A., & Szatmari, P. (2024). Worldwide Prevalence and Disability From Mental Disorders Across Childhood and Adolescence: Evidence From the Global Burden of Disease Study. *JAMA Psychiatry*, 81(4), 347.
- Koper, N., Boin, Y., Creemers, H. E., van Dam, L., Stams, G.J.J.M., & Branje, S. (2024). Effectiveness of a multidisciplinary treatment with youth-initiated mentoring for youths with mental health needs from multi-problem families: a quasi-experimental study. *BMC Public Health*, 24(1), 1-1.
- Razenberg, I., & Blom, A. (2015). *Samenvatting onderzoek InVerbindingThuis*. Labyrint.
- Ruig, S. de, & Dam, L. van. (2020). *Circulaire Zorg, Van JIM-aanpak naar een nieuwe kijk op jeugdhulpverlening* (2020th ed.). Boom Uitgevers Amsterdam.

- Ruig, S. de, Rooij, F. van, Hattum, M. van, Bres, J., & Kuiper, C. (*under review*). *Burden, a qualitative analysis*. Manuscript submitted for publication.
- Sekreve, A.C.V., Wijsbroek, S.A.M., & Branje, S.J.T. (2020). *Samenwerking tussen professionals in de specialistische hulp en informele mentoren binnen de JIM-aanpak: Het JIM-project fase 2 over trajecten bij Youké waarin met de JIM-aanpak wordt gewerkt*. Youké.
- Stellaard, S. (2023). *Boemerangbeleid. Over aanhoudende tragiek in passend onderwijs- en jeugdzorgbeleid*. Boom.
- Tronto, J.C. (1993). *Moral boundaries: a political argument for an ethic of care*. Routledge.

8.

Machtsongelijkheid daagt het democratisch professionalisme uit

Zorgzame buurten in Vlaanderen als onderzoekscase

Elke Plovie, Birgit Goris en Koen Hermans

Om de complexe uitdagingen rond zorg aan te pakken, ontstond in Vlaanderen en Brussel het idee van de zorgzame buurt. Zorgzame buurten hebben als doel om buurtbewoners dichterbij elkaar te brengen, om informele zorg te versterken en om de zorginstanties toegankelijker te maken. De vraag of deze doelstellingen wel voldoende aansluiten bij de dagelijkse realiteit van mensen die wonen en werken in de buurt vormde het vertrekpunt voor een actieonderzoek. Een actieonderzoeker ging samen met vier professionals uit de buurt aan de slag met één specifiek project in de SiVaRi-wijk in Leuven. In deze bijdrage gaan we in op de betekenis van democratie in de context van zorgzame buurten en onderzoeken we hoe professionals er als democratische professional zouden kunnen werken. Dit doen we vanuit een analyse van een concrete praktijk in Leuven. Door deze theoretische lens te hanteren werd gedurende het actieonderzoek gaandeweg duidelijker hoe samen leven en samen zorg dragen in een buurt een democratisch vraagstuk is. Deze lens werd niet enkel gebruikt om de bestaande praktijk te analyseren, maar was ook bruikbaar om de volgende stappen in het actiegericht onderdeel van het onderzoek vorm te geven. Tegelijkertijd stelden we ook de mogelijke beperkingen van dit perspectief vast en suggereren we hoe politiserend werken het bestaande kader van democratisch professionalisme aanscherpt.

De verhalen uit de buurt dagen ons uit om te kijken naar zorg als een publieke kwestie en aandacht te hebben voor ongelijke verhoudingen tussen betrokkenen. Dit perspectief dwingt ons om ook de rol van professionals te herschrijven. Vandaag worden trekkers omschreven als ‘de regisseur’, ‘de verbinder’ of ‘de facilitator’. Werken in democratische praktijken vraagt volgens ons professionals die actief aan de slag gaan met deze ongelijke verhoudingen en ruimte nemen voor tegenspraak.

Zorgzame buurten in Vlaanderen

Als antwoord op het stijgend aantal zorgbehoevenden in Vlaanderen en het bijhorend kostenplaatje, komt er in 2016 een visietekst over buurtgerichte zorg, met als ondertitel *De actief zorgzame buurt* (Bekaert et al. 2016). De auteurs werken

buurtgerichte zorg als organisatiemodel uit met een sterke focus op samenwerking tussen diverse actoren in de buurt en de regierol die daarvoor nodig is. Daarin staat de burger centraal en er wordt gevraagd om aansluiting te zoeken bij wat burgers en buurten nodig hebben (Gryp, Heylen, & Lommelen 2022). De dynamiek rond zorgzame buurten krijgt een boost door de projectoproep van toenmalig minister van welzijn Wouter Beke. Op 1 maart 2022 startten 132 projecten zorgzame buurten in Vlaanderen en Brussel. In het kader van de projectoproep wordt een zorgzame buurt zo gedefinieerd: 'In een Zorgzame Buurt wonen mensen comfortabel in hun woning of vertrouwde buurt. Het is een buurt waar jong en oud elkaar kennen en helpen. In een zorgzame buurt staat levenskwaliteit centraal, voorzieningen en diensten zijn er voor iedereen toegankelijk. Iedereen voelt er zich goed en wordt geholpen, ongeacht de ondersteuningsbehoeften' (website *zorgen voor morgen*). De Vlaamse overheid benadrukt drie centrale elementen in een zorgzame buurt: participatie en inclusie, het verbinden van formele en informele zorg en intersectorale samenwerking tussen zorg- en welzijnsactoren.

Verspreid over Vlaanderen en Brussel realiseren diverse actoren zo'n project. Elk project ontwikkelt een geheel eigen praktijk met specifieke doelstellingen die aansluiten op de context en de zorgnoden die er zijn in de buurt, gebaseerd op een grondige buurtanalyse. Dit impliceert een grote verscheidenheid aan praktijken. Zo zijn er buurten waar ingezet wordt op het detecteren en matchen van vraag en aanbod via digitale of fysieke buurtplatformen. In andere projecten creëert een buurtwerker ontmoetingsmomenten voor ouderen, gericht op meer beweging. Zorgzaamheid wordt dan ingevuld als preventie van fysieke gezondheidskwalen en levenslang thuis wonen, of als kwaliteit van leven. In nog andere buurten ontstaan initiatieven waarbij men burgers tot ontmoeting wil brengen met koekjeskettingen, buurtfeesten of babbelbanken. Of men pakt via samenwerking de mobiliteitsarmoede aan door riksja's of fietstaxi's in te schakelen of door het aanbod tot in de buurt zelf te brengen. Ten slotte zijn er ook nog professionals uit de gezondheids- en welzijnssector die vooral de focus op de eigen manier van samenwerken leggen. Zij stellen vast dat de kloof tussen hen te groot werd en kiezen voor kennismakingsmomenten of doorverwijskaartjes om elkaar weer te leren kennen. De meeste projecten kiezen voor een combinatie van al deze methodieken.

De Vlaamse overheid motiveert dit beleidsprogramma op basis van de noodzaak van vermaatschappelijking van de zorg. Deze beleidstrend omvat zowel zorg in de gemeenschap als zorg door de gemeenschap (Tenhaeff 2008; Newman & Tonkens 2011). Aan de ene kant is het doel om de zorg te de-institutionaliseren, oftewel de professionele zorg van de instelling naar de buurt en de samenleving brengen. Aan de andere kant houdt het een groter appel in op de informele zorg. Het verschuiven van de verantwoordelijkheid van het formele zorgsysteem naar de informele zorg

is mede het gevolg van de sterk stijgende zorgkosten. De overtuiging groeit dat het huidige professionele zorgmodel onhoudbaar is en dat dus gezocht moet worden naar manieren om het professionele zorgsysteem te ontlasten.

Als democratische praktijk

Dzur (2018: X) situeert democratie in het alledaagse leven en omschrijft het als het 'vormgeven aan een gemeenschappelijk publiek leven samen met anderen die niet hetzelfde zijn als wijzelf'. Tronto (2013) betoogt dat zorg een publieke kwestie is, ook al worden zorgvraagstukken vandaag geprivatiseerd. Anders uitgedrukt, hoe we zorg vormgeven is een publieke verantwoordelijkheid en kan dus niet overgelaten worden aan individuele burgers. We geven eerst weer hoe democratie tussen burgers onderling speelt, daarna bespreken we de ruimte tussen burgers en instituties, wat Dzur (2008) de '*middle democracy*' noemt. In die tussenruimte ligt de mogelijkheid voor een deliberatieve vorm van democratie, waar burgers en instituties in gesprek gaan over kwesties die hen aangaan. Maar zulke vormen van uitwisseling, overleg en inspraak stellen impliciet wel een aantal verwachtingen en spelregels die niet per definitie voor iedereen haalbaar zijn.

Deze inspraakstructuren vragen om burgers die, eventueel via ondersteuning, in staat zijn om in gesprek te gaan, hun mening kunnen verwoorden en die op een respectvolle manier kunnen uitdragen. Omdat dit niet iedereen lukt, ontstaat hier machtsongelijkheid tussen diegenen die dat wel kunnen en diegenen die eigenlijk om andere vormen van inspraak vragen. Precies in die tussenruimte ligt een cruciale opdracht voor sociaal werkers. Als zogenaamde *street-level democrats* kunnen zij samen met burgers bekijken welke spelregels voor iedereen haalbaar zijn (Laws & Forrester 2015). Net zoals *street-level* bureaucraten op het terrein beleid maken, zo zijn *street-level democrats* professionals die democratie niet herleiden tot een abstracte, afstandelijke institutie, maar in de dagelijkse realiteit met democratische principes aan de slag gaan en democratie in het hier en nu realiseren. Het ter discussie stellen van de spelregels impliceert het bevragen van de machtsongelijkheid tussen burgers onderling en tussen burgers en instituties.

Zorgzame buurten als beleidsconcept probeert in te grijpen in de relaties tussen burgers onderling, maar ook in de relaties van burgers met zorginstellingen. Dzurs onderscheid tussen '*task-monopolists*' en '*task-sharers*' is hier bijzonder relevant (Dzur 2008). Zorgzame buurten kunnen ingevuld worden vanuit een professionele logica, waarbij zorgprofessionals zich als expert opstellen en van mening zijn dat zij, omwille van hun kennis en expertise, het best gepositioneerd zijn om te bepalen wat professionele zorg inhoudt, hoe die het best geleverd kan worden en waar zich precies de grens bevindt tussen professionele en informele zorg. Deze *task-monopolists* bepalen dus ook impliciet welke zorg de individuele verantwoordelijkheid is van de burger en wat

nu precies de verhouding is tussen individuele en publieke of collectieve verantwoordelijkheid. Professionals die daarentegen uitgaan van het principe van *task-sharing* beslissen niet zelf waar die grens ligt tussen het publieke en het private, tussen wat burgers zelf moeten doen en waarvoor ze kunnen rekenen op de professionele zorg, maar delen deze taak met alle betrokkenen. In plaats van dit zelf te beslissen, maken *task-sharing* professionals van dit beslissingsproces een democratisch vraagstuk en zoeken heel bewust net die tussenruimte tussen burgers en instituties op om met die vraag over wat zorg is en wat daarbij de gewenste aanpak is, aan de slag te gaan. In rommelige en onvoorspelbare situaties gaan zij op zoek naar manieren waarop deelnemers de spelregels samen kunnen opstellen zodat iedereen aan bod kan komen.

Actieonderzoek in de zorgzame SiVaRi-buurt

Vertrekkend vanuit deze inzichten gingen we aan de slag. We zetten een actieonderzoek in om te begrijpen wat zorg voor mensen zelf betekent en hoe we van de zorgzame buurt een democratische praktijk kunnen maken. In deze paragraaf maken we eerst kennis met de onderzoekscontext en hoe we het actieonderzoek hebben vormgegeven. Vervolgens bespreken we hoe een democratische praktijk vorm kan krijgen tussen burgers onderling en tussen burgers en instituties.

Het actieonderzoek speelde zich af in de SiVaRi-buurt in Leuven, drie buurten in de Leuvense binnenstad: Sint-Maartensdal, de Vaartkom en de Ridderbuurt. Als we spreken over ‘de buurt’, bedoelen we de drie buurten van het SiVaRi-project. Dat zijn drie heel verschillende buurten. Kenmerkend voor Sint-Maartensdal is de sociale hoogbouw in het hart van de wijk. De Vaartkom was tot voor een aantal jaren een industriële buurt, waar een grootschalig stadsontwikkelingsproject de buurt helemaal veranderd heeft. Rondom het water zijn er de laatste jaren heel wat nieuwe gebouwen bij gekomen, vooral in het luxe-segment, maar ook sociale huisvesting, ‘koten’ of ‘kamers’ voor studenten en assistentiewoningen (serviceflats, *red.*). De Ridderbuurt is van oudsher een arbeidersbuurt. Ook deze buurt kent een proces van gentrificatie, wat uitmondt in een mix van buurtbewoners: van huiseigenaars uit de hogere witte middenklasse tot mensen die op straat (over)leven en bewoners in armoedesituaties die (sociaal en privaats) huren.

Het zorgzame buurtproject in SiVaRi is een samenwerking tussen diverse actoren, met enerzijds een vijfkoppig team dat in de buurt actief is en anderzijds de stad Leuven, Eerstelijnszone Leuven (twee netwerkstructuren in de zorg) en Zorgzaam Leuven (netwerkorganisatie rond chronische zorg) die het project mee faciliteren. Het vijfkoppig team bestaat uit een actieonderzoeker, drie buurtwerkers en een maatschappelijk werker verbonden aan een wijkgezondheidscentrum. Om de doelen van het project te bepalen, voerde dat team een buurtanalyse uit. Daarvoor gingen ze op pad, de buurt in, zoals dat heet. Ze trokken langs elke straat van SiVaRi en belden om de tien huizen aan

om te luisteren naar hoe mensen verbonden zijn met de buurt en hoe ze het samen leven en samen zorg dragen voor elkaar ervaren. Ze gingen in gesprek met professionals uit de buurt: van zorgprofessionals (zoals kinesisten – fysiotherapeuten in Nederland, *red.*–, huisartsen en apothekers, gezinszorg, ggz-partners) tot welzijnsactoren (jeugdhulp, kinderopvang, buurtwerk, LDC's – lokale dienstencentra, *red.*) tot professionals uit cultuur en onderwijs. Parallel daaraan voerden ze ook een kwantitatieve buurtanalyse uit. Cijfergegevens over de buurtbewoners, hun woon-, werk- en leefsituatie en de maatschappelijke kwetsbaarheid waarin ze zich bevinden, vullen de kwalitatieve analyse aan.

In plaats van onmiddellijk over te gaan naar interventies, werd eerst nog aandachtiger geluisterd naar wat mensen zelf naar voren brengen. Dat deden ze door buurtbewoners samen te brengen in een sociaal-artistiek traject waar ze verhalen over samen zorg dragen in de buurt verzamelden. Ook in het kader van het experiment rond 'Welzijn op verwijzing', in Nederland bekend als 'Welzijn op recept', waarbij huisartsen oog hebben voor de nood aan ondersteuning die verder gaat dan wat gezondheidswerkers kunnen aanbieden, kwamen ze uit bij persoonlijke verhalen. Allemaal unieke verhalen die tegelijkertijd ook erg op elkaar lijken. Ze laten zien dat zorg geen kwestie is die zich beperkt tot de kamers van het eigen huis en de voordeur niet uitgaat. Het is ook geen zaak van louter inzetten op efficiënter samenwerken en beter doorverwijzen. Deze verhalen van mensen laten zien dat samen leven en zorg dragen voor elkaar bij uitstek een publieke kwestie is. Omdat thema's als ontoegankelijkheid, ongelijke machtsverhoudingen, ongelijkwaardigheid, isolement en uitsluiting als rode draad door deze verhalen en cijfers lopen.

Als democratische praktijk tussen burgers onderling

Door als actieonderzoeker aanwezig te zijn tussen burgers, tekenden we hun verhalen op en stelden we op diverse domeinen breuklijnen vast in de SiVaRi-buurt. Zo zijn er op ruimtelijk vlak grote verschillen. Delen van de buurt zijn voorzien van 'groen en blauw', terwijl buurtbewoners in andere delen geen zicht hebben op groen en de huizen als het ware als sardienen in blik op elkaar gepakt staan zonder zicht op de lucht. Ook de verschillende waardering van de buurt is opvallend. Mensen vinden de buurt ofwel bruisend ofwel een lastige plek met overlast en discriminatie. Sommige inwoners maakten een positieve keuze om in de buurt te gaan wonen. Maar voor velen was er helemaal geen keuze, omdat er door de onbetaalbaarheid geen andere opties waren of omdat de sociale huisvestingsmaatschappij had bepaald waar zij moesten gaan wonen. Opvallend veel buurtbewoners zijn veelvuldig verhuisd in hun leven. Het aantal passanten in de buurt is groot door de studenten, mensen die dak- en thuisloos zijn én door de vele verhuisbewegingen.

Verhalen van mensen die wonen of werken in de buurt leggen tevens grote verschillen op sociaal vlak bloot. Er zijn mensen in de buurt met een breed netwerk van familie, vrienden en burens die betekenisvol zijn voor hen. Contact met burens gaat vooral over babbels op straat en elkaar steunen met kleine praktische taakjes zoals het aannemen van pakketjes of verzorgen van planten. Maar tegelijkertijd is er een grote groep die heel beperkt verbonden is en zo goed als geen contacten heeft in de buurt, zelfs niet met hun rechtstreekse buur. Wat opvalt is dat de langer opgeleide witte middenklasse zich verenigt in buurtcomités en onderlinge whatsapp-groepjes heeft, terwijl de mensen in maatschappelijke kwetsbaarheid naar de buurtcentra trekken. Ze gaan daarnaast voor het sociaal contact, omdat ze er terecht kunnen met vragen of om samen te eten in een van de sociale restaurants. Beide groepen, de langer opgeleiden en de korter opgeleiden, zijn actief in de buurt, maar doen dat wel in parallelle werelden. De relaties tussen burens onderling lopen dus via deze sociaal-ruimtelijke breuklijnen. Bovendien horen we in de verhalen ook ervaringen van uitsluiting en discriminatie. Mensen zeggen ‘dat ze niet meetellen in de buurt’ en hebben het gevoel dat er op hen wordt neergekeken.

Tegelijkertijd is er ook veel zorg tussen buurtbewoners. Door in de buurt aanwezig te zijn, stuit het onderzoeksteam ook op onzichtbare praktijken van solidariteit. Zo is er A. die alarm slaat als iemand afwezig blijft van een buurtactiviteit en zo het leven van haar buurvrouw redt. Er zijn de ‘afvalhokvrijwilligers’ die mensen in eerste instantie aanspreken op hun omgang met afval, maar ook op hoe het nu met hen gaat. Er zijn tal van sleutelfiguren in de buurt die inspringen bij kleine en grote zorgen. Allemaal mensen die iets doen voor elkaar, maar die opvallend minder zichtbaar zijn voor de zorgprofessionals.

In het actieonderzoek stelden we vast dat nabijheid een noodzaak is voor democratische professionals om de relaties tussen burgers beter te begrijpen. In zijn meer recente werk benadrukt ook Dzur (2018) dat nabijheid een preconditionie is om democratische verandering mogelijk te maken. Die nabijheid realiseerden we niet enkel door aanwezig te zijn, maar tevens door het opzetten van een sociaal-artistiek project om samen met mensen te werken in plaats van over hen te spreken.

Als democratische praktijk tussen burgers en instituten

Naast de breuklijnen tussen buurtbewoners werd ook de kloof tussen burgers en formele systemen van zorg en welzijn duidelijk in SiVaRi. Door samen met burgers de betekenis van zorg en hun zoektocht naar zorg te verkennen, toonden we aan dat democratisch professionalisme helpt om de assumpties van beleidsmakers en van klassieke professionals kritisch te bevragen. We doen dit aan de hand van enkele voorbeelden. Een eerste voorbeeld is dat beleid en praktijk rond zorgzame buurten vaak vertrekt vanuit het idee dat de nabije fysieke buurt het niveau is waar formele

en informele zorg verbonden worden, waar intersectorale samenwerking tot stand komt en waar buurtbewoners beroep doen op het formele aanbod van zorg en welzijn dat in de buurt zelf aanwezig is. In onze casestudie stelden we echter vast dat deze beleids- en praktijkassumpties niet correct zijn. Van de 104 geïnterviewde bewoners gingen er slechts 29 naar een huisarts in de buurt. Omwille van verhuisbewegingen blijven mensen naar een huisarts in hun vorige woonplaats gaan. Pas als mensen minder mobiel worden of meer zorg nodig hebben, gaan ze op zoek naar een huisarts dichterbij huis. Dichterbij huis betekent echter niet noodzakelijk in de buurt. Vaak is dat niet een eigen keuze van de buurtbewoner. Nogal wat zorgverleners hebben een patiëntenstop, waardoor zorg in de buurt minder toegankelijk wordt. Deze onervulde zorgnoden worden in de SiVaRi buurt opgevangen door een wijkgezondheidscentrum waar buurtbewoners die in armoede verkeren, terecht kunnen. Al is niet iedereen, hulpzoekers noch sociale professionals, daarvan op de hoogte. Ook dat gebrek aan kennis vormt een drempel in het vinden van gepaste zorg in de eigen buurt.

Een tweede voorbeeld betreft de toegankelijkheid van het bestaande zorgsysteem. Een van de achterliggende assumpties van zorgzame buurten is dat de stijgende zorgnoden in combinatie met een groeiend tekort aan zorgpersoneel ervoor zorgen dat de druk op het zorgsysteem onhoudbaar is. De ontoegankelijkheid van de zorg dreigt hierdoor buiten beeld te blijven. Burgers die geen beroep doen op de zorg worden gezien als zorgweigeraars of zorgmijders. Die categorisering gaat er impliciet vanuit dat het zorgsysteem voldoende responsief en toegankelijk is, maar onvoldoende benut wordt door het individu. Anders uitgedrukt wordt de oorzaak van het niet-gebruik gesitueerd bij de burger en niet bij het functioneren van het zorgsysteem. Vanuit een *task-sharing* benadering zou gevraagd kunnen worden waarom ze de professionele zorg mijden, wat voor hen drempels kunnen zijn en wat zij precies nodig hebben. Precies deze kloof tussen burgers en de institutionele wereld van zorg stellen we binnen het SiVaRi-project centraal, niet door in naam van deze mensen te spreken, maar juist door de stem van mensen die geen toegang hebben tot de zorg te horen. Op die manier streven we democratische verandering binnen de buurt en de instituties na.

Een derde voorbeeld van kritisch bevragen van veronderstellingen met democratisch professionalisme is de zoektocht naar gastvrije plekken. In de buurt zijn heel wat organisaties actief die een gevarieerd aanbod van activiteiten hebben en daarbij een gastvrije plek willen zijn voor mensen uit de buurt. Maar deze plekken zijn niet voor iedereen even toegankelijk. Zo zegt een vrijwilliger van het Lokaal Dienstencentrum: 'Ik vind dat zo jammer dat mensen die deze plek het meest kunnen gebruiken, net diegenen zijn die niet komen.' Mensen uit de buurt vertellen zelf waarom ze weg blijven van deze plekken: 'Ik ken niemand die daar gaat.' Of: 'Ik weet niet of ze daar Engels spreken'; 'Ik heb afgebeeld omdat ik niet weet of ik echt ga kunnen.' We identificeerden redenen die variëren van financiële drempels en er letterlijk niet geraken

door beperkte mobiliteit, tot het gevoel dat deze plek niet voor hen is en een vorm van sociale angst waardoor mensen plekken vermijden. Ondanks dat deze plekken laagdrempeligheid nastreven, sluiten ze impliciet buurtbewoners uit. Het maakt ons nogmaals bewust van het feit dat plekken die zich bevinden in de *middle democracy* niet iedereen bereiken.

Onderliggende machtsverhoudingen

Het democratisch vraagstuk over zorg willen we niet louter reduceren tot een toegankelijkheidsvraagstuk. Als we goed luisteren naar wat mensen ons vertellen, botsen we op ongelijke machtsverhoudingen. Dit komt op diverse manieren tot uiting. Het gaat in de eerste plaats over hoe mensen zich voelen wanneer ze zorg krijgen. Ze verwoorden het als: 'Ik voel me nog zo klein als ik binnenkom' of 'Ik word daar precies als een nummer behandeld.' De manier waarop sommige deelnemers hun ervaringen met de zorg omschrijven, kunnen we beschouwen als ontmenselijking. De verregaande invoering van tal van regels en procedures werkt die dehumanisering bovendien in de hand. De ervaringen in de data sluiten ook nauw aan bij wat Dzur (2018: 40) zelf verstaat onder dehumanisering, met name het proces waarin maatschappelijke instituties gaan denken en handelen in naam van en in plaats van mensen zelf. Ook zorgverstrekkers zelf geven steeds vaker aan dat ze vastlopen in het doorgedreven efficiëntie-denken.

Maar het gaat ook over de taal die professionals hanteren. Het verschil in de taal van hulpverleners en de taal die burgers zelf gebruiken, geeft blijk van twee werelden die weinig met elkaar in verbinding lijken te staan. Een van de buurtwerkers sprak tijdens het SiVaRi-teamoverleg over hoe bevreemdend vergaderingen soms zijn: 'Spreken we wel over dezelfde mensen? Wat er besproken wordt en hoe er gesproken wordt, lijkt niet te gaan over de mensen die ik hier in het buurthuis zie.' In de professionele logica (of in Dzurs termen: de logica van *task-monopolists*) lijkt er nog maar weinig ruimte voor het leefwereldperspectief van mensen uit de buurt. De *task-monopolist* claimt het terrein van het definiëren van de situatie van iemand en vertrekt daarbij vanuit de kennis en expertise die erkend en gelegitimeerd wordt in het professionele domein. Maar net dat opeisen van de probleemdefinitie zorgt er ook voor dat de probleemdefinitie die mensen zelf hanteren niet aan bod komt. En dat maakt dat de oorzaak voor het niet opnemen van een mogelijk aanbod, bij de persoon zelf wordt gelegd. Uitspraken als 'hij is niet gemotiveerd' of 'ze wil niet geholpen worden', gaan voorbij aan de redenen waarom mensen geen vraag meer stellen (Dierinck 2020). Uit de verhalen van de mensen zelf leren we dat ze eigen motieven hebben om niet op een aanbod in te gaan, bijvoorbeeld vanwege eerdere negatieve ervaringen. De professionele taal en het monopoliseren van de taak houden het gevaar in dat iemands stem onvoldoende beluisterd wordt.

Tot slot gaat macht ook over wie over de keuze van interventies beslist. Dat zagen we in SiVaRi concreet in het experiment rond 'Welzijn op verwijzing'. Voor een deel van de mensen was het niet duidelijk waarom ze door de huisarts werden verwezen naar de welzijnscoach. Ze konden zich niet vinden in hoe de huisarts het probleem omschreef. Zo zeiden deelnemers: 'Ik heb dat niet nodig', 'Ik heb eigenlijk genoeg contacten' en 'Het is oké zoals het nu is.' In andere projecten van zorgzame buurten zien we hoe een bepaalde definitie van problemen in de buurt leidt tot vooraf reeds bepaalde, vaststaande interventies. Zorgprofessionals willen zelf aan de slag rond COPD of diabetes en stellen interventies voor zoals stoppen met roken, gezonde voeding en meer bewegen. En als oplossing voor eenzaamheid worden er buddysystemen opgezet. Uiteraard zijn al deze problemen reëel en zijn het ook oplossingen die bijdragen aan een betere gezondheid. Alleen verliest men daarbij structurele oorzaken die ten grondslag liggen aan de problemen uit het oog. Men kiest ervoor om in te zetten op individuele oplossingen in plaats van ook de structurele kenmerken van de situatie van de betrokkenen in kaart te brengen en te zien wat daar kan gebeuren. Het gaat dan om kwesties als mobiliteit, huisvesting en armoede.

'Macht ziet er in verschillende contexten anders uit', schrijft Dzur (2018: XII). In de SiVaRi-buurt werd macht zichtbaar in de kloof tussen zorg als instituut en de buurtbewoners in een maatschappelijk kwetsbare positie op plekken die niet gastvrij genoeg zijn voor de mensen die ze nodig hebben, en in de manier waarop er over groepen mensen gesproken wordt en voor hen beslist wordt wat de juiste interventie is. Voor ons betekent dit dat zorg bij uitstek een democratisch vraagstuk is. En dus ook dat er nood is aan democratische verandering. Het beter kunnen doorverwijzen of het toevoegen van vrijwilligers aan zorgzame buurten draagt volgens ons niet bij aan een dergelijke verandering. Dat is gewoon 'meer van hetzelfde', terwijl er net iets anders nodig is.

Democratisch professionalisme als handelingsperspectief

Gezien het publieke karakter van zorg, de valkuil van het privatiseren van zorgvraagstukken en de ongelijke verhoudingen die schuilgaan in het zorgsysteem brengen we in deze paragraaf de belangrijkste kenmerken van democratisch professionalisme als handelingskader in het SiVaRi-project samen. Daarna wijzen we ook op de mogelijke beperkingen van dit perspectief.

Kennis van burgers, zorg als publieke kwestie en nabijheid

Eigen aan democratisch professionalisme is het (h)erkennen en waarderen van verschillende bronnen van kennis. In plaats van met een eenzijdige probleemdefinitie werkt de democratische professional aan een gedeelde definiëring van wat er aan de hand is. In plaats van die opdracht op te eisen of te claimen, deelt de democratische professional dit met de betrokkenen. Dit werd binnen het SiVaRi-project op verschillende manieren

gerealiseerd. De welzijnscoach positioneert zich uitdrukkelijk niet als expert, maar als iemand die ruimte maakt voor het perspectief van de persoon zelf. Samen proberen ze uit te zoeken hoe de persoon zijn of haar eigen situatie begrijpt, of er iets gedaan kan worden en wat dat dan is. Daarnaast was er een reeks van stakeholdersbijeenkomsten met formele en informele actoren samen. Het was de plek waarop de resultaten van de buurtanalyse getoetst werden, waar buurtbewoners en professionals samenwerkten rond bijvoorbeeld institutioneel geweld in de geestelijke gezondheidszorg of samen nadenkten over hoe plekken in de buurt gastvrij kunnen zijn. Wij herkennen hier de typische positionering van de democratische professional, als iemand die niet alles weet en die ruimte maakt voor ervaringskennis van de buurt. De stakeholdersbijeenkomsten waren ook de manier waarop democratische verantwoording vorm kreeg. Het was de plek van leren en bevragen en van toetsen of er voor het juiste gekozen werd. Zo was er een buurtbewoner die de professionals steeds opnieuw aanspoorde om vanuit de mens te vertrekken en om samen dingen in verandering te brengen.

Een tweede aanknopingspunt voor democratisch professionalisme in zorgzame buurten is om zorg telkens opnieuw als een publieke kwestie op te vatten. Door heel zijn werk houdt Dzur een pleidooi om sociale problemen niet te privatiseren. Democratie omschrijft hij als ‘simpelweg het delen van macht om collectieve problemen aan te pakken’ (Dzur 2018: X). In de context van zorg en welzijn is dat een hele uitdaging. Vanuit een overheersende medische logica en van New Public Management zien we juist een tendens om zorgvragen te individualiseren. Binnen SiVaRi werd wel expliciet de keuze gemaakt om zorg als een publieke kwestie te benaderen. Het recht op zorg en het recht op een menswaardig bestaan stond daarbij centraal. Door op bijeenkomsten weg te blijven van individuele oplossingen hielden ze de focus op het collectieve perspectief. Waar zien we onrecht? Waar zien we praktijken van hoop en solidariteit? Welke maatschappelijke en politieke analyse kunnen we maken? En wat hebben we samen te doen? Daarover ging het als buurtactoren elkaar troffen tijdens stakeholdersbijeenkomsten. Kwesties rond zorg werden bovendien steeds verbonden met vragen rond mobiliteit, huisvesting en armoede. Dzur (2018: 120) identificeert dergelijke ‘*wicked cross-profession problems*’ als opening voor democratie.

Een derde aanknopingspunt is het werken vanuit nabijheid, dat ook voor Dzur (2008) cruciaal is. De professionals in het SiVaRi-project werken vanuit de verbinding met de leefwereld van mensen in de buurt. De professionals en hun organisaties zijn al langdurig aanwezig in de buurt en hebben nauw contact met mensen die vaak onzichtbaar zijn voor beleid en professionele praktijken. Ze maken tijd om zorgvuldig te luisteren naar wat zij zeggen en niet (kunnen) zeggen. In een sociaal-artistiek project werd expliciet ruimte gemaakt voor de betekenis die buurtbewoners zelf geven aan dat samen zorg dragen in de wijk. Professionals lieten zich meenemen in het verhaal van de mensen zelf, naar de plekken die mensen zelf fijn vinden in de buurt.

Botst het democratisch professionalisme tegen haar grenzen?

Maar tegelijkertijd botsen we ook op grenzen. Een eerste beperking is dat het democratisch professionalisme in de praktijk mogelijk ook nieuwe uitsluitingsmechanismen triggert. Als er ruimte gemaakt wordt voor de stem van burgers in kwetsbare situaties ontstaat telkens opnieuw het risico op het ‘*silencing*’ van zogenoemde lastige stemmen (zie onder andere Kaulingfreks 2017). In het SiVaRi-project maakten we dat ook bespreekbaar, maar we beseften ook dat dit niet zomaar ‘op te lossen’ valt. Het gaat hier om het alom aanwezige en nooit volledig uit te schakelen spanningsveld tussen emanciperen en disciplineren dat ook opduikt in het democratisch professionalisme. Het is vooral belangrijk zich hier bewust van te zijn en niet te pretenderen dat het democratisch professionalisme dit kan vermijden.

Een tweede beperking raakt aan de kern van het democratisch professionalisme, het deliberatieve karakter van democratische praktijken. Om het democratisch vraagstuk rond samen leven en samen zorg dragen aan te pakken, schuilt in democratisch professionalisme het gevaar dat er te veel naar consensus wordt gezocht en het deliberatieve gaat primeren op dissensus. Is er werkelijk ruimte voor tegenspraak en het durven opzoeken en benoemen van machtsongelijkheden, onrecht en ontmenselijking? Dzur (2018) beschrijft participatieve wijkbudgetten bijvoorbeeld als vorm en macht-delende innovatie. Tegelijkertijd kunnen zulke innovaties ook tot gevolg hebben dat budgetten gaan naar goed georganiseerde en kansrijke buurten en dus ongelijkheid eerder reproduceren dan oplossen. Vanuit de theorievorming over politiserend werken kunnen we het idee van democratische professionals aanscherpen. Wel is het zo dat ondanks duidelijke overeenkomsten in het denken over politisering en democratisch professionalisme – met name het feit dat beide problemen beschouwen als collectieve kwesties – het idee van verstoren van de bestaande orde sterker uitgewerkt is bij politisering (Boone, et al. 2022).

Het politiserend handelen binnen het SiVaRi-project kreeg vorm door de kritische manier van kennisontwikkeling rond zorg als publieke kwestie en het toepassen van diverse strategieën van ‘publiek gaan’ (Van Bouchaute & Vanderhulst 2022). Het SiVaRi-project zette thema’s als institutioneel geweld, toegankelijkheid van zorg en gastvrijheid van plekken op de agenda en daagde actoren uit om daarover in gesprek te gaan en om samen de kwestie verder uit te diepen. Dit bracht enige verwarring en verstoring in het werkveld met zich mee. Tot deze strategie behoort ook het vragen naar hoe en door wie problemen en oplossingen gedefinieerd worden (Grymonprez 2024). Maar ook uitdrukkelijk het bevragen van hoe we spreken over ‘cliënten’ en ‘patiënten’ en hoe cliëntconstructies de bestaande orde in stand houden. Deze strategie komt ook aan bod binnen het democratisch professionalisme, maar heeft binnen politisering een meer verstorend karakter.

Een andere strategie die we in SiVaRi inzetten is het zelf realiseren van verandering. In plaats van verandering te eisen, wordt ervoor gekozen om concrete praktijken op te zetten die de beoogde verandering belichamen, zij het op kleine schaal (Naert et al. 2024). Voor zulke praktijken wordt de term 'prefiguratieve politiek' gehanteerd. Dit herkennen we in het experiment rond 'Welzijn op verwijzing' en de werkwijze van de stakeholdersbijeenkomsten. Kenmerkend voor deze bijeenkomsten was de open agenda die het leren en bevragen van elkaar mogelijk maakt, de ruimte voor verschillende bronnen van kennis én het collectiviseren van individuele ervaringen. Vanuit die bijeenkomsten zagen we kleine en grotere verbindingen ontstaan die elk op hun manier werkten aan toegankelijkheid van zorg in de buurt. Maar er werd ook verstoord en uitgedaagd, onder andere via de inbreng van mensen in een maatschappelijk kwetsbare positie zelf.

Deliberatie alleen volstaat niet

Door zorgzame buurten als democratische praktijk te beschouwen binnen het SiVaRi-project werd de analyse rond samen leven en samen zorgen in de buurt aangescherpt. Die kritische blik kleurde de manier waarop het project vorm kreeg en de rol die sociaal werkers hierin opnemen. We gingen aan de slag rond de sociale en ruimtelijke ongelijkheden tussen burgers en de kloof tussen burgers en instituten. We hanteerden het democratische professionalisme als handelingskader door zorg als publieke kwestie te definiëren en door vanuit nabijheid de expertise van mensen die in de buurt wonen te (h)erkennen en te benutten. Tegelijkertijd botsten we ook op de beperkingen van het democratisch professionalisme.

Dzur lijkt zich ook bewust te zijn van de valkuil van deliberatie als dominant kenmerk van democratisch professionalisme. In zijn boek *Democracy Inside* uit 2018 maakt hij zelf al de opening naar activisme als een mogelijk onderdeel van democratisch professionalisme, maar wordt dit pas op het einde van het boek verkend. In een van zijn meest recente papers waarin hij samen met Hendrikx (2022) diverse vormen van burgerinitiatieven en collectieve actie bestudeert, wijst hij op het belang van disruptie en verstoring. In dat opzicht zien we een verschuiving in zijn werk en een groeiend besef dat deliberatie alleen niet volstaat. Juist het verbinden van het democratisch professionalisme met de theorievorming over politisering blijkt ook in onze onderzoekscasus een meerwaarde te zijn, maar het maakt het werk van de democratische professional er niet eenvoudiger op. Deliberatie en dialoog op het ene moment, dissensus en disruptie op het andere moment vraagt veel van deze professional. Het opzetten van en experimenteren met praktijken op dit complexe spanningsveld zal zowel de theorievorming als de praktijkontwikkeling over democratisch professionalisme verder kunnen verdiepen.

Literatuur

- Bekaert, A., Denys, B., De Muynck, J., De Vriendt, T., Foriers, L., Moons, S., ..., & Verté, D. (2016). *Buurtgerichte Zorg. De actief zorgzame buurt als toekomstmodel voor Vlaanderen en Brussel*. VVDC & Kenniscentrum Woonzorg Brussel.
- Boone, K., Boutsen, T., De Corte, J., Dhont, F., Hermans, K., Plovie, E., & Vanderhulst, N. (eds.). (2022). *Publiek gaan! Politiserend handelen in sociaal werk*. Garant.
- Dierinck, P. (2020, 4 maart). Zorgwekkende zorgmijders zijn eigenlijk zorgvuldige zorgzoekers. www.sociaalenet.be.
- Dzur, A. (2008). *Democratic professionalism: Citizen Participation and the Reconstruction of Professional ethics, Identity and Practice*. Penn State University Press.
- Dzur, A. (2018). *Democracy Inside. Participatory Innovation in Unlikely Places*. Oxford University Press.
- Grymonprez, H. (2024). Boundaries and human dignity in social work: a foucauldian inspired perspective. *TISSA 2024, Book of Abstracts*, 32-32. International Social Work and Society Academy.
- Gryp, D., Heylen, L. & Lommelen, L. (2022). *Onderzoeksrapport: zorgzame buurten: minder mazen meer net*. Vonk3 Thomas More.
- Hendriks, C.M., & Dzur, A.W. (2022). Citizens' Governance Spaces: Democratic Action Through Disruptive Collective Problem-Solving. *Political Studies*, 70(3), 680-700.
- Kaulingfreks, F. (2017). *Straatpolitiek*. Boom.
- Laws, D., & Forester, J. (2015). *Conflict, Improvisation, Governance. Street Level-Practices for Urban Democracy*. Routledge.
- Naert, J., Debruyne, P., Van Bouchaute, B., & Roose, R. (2024). 'Listen Very Carefully, We Will Say This Only Once (Again)' Dead Ends to Politicisation in Social Work. *The British Journal of Social Work*, 54 (5), p. 1889-1905.
- Newman, J., & Tonkens, E. (eds) (2011). *Participation, Responsibility and Choice. Summoning the Active Citizen in Western European Welfare States*. Amsterdam University Press.
- Tenhaeff, C. (2008). *Vermaatschappelijking in internationaal perspectief*. Movisie.
- Tronto, J. (2013). *Caring democracy. Markets, Equality and Justice*. New York University Press.
- Van Bouchaute, B., & Vanderhulst, N. (2022). Politiserend handelen in het sociaal werk. In K. Boone, T. Boutsen, J. De Corte, F. Dhondt, K. Hermans, E. Plovie, ... N. Vanderhulst (Eds.), *Publiek gaan! Politiserend handelen in het sociaal werk* (p. 28-55). Garant.
- Zorgen voor Morgen (z.j.). Wat is een zorgzame buurt? <https://www.zorgenvoormorgen.be/zorgzamebuurten/wat>.

9.

JongGOUD neemt kinderen serieus, maar ze krijgen niet altijd gelijk

Reportage in aardbevingsgebied Groningen

Robert Lagendijk

Van democratisch professionalisme hadden Nienke Jacobs (1984) en Wieke Lindeboom (1992) eigenlijk nog nooit gehoord, tot we ze het interview met Albert Tzur uit het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken stuurden. 'We riepen allebei: dit is precies wat wij doen. Bij ons zijn de jongeren in de lead.' Samen vormen ze Team JongGOUD, dat jongeren helpt ideeën te ontwikkelen voor het verbeteren van de eigen leefomgeving.

Het is een kleine tien minuten met de auto van het gemeentehuis in Delfzijl naar het onderkomen van Cadanz Welzijn in Appingedam. Noordoost Groningen voelt rauw. Hier wonen trotse Groningers en is het altijd net iets kouder dan in de rest van het land. Het waait er ook altijd iets harder. Ooit het centrum van de gaswinning in Nederland, tegenwoordig vooral bekend van het leed dat door de vele aardbevingen is aangericht. Het wantrouwen in de overheid is er groot. Wieke Lindeboom en Nienke Jacobs, beiden sociaal makelaar in Eemsdelta, gaan vandaag aan de slag met een deel van de kindergebiedsregisseurs die de gemeente rijk is. Elke kindergebiedsregisseur werkt in zijn eigen dorp of wijk en is een ambassadeur van alle kinderen uit hun buurt. Vandaag is de jaarlijkse bijeenkomst waar ze elkaar weer even zien en kunnen bijpraten.

Beter bekend als Team JongGOUD

Nienke en Wieke staan binnen de gemeente beter bekend als Team JongGOUD. Terwijl Wieke haar auto voor het gebouw parkeert en begint met het uitladen van posters, verf en stiften, snoep en oude kranten, rijdt Nienke langs een school in de buurt om een paar kinderen zonder eigen vervoer op te halen. Het voormalige klaslokaal waar de bijeenkomst van vandaag plaatsvindt, wordt even later in no time met hulp van de kinderen omgetoverd tot een feestelijke ruimte waar de jonge gebiedsregisseurs hun projecten kunnen pitchen en waar ze vervolgens ook daadwerkelijk aan de slag kunnen.

Eemsdelta – sinds 2021 een fusie van de gemeenten Appingedam, Delfzijl en Loppersum – telt vier ‘echte’ gebiedsregisseurs. Zij worden elk bijgestaan door meerdere kindergebiedsregisseurs. Of eigenlijk omgekeerd: de volwassen gebiedsregisseurs staan hun jonge collega’s bij. De jongeren komen met de ideeën, de gemeente ondersteunt vanuit JongGOUD. Inspraak en participatie zijn belangrijke instrumenten binnen de gemeente. ‘Betrekken’ is een woord dat vandaag vaak zal vallen. En dat betrekken gaat veel verder dan wat we gewoonlijk inspraak noemen. Nienke: ‘Ik probeer kinderen niet te zien als de burgers van de toekomst, maar als burgers van nu. Heel vaak hoor je: de jeugd heeft de toekomst. Maar het zijn juist nu al onze burgers dus behandel ze ook zo.’

De projecten: van strandrolstoel tot kunstgras

Terwijl de projector nog even wordt getest, druppelen de kinderen in groepjes binnen. Ze vallen allemaal binnen de leeftijdscategorie van negen tot twaalf jaar. Als iedereen, ook de volwassen gebiedsregisseurs, binnen is, trappen Nienke en Wieke het jaarfeest van de kindergebiedsregie af. De groep is flink gegroeid sinds de vorige bijeenkomst, stellen ze vast. Daarnaast zijn er veel nieuwe aanmeldingen. Dan volgt een korte voorstelronde. Dat is voor hun eigen bekendheid niet echt nodig: iedereen kent de twee van JongGOUD al. De kinderen vertellen elkaar over de stand van zaken van hun projecten.

Nehriza vertelt over haar plan: de strandrolstoel. Met de hulp van Nienke, Wieke en gebiedsregisseur Konnie Kamp vroeg zij subsidie aan en inmiddels staan er twee strandrolstoelen bij de strandopgang bij het Eemshotel. Evenals Nienke benadrukt Konnie dat jongeren volwaardige inwoners zijn. ‘En dus mogen ze participeren.’ De hele klas van Nehriza was aanwezig bij de officiële opening en klasgenoot en mede kindergebiedsregisseur Julian had zijn opa meegenomen zodat de strandrolstoel meteen getest kon worden. Andere plannen die vanmiddag voorbijkomen: een spellenkast in het dorps huis van Zeerijp (410 inwoners), het renoveren van de pannakooi in Woldendorp en het vervangen van de ondergelopen grasmat van het voetbalveld door kunstgras. De kindergebiedsregisseurs die bij het laatste plan betrokken zijn, hebben vandaag nog een hele dag voor zich; zij moeten ’s avonds nog naar de bewonersavond om hun plan aan de omwonenden voor te leggen. ‘Als de bewoners tegen zijn, gaan we er ook echt niet mee door. Wij sturen op geen enkele manier’, zegt Nienke. Dat wil niet zeggen dat ouderen altijd het laatste woord hebben. ‘We proberen wel te bemiddelen mocht dit nodig zijn. De praktijk leert dat volwassenen niks meer te zeggen hebben als kinderen met goede ideeën komen.’

Child friendly city en gaswinningsproblematiek

Het vuur om van Eemsdelta een kindvriendelijke gemeente te maken werd aangewakkerd door Andy Lloyd, een Britse sociaal werker die zich inmiddels inzet om

van zijn stad Leeds een ‘*Child Friendly City*’ te maken. Eemsdelta wil nu datzelfde predicaat krijgen. *Child Friendly Cities* is een initiatief van UNICEF ‘dat gemeenten ondersteunt bij de ontwikkeling van beleid dat moet zorgen voor een goede basis voor ieder kind, voor preventie en voor extra aandacht voor kwetsbare groepen’.

Het plan voor JongGOUD ontstond in 2019 en wordt gefaciliteerd door het NPG, het Nationaal Programma Groningen, dat in het leven werd geroepen nadat de gaswinningsproblematiek in het gebied een vlucht had genomen. Het programma, waarvoor het Rijk in totaal 1,15 miljard euro beschikbaar heeft gesteld, loopt tot 2030 en moet de sociale cohesie in het gebied voor jong en oud versterken. Want daar is behoefte aan. Een aantal jonge gezinnen woont niet meer in hun eigen huis. Er zijn jongvolwassenen die omkomen in het papierwerk van hun ouders omdat die de moed inmiddels hebben opgegeven. Veel mensen ervaren stress, kinderen ervaren de stress van hun ouders. Nienke: ‘Uit onderzoek naar mentale gezondheid blijkt dat kinderen in dit gebied al een flinke achterstand hebben opgelopen.’

Corona gooide vervolgens roet in het eten, maar in 2022 kwam JongGOUD toch van de grond. Wieke – van oorsprong docent – kwam toen in dienst bij de gemeente, Nienke – ook lerares – volgde een jaar later. Zelf zien ze JongGOUD niet als een project: ‘Het is een beweging. Wij willen als gemeente de kinderen en jongeren van Eemsdelta een stem geven en hun ideeën horen. Daar kunnen wij dan mee aan de slag.’ Wieke: ‘Ik woon zelf aan de westkant van de provincie. Ik kreeg pas door hoe ernstig de situatie was toen ik in Eemsdelta ging werken. In Appingedam zijn inmiddels hele woonwijken met de grond gelijk gemaakt, om ruimte te maken voor nieuwe, belevingsbestendige woningen. In het hele gebied staan nu tijdelijke woonwijken.’

‘Als JongGOUD kijken we waar de behoefte ligt,’ vertelt Nienke. ‘Wij bekijken hoe we bepaalde vragen van de jongeren kunnen aanvliegen en kijken goed wat wel en wat niet werkt. Vroeger mochten de jongeren met z’n allen over een groot gebied nadenken. Dat werkte niet goed. Nu laten we ze alleen over hun dorp of wijk nadenken. Dat vinden ze leuk en het vergroot de betrokkenheid bij hun eigen leefomgeving. Het moet over hun eigen leven gaan.’

Democratie ervaren

Een makkelijk succesje kan helpen om de inzet van de jongeren, het geloof in de democratie te vergroten. Nienke: ‘Er kwam iemand met de vraag of het voetbalveldje wat vaker gemaaid kon worden. Dat was eenvoudig te regelen met een melding op de gemeentewebsite en zo hebben die kinderen direct een succeservaring. Bij grote projecten gaan we samen met de kinderen aan de slag, we helpen ze bij de aanvraag van subsidie. We geven ook aan dat het allemaal lang kan gaan duren. Als hun plan vervolgens niet helemaal lukt, vinden de kinderen dat ook niet altijd erg. We hebben

ze dan wel helemaal meegenomen in het traject en ze zijn daardoor begripvol. We zijn niet de doe-een-wensstichting, we willen kinderen laten ervaren dat we naar ze luisteren.'

En zo ervaren ze dus de werking van de democratie. 'Maar of ze dat ook zo benoemen, dat denk ik niet,' zegt Nienke. Maar moeten we altijd maar naar de wensen van kinderen luisteren? Wieke: 'Het is belangrijk dat kinderen over hun omgeving nadenken en hun ideeën goed leren te onderbouwen. Niet een idee hebben om maar een idee te hebben. Ze moeten er echt achter staan. Uiteindelijk gaan we samen ook subsidie aanvragen, dus moeten ze een goed verhaal hebben.' JongGOUD kan, afhankelijk van het soort aanvraag, bij verschillende loketten terecht voor subsidie.

Worden Nienke en Wieke door hun collega's in het gemeentehuis eigenlijk wel serieus genomen? Vanuit het college en de raad van de gemeente Eemsdelta was er vanaf het begin veel draagvlak voor JongGOUD, vertelt Nienke. Wieke: 'Onze collega's zijn juist erg positief. Omdat de kinderen met ideeën of vraagstukken komen die heel breed zijn, hebben we in ons werk te maken met collega's van verschillende beleidsterreinen. Dat gaat van onderwijs, naar zorg, naar ruimtelijke ordening, naar vervoer.' Wieke: 'Wij zorgen dat de stem van het kind of van de jongeren gehoord wordt, van alle kinderen. Wij zitten met iedereen aan tafel en hebben altijd een lijntje naar de jongeren.'

10.

Articuleren van zorgen, mediëren van oplossingen, verbeelden van hoop

Wetenschap als democratische praktijk

Klasien Horstman en Mare Knibbe

Wetenschap en democratie zijn sterk met elkaar verbonden. De kerntaak van wetenschap als een institutioneel domein is kennis ontwikkelen. Om betrouwbare en kredietwaardige kennis voort te brengen, is vanaf de zeventiende eeuw een cultuur ontwikkeld van openbaarheid, die moet borgen dat kennisclaims controleerbaar zijn (Shapin & Schaffer 1985). Iedereen moet als het ware mee kunnen kijken met een wetenschappelijk proces, kunnen getuigen van de kwaliteit ervan en het kunnen testen door het te becommentariëren en te kritiseren. Beschrijving van het proces was cruciaal om anderen mee te kunnen laten kijken. Ook toen wetenschappers in de zeventiende eeuw nog amateurs waren, was de notie van ‘virtueel getuigen’ cruciaal voor kredietwaardigheid van claims. Dat deze getuigen destijds in de praktijk een klein groepje van bemiddelde geleerde mannen was, laat onverlet dat het proces in beginsel democratische trekken had.

In de twintigste eeuw waren wetenschapsfilosofen als Karl Popper bezorgd over de politisering van de wetenschap in totalitaire regimes in nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie (De Vries 1995). In deze context nam de vrijheid van spreken binnen en buiten de wetenschap drastisch af en, bijgevolg, werden claims niet getest en kon ideologische onzin voor wetenschappelijke kennis doorgaan. Popper betoogde dat wetenschap een specifieke methode zou moeten volgen – experimentele toetsing gericht op falsificatie van een claim – om maatschappelijk-politieke invloeden buiten de deur te houden, om intern het vrije spreken intact te houden en objectieve kennis te bereiken (De Vries 1995). Bewaking van de grenzen tussen wetenschap en politiek, het ivoren toren model, zou dus in het belang zijn van zowel wetenschap als democratie. Door de focus op de methode als scheidslijn tussen wetenschap en maatschappij, kreeg het idee van openbaarheid in de twintigste-eeuwse wetenschapsfilosofie echter, onbedoeld, een expertocratische inslag. Wetenschappers controleerden en kritiseerden andere wetenschappers en de maatschappij speelde daarin geen rol: de maatschappij kreeg kant-en-klare feiten. Daarmee ontstond een professioneel normatief kader voor wetenschappers waarmee ze zich niet alleen van ideologen, maar ook van leken en hobbyisten zouden kunnen onderscheiden.

Sinds de jaren tachtig heeft empirisch sociologisch en antropologisch onderzoek naar concrete wetenschappelijke praktijken een grote vlucht genomen (Felt et al. 2016). Zo is er onderzoek gedaan naar de alledaagse praktijk van medicijnonderzoek: hoe wordt geld geworven, hoe wordt onderhandeld over vraagstelling en methodiek, hoe worden deelnemers geselecteerd, hoe wordt samengewerkt tussen disciplines, hoe wordt onderhandeld over de interpretatie van resultaten, wat wordt wel en niet gepubliceerd. Dit soort onderzoek helpt om te begrijpen waarom veel medicijnonderzoek zich richt op mannenlichamen, waarom veel onderzoek zich heeft verplaatst van westerse landen naar lage-inkomenslanden, en hoe objectiviteit wordt gemaakt. De inzichten die uit dit soort onderzoek zijn voortgekomen hebben ontvullend gewerkt voor de abstracte filosofische idealen over wetenschap als ivoren toren. Latour (1988a, 1988b) heeft laten zien dat de productie van wetenschappelijke kennis in de praktijk niet loopt via bewaking van de grenzen tussen wetenschap en maatschappij, maar door het maken van verbindingen. Wetenschap maakt kennis door zich te verbinden met geldschieters, beleidsmakers, wetten en ethische regels, proefdieren, materialen, gebouwen, technieken, tijdschriften, software, et cetera. Juist door verbindingen tussen wetenschap en maatschappij krijgen kennisclaims de kans om in de praktijk getest, gekritiseerd, uitgewerkt en aangepast te worden. Wetenschappelijke kennis ontwikkelt zich niet in de ivoren toren om pas daarna de weg naar de maatschappij te vinden, maar wetenschappelijke kennis en maatschappelijke praktijken worden gecoproduceerd. Let wel, dat maakt wetenschap niet minder bijzonder. Integendeel. De kracht van wetenschap schuilt echter niet in methodische afgrenzing van de maatschappij. De kracht schuilt in de mogelijkheden om dankzij vele verbindingen, en dus vele vormen van commentaar en kritiek, kennis te produceren.

Deze benadering impliceert dat de relevante vraag voor democratische wetenschap niet luidt hoe stevig de grensbewaking is, maar hoe het met het democratische karakter van de vele verbindingen gesteld is. In hoeverre kunnen relevante betrokkenen meekijken, commentaar en kritiek leveren? Welke maatschappelijke actoren krijgen meer en minder kansen tot coproductie van kennis? Als in bijvoorbeeld medisch onderzoek verbindingen met de farmaceutische industrie sterker zijn dan met de vrouwengezondheidsbeweging, dan zal dat resoneren in de feiten, technieken en medicijnen die gecoproduceerd worden. Wellicht dat die voor vrouwen dan niet zo goed uitpakken.

Parallel aan de beweging waarin wetenschap door wetenschapssociologen en antropologen down-to-earth werd gebracht, zetten politieke wetenschappers democratie met beide benen op de grond. Zo betoogt Dzur (2019) dat democratie niet alleen gaat over abstracte idealen en institutionele procedures, maar ook over de manier waarop mensen in alledaags werk concreet vormgeven aan een gedeeld leven. In die context betoogt hij dat professionals een belangrijke rol kunnen spelen om kennis en

waarden van burgers met grote afstand tot institutionele actoren voor het voetlicht te brengen. Zij moeten daartoe niet primair professioneel handelen, institutionele agenda's en professionele interventies uitvoeren, maar democratisch handelen. Dat wil zeggen dat ze dicht op de huid moeten zitten van alledaagse praktijken van burgers en bijdragen aan het publiek maken van problemen, kennis, waarden en aanpakken. Professionals kunnen in hun werk de blik van het overheidsbeleid adopteren (Scott 1998), maar een democratische professional zou ook mee moeten kijken met burgers.

Tegen de achtergrond van het werk van wetenschapsonderzoekers zoals Latour en Dzur analyseren wij hoe een specifieke wetenschappelijke praktijk op het terrein van gezondheidsbevordering gezien kan worden als een uitdrukking van democratische wetenschap. Hoe kunnen verbindingen daar democratisch vorm worden gegeven? Om die vraag te onderzoeken analyseren we onze eigen participatief-etnografische actieonderzoekspraktijk, 'de UniversiteitmetdeBuurt' (UmdB). We introduceren eerst de filosofie en werkwijze van UmdB als een onderzoekspraktijk in buurten met gezondheidsachterstanden. Na de analyse van de vraag hoe de UmdB een democratische kennispraktijk is, reflecteren we op de betekenis van deze stijl van wetenschappelijk onderzoek.

UniversiteitmetdeBuurt als plaatsgebonden kennispraktijk

Toen in 1980 in Groot-Brittannië het Black Report verscheen, schrokken velen van de gezondheidsongelijkheid die daarin werd beschreven. Terwijl men dacht dat gezondheidsongelijkheid in verzorgingsstaten sterk was verminderd, bleek dit geenszins het geval. Het beleid om gezondheidsverschillen aan te pakken leidde tot de ontwikkeling van sociaal-epidemiologische onderzoekslijnen waarin niet de sociale condities, maar de gezondheidskenmerken van mensen in een lage sociaaleconomische positie werden geproblematiseerd (Dijkstra & Horstman 2021). Tevens werden sociaal-psychologische interventies ontwikkeld waarin professionals sleutelen aan gedrag, cognities en motivaties van mensen die tot die groep behoren (Dijkstra, Penders, & Horstman 2025). Er ontstond een individualistische, top-down, expertocratisch-paternalistische stijl van gezondheidsbevordering waarbij professionals de wereld op basis van gemiddelden indeelden in zij die wel en zij niet gezond leefden. Dat impliceerde dat mensen met lage inkomens en weinig diploma's werden aangesproken op hun ongezonde leefstijl: op hun gebrekkige kennis en motivatie en hun foute keuzes.

Deze top-down interventionistische professionele stijl van gezondheidsbevordering heeft weinig aansluiting bij alledaagse praktijken van mensen en hun eventuele worstelingen met welzijn en gezondheid. Je zou kunnen zeggen dat deze wetenschappelijke en professionele stijl tweedeling heeft versterkt: gedurende meerdere decennia reproduceerden instituties de scheiding tussen slimme, slanke, zelfredzame burgers en domme, dikke burgers die weinig grip hebben op hun leven. Het is niet verrassend

dat gezondheidsbevorderaars vervolgens ervaren dat ze de laatste groep, hun doelgroep, niet kunnen bereiken. Mensen met overgewicht, mensen die roken of te weinig bewegen – ze zijn object van stigmatiserende interventies in plaats van een samenwerkingspartner. Wellicht is het mijden van stigmatiserende interventies juist wel een bijdrage aan de gezondheid. Vanwege inhoudelijk en moreel ongemak met deze interventionistische stijl (Horstman & Houtepen 2005), besloten wij om het anders aan te pakken en ons te verbinden met burgers in lage sociaaleconomische posities en hen als ‘subject’ te betrekken.

De UniversiteitmetdeBuurt¹ staat voor een samenwerking met lage-inkomensbuurten en kan gezien worden als een uitdrukking van het idee dat de *plaats* waar kennis geproduceerd wordt ertoe doet. Foucault (2023) heeft laten zien hoe de fysieke inrichting en ordening van achttiende-eeuwse ziekenhuizen (gebroken benen bij gebroken benen, syfilis bij syfilis) observatie, categorisering, vergelijking en dus specifieke kennis produceerde over wat gold als afwijkend en wat als normaal. In termen van de wetenschapsonderzoeker Gieryn (2018): plekken hebben via hun materiële-symbolische ordening epistemische betekenis. Plekken kunnen op verschillende manieren ‘waarheidsplekken’ zijn. Hedendaagse institutionele kennis over gezondheid ontleent haar krediet aan verschillende ingrediënten, maar de plek waar ze wordt gemaakt – het gebouw, het lab, de campus, de witte jassen, de stabiele koeling – zal er zeker een van zijn. In ons onderzoek richten we ons op verbindingen met buurten die statistisch gekenmerkt worden door een stapeling van gezondheidsproblemen. In plaats van deze buurten te zien als een ‘gebrek-aan-kennis-plek’ waar wetenschappers hun kennis via interventies naartoe brengen, zien we ze als een ‘kennisplek’, een plek voor democratisering van kennis over welzijn en gezondheid.

Sinds 2012 doen we in deze buurten etnografisch-participatief en soms ook actieonderzoek. Om de buurt als kennisplek te leren kennen en verschillende soorten verbindingen te laten ontstaan, is samenwerking met buurten geen ‘project’², maar een langere termijn proces. Deze vorm van presentie in de buurt heeft ons³ in staat gesteld om een breed scala aan buurtprocessen te volgen en initiatieven te nemen of mee te organiseren. We volgden bijvoorbeeld de productie van een lokale televisieserie en buurtdialogen over mentale veerkracht; de organisatie van twee burgertoppen; het werk van een sociaal team; activiteiten van buurtnetwerken; de organisatie van een buurtcamping; de organisatie van Manjefiek Colleges in een buurtcentrum; de organisatie van maandelijkse bijeenkomsten van een filosofiecafé; de herinrichting van een buurtpark; het ontwikkelen van een nieuwe buurtontmoetingsplek in een winkelcentrum; de organisatie van een maandelijks gezondheidscafé; et cetera.

Ons onderzoek beweegt organisch mee met buurtontwikkelingen, soms meer en soms minder intensief. We hebben een open agenda en geen onderzoeksdoel anders

dan leren over de wijze waarop bewoners vormgeven aan gezondheid en maatschappij en hoe zij daarbij instituties tegenkomen. De contacten met buurtbewoners zijn vooral informeel, soms korter, soms langer, soms met relatief stabiele groepjes van bewoners (bijvoorbeeld een buurtnetwerk, een stichting, vaste bezoekers van een ontmoetingsplek of van het Filosofie Café), soms met meer losse groepjes. In het veldwerk komen we ook welzijnsprofessionals, gemeenteambtenaren en projectontwikkelaars tegen, ook zij zijn deel van het veld. Het participatieve veldwerk en actie-onderzoek resulteert in vele observaties, informele conversaties en interviews – we werken vanuit het idee ‘alles is data’. Tijdens de dagelijkse gang van zaken bespreken we onze interpretatie regelmatig met bewoners en relevante andere betrokkenen, informeel en soms ook formeel.

Hierna proberen we de vraag te beantwoorden op welke manier de UmdB als een democratische onderzoekspraktijk beschouwd kan worden. En we laten zien op welke manier we als wetenschappelijke onderzoekers proberen relaties aan te gaan met buurten en bewoners.

Articuleren van zorgen

In navolging van kritiek op het dominante interventionistische gezonde leefstijl paradigma, is het belangrijk om van buurtbewoners te vernemen hoe zij welzijn en gezondheid ervaren en wat in hun ogen welzijn belemmert. We maakten dus verbindingen met buurten door buurtbewoners uit te nodigen om hun zorgen te delen: niet vanuit de verwachting om ze op te lossen, maar om ze publiek te maken. In de beginfase van ons onderzoek (2012-2014) zijn buurtbewoners bijvoorbeeld uitgenodigd om te vertellen welke zaken zij mentaal als belastend ervaren. Zij vertelden over stress in relatie tot schulden, conflicten tussen ouders en pubers, pesterig gedrag tussen pubers en oudere bewoners, en werkloosheid. Ze maakten duidelijk dat mentale belasting veel te maken had met machteloosheid.

Op basis van deze buurtverhalen werden korte filmpjes (circa twaalf minuten) opgenomen in de buurt.⁴ Dit begon met een pilot-filmpje dat met verschillende groepen buurtbewoners werd besproken. In de pilot kwam ook een ggz-professional aan het woord om te vertellen hoe men kon omgaan met stress of somberheid. Uit de pilot-bespreking bleek echter dat buurtbewoners de geënceneerde situaties vanuit verschillende invalshoeken wilden onderzoeken en het ggz-perspectief te beperkt vonden. Na discussie besloten we om in de filmpjes geen ‘experts’ op te voeren, om niet één perspectief als gezaghebbend neer te zetten, maar juist ruimte te scheppen voor verschillende verhalen over stress en gezondheid. De filmpjes werden meerdere keren uitgezonden op lokale televisie en uitzendingen werden vervolgens met groepjes buurtbewoners bekeken en besproken. Daarbij bleek dat deze filmpjes bewoners niet alleen uitnodigden om te vertellen over hun zorgen (herkenning), maar dat ze als

vanzelf ook samen gingen bedenken hoe het anders zou kunnen (Knibbe, De Vries, & Horstman 2017). Hoe ouderen en jongeren bijvoorbeeld een betere verstandhouding krijgen door meer begrip en speelruimte voor jongeren. Een groep ouderen in gesprek over spanningen tussen oud en jong in de buurt:

R1: 'Ja, wij hebben vroeger ook op straat gevoetbald, nou ja.'

R2: 'Vroeger had je ook meer ruimte ervoor.'

R1: 'Nee, eh nou ik weet niet hoeveel ballen wij al in de tuin geschoten hebben, dat we ruzie hadden met de buren.'

R2: 'Zie je nu nog kinderen spelen op straat?'

R3: 'Dat is de essentie, en dat is, het komt erop neer dat je inderdaad die kinderen een speelgelegenheid moet geven in hun buurt, waar ze zich kunnen uitleven.'

Dit leerde deelnemers, maar ook ons dat buurtbewoners voor de aanpak van stress in hun dagelijks leven geen professionals nodig hebben, maar dat ze vooral elkaar nodig hebben en dat ze, als er ruimte wordt gemaakt om met elkaar in gesprek te gaan, elkaar ook iets te bieden hebben. Het idee dat bewoners zelf goed weten wat er schort, komt ook in het volgende voorbeeld terug.

In de context van het uitroepen van de participatiemaatschappij en de decentralisaties, vonden wij het belangrijk om van bewoners te horen wat zij eigenlijk belangrijk vonden als het gaat om gezondheid en welzijn (Horstman 2015). Daarom organiseerden we twee burgertoppen: in 2014 een stadsbrede burgertop, met tweehonderd deelnemers die uitgenodigd waren op basis van loting en in 2015 een burgertop in één stadsdeel met honderd deelnemers, ook uitgenodigd op basis van loting. Deelnemers wisselden een dag met elkaar van gedachten en aan het einde van de dag werd een inventarisatie gemaakt van ideeën en wensen en werd er gestemd om prioriteiten vast te stellen. Wat waren de kernideeën van de deelnemers?

Op beide bijeenkomsten stond de behoefte aan ontmoetingsplekken – broedplaatsen, huiskamers, zorgkroegen, buurtcentra – op de eerste plaats. Deze wens kreeg meer stemmen dan bijvoorbeeld de vermindering van luchtverontreiniging en het veiliger maken van verkeerssituaties, die ook relatief hoog scoorden. De toelichting op de prioritering van ontmoetingsplekken was een treffende diagnose van de tijd: 'We willen wel participeren en willen elkaar wel helpen, maar we kennen elkaar niet meer.' Mensen wezen op de verschraling van het sociale leven, fragmentatie in zorg en het gebrek aan sociale cohesie. De oplossing werd ook meteen aangedragen: het buurthuis moest terugkomen. Beide bijeenkomsten lieten zien hoe belangrijk mensen sociaal contact vinden. Na de eerste, stadsbrede bijeenkomst besloot de toenmalige wethouder budget vrij te maken voor buurthuiskamers. Om de prioriteit van deelnemers nader te verkennen, hebben we na de tweede burgertop met een aantal buurtbewoners een

werkgroep SociaalGroen opgericht. Deze groep ging onderzoeken hoe het groen in de buitenwijken zou kunnen uitnodigen tot levendigheid en ontmoeting. Tot op de dag van vandaag probeert deze groep, inmiddels een stichting, een saai buurtpark levendiger en meer biodivers te maken.

Deelnemers aan de tweede burgertop hadden nog een andere zorg dan het gebrek aan ontmoetingsplekken. Zoals een paar vrouwen het formuleerden: ‘We zijn het zat dat iedereen denkt dat we alleen maar bingo willen spelen.’ Ze maakten duidelijk dat ze ervoeren dat bewoners uit andere stadsdelen, professionals en ambtenaren neerkeken op de wijk, omdat het een lage-inkomenswijk is. Ze voelden zich gestigmatiseerd en waren dat beu. De lokale geschiedenis van sommige buurten resoneert daar wellicht in mee: een deel van de bewoners kwam uit families die vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw als ‘asociale’ een route hadden afgelegd van verplichte verhuizing uit het stadscentrum naar woonscholen en vervolgens naar de buitenwijk. Op onze vraag waar ze, in plaats van bingoavonden, dan wel behoefte aan hadden, zeiden ze: ‘Filosofie.’ In reactie daarop hebben wij voorgesteld om met deze bewoners te kijken of we geen Filosofie Café zouden kunnen starten, en zo ja, waar dan, welke tijden, welke frequentie, welke thema’s, wel of niet gratis, et cetera. Sinds 2018 heeft de buurt een maandelijks Filosofie Café.

De UmdB is een context waarbinnen bewoners op verschillende manieren uitgenodigd worden om hun zorgen over hun buurt, gezondheid en welzijn tot uitdrukking te brengen, op een manier die zij geëigend vinden. Daaruit blijkt dat zij zorgen over gezondheid niet associëren met leefstijlen en gedrag, maar met de kwaliteit van het sociale leven. Twee grote zorgen springen eruit: ten eerste individualisering en een gebrek aan publieke ontmoetingsplekken en ten tweede ongelijkheid en stigmatisering. De verbindingen tussen buurtbewoners en onderzoekers maakten het mogelijk deze zorgen tot uitdrukking te brengen en te vertalen naar meerdere publieken: naar lokale en nationale publieken, maar ook, door publicaties, naar landelijke en internationale publieken (Raap, Knibbe, & Horstman 2024). Door deze verbindingen droegen wetenschappers eraan bij dat de zorgen van burgers in lage-inkomensbuurten publiek werden gemaakt en een rol gingen spelen in bredere discussies over ongelijkheid, welzijn en gezondheid.

Mediëren van oplossingen

In relatie met de buurt is niet alleen ruimte voor articulatie van zorgen, maar ook voor mediëring tussen burgers en andere institutionele partijen zodat deze laatste de zorgen van burgers serieus nemen en adresseren. Met deze mediërende rol worden de reputatie van de universiteit en haar netwerken gemobiliseerd om deuren te openen en een ander soort gesprek te organiseren tussen burgers uit lage-inkomensbuurten en instituties.

Een eerste voorbeeld gaat over een heel concreet probleem (Raap, Knibbe, & Horstman 2021). In buurtnetwerkbijeenkomsten werd besproken dat ambulances, brandweer en politie een paar straten in de buurt na grootschalige renovaties niet konden vinden en vaak niet op tijd kwamen. Omdat dit bij urgente situaties verkeerd af kan lopen, wilden ze uitvinden waar dat aan lag. Uit de controle van straatnaamborden (goede naam, goede plek?) door het buurtnetwerk zelf bleek dat daar niks mis mee was. Ze ontdekten echter dat de gps-coördinaten voor de betreffende straten niet goed in de digitale systemen stonden. Toen bewoners dat aankaartten bij de politie, verwees die hen naar de gemeente, maar die voelde zich geen eigenaar van dit probleem. Een wethouder die op buurtbezoek kwam, adviseerde via de website een klacht in te dienen over een ambulance die te laat was, maar het format voor de klacht was niet passend voor het probleem. Het klachtenformulier ging over een individuele ambulance met een specifiek kenteknummer en bood geen ruimte om een structureel probleem te benoemen. De klacht van buurtbewoners ging niet over een individuele chauffeur, maar een zorginfrastructuur. Op dat moment werd een van de onderzoekers ingeschakeld. Via haar bemiddeling werd het probleem uiteindelijk voorgelegd aan de directeur van de regionale spoedservice (als iemand van de universiteit belt, dan wordt de telefoon vaak wel opgenomen). Die herkende het probleem niet en veronderstelde dat bewoners in geval van nood door stress niet het goede adres doorgaven. Na enig aandringen was men echter wel bereid om de buurt te bezoeken om ter plekke te bekijken in welke straten het misging. Na dit bezoek werd het systeem gecontroleerd en bleek dat de buurtbewoners het bij het rechte eind hadden. Deze ervaring leerde dat bewoners van sommige buurten sterke bondgenoten nodig hebben om een probleem in de zorginfrastructuur te agenderen en op te lossen.

Een ander voorbeeld gaat over de herinrichting van een saai buurtpark. De buurten in de buitenwijken waar mensen ontmoetingsplekken missen, hebben wel veel groen. Groene corridors langs verbindingswegen, groene grasvelden tussen flats, en een park dat was ontstaan na sloop van een sportpark met voetbalvelden. Bij de verkenning van de vraag waarom deze groene publieke zones niet als ontmoetingsplek fungeren, richtte men zich op het park. Dat park was een grote grasvlakte, doorsneden door een aantal rechte asfaltpaden, met een beperkt aantal hoge bomen langs de rand, een klein vies hondenloosgebiedje, een basketbalkooi voor grotere kinderen, en een verwaarloosde bloementuin. De diagnose luidde: te kaal, geen bankjes, geen schaduwplekken, geen speelelementen voor kleinere kinderen. Met een andere inrichting zou het park levendiger en biodiverser kunnen worden. In de eerste fase hielpen studenten bij de organisatie van een lentefestival. Daarbij werd, door onder andere een 'groene ster'-lied van een lokale zanger, een talkshow, en ontwerptekeningen van architectuur-studenten (park als markt, lunapark, waterpartijen, et cetera), de toekomst van het park publiek gethematiseerd. Het park was echter van de gemeente en plannen voor verandering zouden dus daar besproken en goedgekeurd

moeten worden. Dat proces startte in 2018 en is nog steeds gaande: met hobbels en frustraties, maar ook met verbeteringen zoals meer bomen, picknickbanken en nieuwe planten (Horstman & Knibbe 2022).

Als onderzoekers hebben wij steeds verslagjes van bijeenkomsten (ongeveer een keer per drie weken) voor de groep gemaakt. We hebben SamenGroener ook gesteund in interacties met institutionele actoren, die ondanks hun welwillendheid tegenover dit burgerinitiatief, ook obstakels opwierpen. Zo waren we betrokken bij een aanvraag voor geld voor speelelementen en bij onderhandelingen met de gemeente over de plaatsing ervan. We overlegden met bewoners over de vraag wat antwoorden of formulieren van de gemeente betekenden, over de formulering van een e-mail, en over de betekenis van een meningsverschil tussen bewoners en ambtenaren over de zichtlijnen in het park. We reflecteerden met buurtbewoners op verschillende park-ervaringen en botsende perspectieven van buurtbewoners. We hielpen met tegenargumenten als ambtenaren de representatie van bewoners ter discussie te stellen met de vraag ‘namens wie spreken jullie eigenlijk.’ Een groepslid zei dan standaard: ‘Hoezo representatie? Ik woon hier!’ Hoewel ons concrete werk vele gedaantes kon aannemen, draaide het om het vinden, formuleren en versterken van de stem van dit burgerinitiatief in interacties met publieke instituties. Het ging om het erkennen en belichten van de kennis die bewoners hadden van het dagelijkse gebruik van het park. Het betekende soms ook het perspectief van de instituties voor het voetlicht brengen om het spel over de inrichting van de publieke ruimte beter te kunnen doorgronden.

Verbeelding van hoop

Een derde manier om verbindingen te maken en te democratiseren, heeft te maken met publieke verbeeldingen van het leven in de buurten in termen van hoop. De buurten waar we ons mee verbonden hebben, komen in de statistieken steeds naar voren als probleembuurten: lage inkomens, eenzaamheid, veel zorgverleners achter de voordeur, weinig participatie, et cetera. De continue publieke reproductie van de beelden van deze buurten als buurten met een tekort, een probleem, een achterstand, is eenzijdig en stigmatiserend. Stigmatiserende buurtverbeeldingen zijn niet onschuldig, ze raken aan iemands identiteit en er moet werk worden verzet om stigmatisering niet onder de huid te laten kruipen. Zo vertelden jongeren dat ze buiten de buurt hun vertier zochten omdat ze niet met de buurt geïdentificeerd willen worden.

‘Ja, als ik tegen mensen zeg dat ik uit Malberg kom, dan is het eerste dat ik te horen krijg: “Ooh, dan ben je krapuul”, vertelde een vrouw (19 jaar). Een ander (ook vrouw, 19 jaar) zei: ‘Maar ik schaam me wel als ze zeggen van “waar woon je” en “ja, de xxxx straat”, omdat dat altijd zeg maar als een hele erge straat wordt gezien. Want al mijn vriendinnen, omdat ik op het vwo zit, die komen uit betere plekken.’

We proberen met de buurt dan ook andere publieke beelden te ontwikkelen. Dat

gebeurt bijvoorbeeld door organisatie van zogenaamde lente- en zomerfestivals in het park. Dit zijn 'lichte', eenvoudige activiteiten die gericht zijn op contact en ontmoeting. In de zeer divers samengestelde buurten is relatief weinig contact tussen bewoners die in Maastricht zijn geboren en mensen uit andere delen van Nederland en bewoners met een achtergrond van arbeids- en asielmigratie. Tijdens lichte activiteiten – een pop-up-theetuin, houtvuurtje met soep, megabellen blazen, dansen in het park – gebeurde dat soms echter wel. Net als het Filosofie Café en het Verdrietfestival met klassieke zang en ballet over verdriet leiden deze activiteiten tot sublimering: even wordt de probleembuurt opgetild en blijkt dat er iets bijzonders kan ontstaan. Het zijn momenten dat de buurt in haar eigen ogen en die van anderen even boven zichzelf uitstijgt

Iets vergelijkbaars gebeurde door meerdere fototentoonstellingen op een nieuwe buurtontmoetingsplek die was ontstaan door samenwerking van het buurtnetwerk, het winkelcentrum, ervaringsdeskundigen en UmdB. Een fototentoonstelling *Gezichten van de zorg* toonde grote portretten van mensen die op de een of andere manier worstelen met ziekte of een beperking. De portretten toonden echter niet primair de ziekte of de beperkingen maar mensen, 'zoals jij en ik'. Een van de portretten was van een buurtbewoner bij wie na een ongeluk een been was geamputeerd en die worstelde met haar zelfbeeld als vrouw. Ze wilde zich graag laten portretteren zoals ze was, in mooie lingerie die niet verbloemde dat haar been geamputeerd was. Een andere foto-expositie, *Stel je voor*, toonde portretten van mensen die op latere leeftijd hadden leren lezen, oudere Maastrichtenaren, maar ook mensen die waren gevlucht uit een oorlogssituatie. Bij de portretten vertelden zij wat taal leren voor hen betekende: minder eenzaam, medicijnen goed gebruiken en de lokale krant kunnen lezen. Met deze fototentoonstellingen wordt getoond dat sommige mensen pech hebben en lijden, de foto's vertellen ook dat dit iedereen kan overkomen, en dat er in een situatie van pech en achterstand ook goed leven mogelijk is.

Ook interacties en kennisuitwisseling met wetenschappers zijn manieren om de buurt te verbeelden. In de zogenaamde Manjefiekcolleges en in het GezondheidsCafé nodigen wij een collega uit om iets te vertellen over een onderwerp waar buurtbewoners graag meer over willen weten. Onderwerpen zijn bijvoorbeeld dementie, artritis, sociale media gebruik bij kinderen, antibioticagebruik en antibioticaresistentie, en vaccinatie en immuniteit. Mensen blijken bij deze bijeenkomsten een standaard 'leken praatje' niet op prijs te stellen – 'dat was wel een beetje oppervlakkig' – en willen graag diepgang. Versimpeling in contacten tussen 'experts' en 'leken' vanuit verkeerde assumpties over het vermogen van anderen slaat een uitwisseling plat en leidt tot minder engagement en beweging. We nodigen onderzoekers uit om – in contact met de geïnteresseerden – hun expertise te delen, om met bezoekers een onderwerp als het ware af te pellen, de diepgang niet te schuwen, nieuwe ontwikkelingen aan te

stippen, en de onzekerheden rond kennis recht te doen. Ook voor experts is er veel nog onbekend en zaken rond gezondheid moeten niet – zoals vaak gebeurt – zekerder worden voorgesteld dan ze zijn. In de interactie laten mensen zien dat brokken kennis en informatie op hun plek vallen en dat ze gefascineerd raken door de wereld van onderzoek. Dat blijkt bijvoorbeeld uit reacties van de deelnemers in een gezondheidscafé gewijd aan antibiotica en antibioticaresistentie.

Een medisch microbioloog geeft een inleiding die ondersteund wordt met een powerpoint. Ze toont een plaatje van microben die zijn ingetekend in een schilderij van Van Gogh – een vervreemdende, esthetische presentatie van bacteriën waar de deelnemers gefascineerd naar kijken. Het publiek luistert actief mee en laat verbazing en interesse merken. Bijvoorbeeld als de spreker vertelt dat ons lichaam veel meer bacteriën heeft dan menselijke cellen, dat er nog honderd keer meer virussen zijn dan bacteriën. ‘Wij zijn eigenlijk een grote zak bacteriën.’ Oooh! Gelach, dat onze darm een soort camping is waar alles goed loopt zolang deze bevolkt wordt door een grote diversiteit aan bacteriën. Als ze verder vertelt over het microbiom roepen enkele mensen: ‘Niet meer poetsen dus.’

Gezondheidsbevorderaars die buurten zien als gebrek-aan-kennis-plekken neigen tot jip-en-janneke-adviezen, proberen diepgang te mijden en maken de wereld van kennis voor bewoners zo klein mogelijk. De UmdB ziet de buurt als kennisplek en in het GezondheidsCafe en het Filosofie Café gaat het om verdieping, fascinatie, nieuwsgierigheid, vergezichten en het groter maken van de wereld.

Ten slotte is ook de samenwerking rond de herinrichting en het onderhoud van de grote tuin in het park voor buurtbewoners een signaal dat men geeft om de buurt. Regelmatig afval prikken is een symbool tegen onverschilligheid. ‘Wat goed dat jullie dat doen. Als ik strak meer tijd heb, doe ik ook mee.’ Buurtbewoners in aanpalende flats waarschuwen als iemand een grote herder in de stam van een nieuw aangeplante boom laat bijten, zodat de boom mogelijk nog gered kan worden. Buurtbewoners weten dat de tuingroep elke dinsdag en zaterdagochtend in de tuin bezig is en komen langs voor een vriendelijk praatje, een praktisch advies of om hun verhaal kwijt te kunnen. Niet alle veranderingen in het park zijn overigens een succes: de zandbak wordt ook door honden en katten gebruikt en de waterpomp is te zwaar voor kleine kinderen. Daar moet opnieuw over nagedacht worden. Maar het feit dat buurtbewoners zich bekommeren om de publieke ruimte is een teken van zorgzaamheid en hoop.

We wilden het anders doen

Aan het begin van dit hoofdstuk betoogden we dat ontwikkeling van wetenschappelijke kennis niet plaatsvindt door methodische afgrenzing tussen wetenschap en maatschappij, maar door verbindingen tussen en coproductie van wetenschap en

maatschappij. Democratisering van wetenschappelijke kennis betekent democratisering van verbindingen tussen wetenschap en maatschappij. Welke partijen hebben een vinger in de pap als het gaat om kennisproductie? Welke stemmen krijgen amper de kans om zich met kennisproductie te engageren en welke ervaringen krijgen geen vertaling in wetenschappelijk onderzoek? Gezien de macht van wetenschap bij de definitie van publieke problemen en publieke oplossingen, zijn dit belangrijke vragen.

De laatste vier decennia hebben wetenschap, beleid en professionele praktijken van gezondheidsbevordering het ‘ongezonde gedrag’ van mensen met een lage sociaaleconomische positie als een publiek probleem gedefinieerd. Er zijn talloze programma’s en interventies ontwikkeld om deze mensen te stimuleren hun gedrag te veranderen. Daarbij waren zij primair object van wetenschap, beleid en professionele interventies. Dat was mogelijk omdat verbindingen tussen deze groepen en wetenschap ontbraken. Hun stem en hun ervaringen en perspectieven kregen geen plek in processen van coproductie. Onderzoekers kenden hun object vooral door vragenlijstenonderzoek en door evaluaties van interventies, maar er was geen open en wederkerige relatie. Wij wilden het anders doen en onderzoek naar gezondheid en welzijn democratiseren door verbindingen te maken.⁵

De UmdB staat voor een werkwijze waarbij buurten, die door instituties gekarakteriseerd worden door stapeling van gezondheidsproblemen, niet gezien worden als een gebrek-aan-kennis-buurten, maar juist als kennisplekken. Met de UmdB willen we kennis, ervaringen en perspectieven van buurtbewoners op verschillende manieren verbinden met bredere processen van coproductie van kennis en maatschappelijke praktijken. Dat vraagt van onderzoekers ook om zich op een nieuwe, langdurige en soms ook ongebruikelijk informele manier te verbinden met deze buurten. Daarbij blijft de kernwaarde van wetenschappelijk onderzoek wel overeind, namelijk: zorgen dat anderen ‘mee kunnen kijken’ met wat onderzoekers doen en het werk kunnen kritiseren. In de UmdB worden daarbij nadrukkelijk ook buurtbewoners gezien als relevante getuigen – zij spelen een rol in de validering van kennis. De UmdB draagt ertoe bij dat kennis over lage-inkomensbuurten niet alleen gemaakt wordt in vragenlijsten, voorgestructureerde interviews en databanken van kennisinstituten, maar ook in die buurten zelf.

In de schets van de manier waarop de UmdB verbindingen wil democratiseren, onderscheiden we drie manieren om buurten te verbinden met publieke processen van kennisontwikkeling: articuleren van zorgen, mediëren van oplossingen en verbeelden van hoop. ‘Articuleren van zorgen’ resulteert in een herdefinitie van het probleem van ‘ongezond gedrag van specifieke LSES (lage sociaaleconomische status, *red.*) doelgroepen’ als een probleem van een ‘gebrek aan ontmoetingsplekken’. ‘Mediëren van oplossingen’ betekent dat onderzoekers de institutionele macht van de uni-

versiteit – reputatie, netwerken, belangeloosheid en vertrouwen – mobiliseren voor buurten die moeilijk toegang krijgen tot institutionele actoren. ‘Verbeelden van hoop’ betekent dat de blik verschuift van problemen en tekorten van buurten naar de buurt als een plek van zorgzaamheid, nieuwsgierigheid, fascinatie en schoonheid.

In de UmdB staat niet een bepaald type (democratische) professional centraal, maar een samenwerkingsvorm tussen wetenschap en buurt om kennisproductie te democratiseren. Deze samenwerking heeft echter wel gevolgen voor de manier waarop wetenschappers hun beroep uitoefenen.⁶ Erkenning van de buurt als kennisplek en de verschillende concrete activiteiten die we doen als onderzoekers staan in het teken van ‘kennis maken’. ‘Alles is data’ en alles wat we ondernemen – overleggen, verslagjes maken, koffiezetten, telefoontjes plegen, het Filosofie Café draaien, bollen planten – staat in het teken van democratisering van wetenschappelijk kennis. De UmdB maakt vragen van buurtbewoners niet ondergeschikt aan een wetenschapsagenda die elders is opgesteld. De UmdB beoogt bij te dragen aan buurtkennis en buurteigenaarschap van gezondheid en welzijn. Dat kan alleen maar door op vele informele wegen langdurig dicht op de huid van de buurt te zitten en de buurt niet instrumenteel te gebruiken. Met een instrumentele benadering van de buurt leer je de buurt niet goed kennen en kan er geen goede kennis gemaakt worden. En hoewel het concrete werk van onderzoekers soms lijkt op dat van opbouwwerkers, is het doel toch anders: het gaat niet primair om de ontwikkeling van de buurt in sociale zin, maar om de ontwikkeling van een lage-inkomensbuurt als kennisplek.

Noten

- 1 Toen de naam werd bedacht zijn verschillende varianten overwogen – universiteitvoordebuit, universiteitindebuit – maar er is gekozen voor universiteitmetdebuit om uitdrukking te geven aan de wens om samen *met* de buurt kennis te maken.
- 2 Een deel van de financiering was wel op basis van kortetermijnprojecten (ZonMW, gemeente Maastricht, SWOL), maar activiteiten en verbindingen met bewoners vielen niet per se samen met formele projecttermijnen. De financiering van de UmdB en de verantwoording ervan is een zodanige bricolage dat de verantwoordingsprocedures van ‘projecten’ de concrete praktijk niet veel in de weg hebben gezeten. Eerste geldstroom financiering, de basisfinanciering van universitair onderzoek, vormde steeds het vangnet om de relatie en het werk voort te zetten als tijdelijke financiering ontbrak.
- 3 De hoofdonderzoekers zijn Klasien Horstman en Mare Knibbe en promovenda Sanne Raap. Daarnaast hebben vele studenten in het kader van een honoursproject of een thesis onderzoek meegewerkt in de buurt.
- 4 Deze mediaproducties werden gemaakt door MVI, onder leiding van emeritus professor Marten de Vries. De scenario’s zijn van Mark Timmer en de hoofdrol werd gespeeld door Mienke Bakker, die veel verhalen in de buurt had opgehaald om haar rol vorm te geven. De meeste filmpjes zijn met de zoekterm ‘Bianca in de buurt’ te vinden op YouTube.
- 5 Deze vorm is verwant met andere vormen om burgers meer zeggenschap over en in wetenschap te geven. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw ontstonden bijvoorbeeld wetenschapswinkels waar burgers terechtkonden met lokale vragen, waar wetenschappers dan onderzoek naar gingen doen. Hoewel de vraag van burgers dan wel leidend was, was het vooral de expertise van wetenschappers – meetmethoden bijvoorbeeld – die hielp om de vraag te beantwoorden. Op die manier kregen burgers grip op zorgen over luchtverontreiniging of verkeersproblemen in een

stad of regio en konden ze meer gezaghebbende argumenten inbrengen in politieke discussies. Inmiddels zijn er vele varianten van burgeronderzoek en DIY-technieken (zie bijvoorbeeld Stoli, Horstman, & Zvonareva 2025). De UmdB is in die context ontstaan om voor de publieke gezondheid de buurt (de maatschappij) als kennisplek te ontwikkelen. 6 Let wel, dit betekent niet alleen dat onderzoekers de buurt in moeten. Er moet ook laboratorium- en computerwerk worden gedaan. Maar ook dan is de vraag relevant welke verbindingen in deze onderzoeksactiviteiten worden gemaakt en versterkt, welke stemmen er op welke manier in doorklinken en welke geen kans hebben.

Literatuur

- Department of Health and Social Security (1980). *Inequalities in Health: Report of a Research Working Group (Black Report)*.
- Dijkstra, I., & Horstman, K. (2021). 'Known to be unhealthy': Exploring how social epidemiological research constructs the category of low socioeconomic status. *Soc Sci Med*, 285, 114263.
- Dijkstra, I., Penders, B., & Horstman, K. (2025). How health promotion prevents itself from tackling health inequalities. A critical analysis of Dutch health promotion's paradigm through its handbooks (1995-2022). *Social Science & Medicine. Qualitative Research for Health*.
- Dzur, A.W. (2019). What is a democratic professional? *Kettering review*, 35 (1): 12-18.
- Felt, U., Fouché, R., Miller C.A., & Smith-Doerr, L. (eds.) (2016). *The Handbook of Science and Technology Studies*. Fourth edition. MIT Press.
- Foucault, M. (2023). *De geboorte van de kliniek. De archeologie van de medische blik*. Boom.
- Gieryn, T.F. (2018). *Truth spots. How places make people believe*. Chicago Press.
- Horstman, K. (2015). Een burgertop over een Gezonde en Zorgzame Stad. *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, 93(7), 257-260.
- Horstman, K., & Houtepen, R. (2005). *Worstelen met gezond leven. Ethiek in de preventie van hart en vaatziekten*. Het Spinhuis.
- Horstman, K., & Knibbe, M. (2022). *Gezonde stad. Uitsluiting en ontmoeting in de publieke ruimte*. De Graaff.
- Knibbe, M., Vries, M. de, & Horstman, K. (2017). Engaging cultural resources to promote mental health in Dutch LSES neighborhoods: study of a community-based participatory media project. *Health Promotion Int*.
- Latour, B. (1988a). *The Pasteurization of France*. Harvard University Press.
- Latour, B. (1988b). *Science in action. How to follow scientists and engineers through society*. Harvard University Press.
- Raap, S., Knibbe, M., & Horstman, K. (2021). Caring neighbourhoods: maintaining collective care under neoliberal care reforms. *European Journal of Social Work*
- Raap, S., Knibbe, M., & Horstman, K. (2024). Representing Neighborhood Health: Exploring Citizen Science as a Democratic Force. *Citizen Science. Theory and Practice*, 9.
- Scott, J. C. (1998). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press.
- Shapin, S., & Schaffer, S. (1985). *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life*. Princeton University Press.
- Stoli, N., Horstman, K., & Zvonareva, O. (2025). "We Know Best Because Our Skin Is in the Game": Doing Politics Through DIY Pharmaceuticals. *Social Inclusion*.
- Vries, G. de (1995). *De ontwikkeling van wetenschap. Een inleiding in de wetenschapsfilosofie*. Noordhoff Uitgevers B.V.

11.

‘Hoezo hoeven bewoners niet boos te worden?’

Strijders voor een solidaire stad aan het woord

Thijs van Spaandonk

Verdedig Noord is een beweging in Amsterdam-Noord van mensen die strijden voor een solidaire stad. De beweging wil systeemverandering met betrekking tot hoe we met elkaar aan de stad werken en draagt tegelijkertijd bij aan het verbeteren van de leefomgeving van de bewoners van Amsterdam-Noord door concrete acties, programma's en projecten. Hiphopcultuur vormt daarbij de basis. Verdedig Noord bestaat uit een superdiverse groep bewoners, divers in kleur, divers in roots, divers in leeftijd en divers in persoonlijke en professionele omgeving, maar eensgezind in de liefde en strijd voor een solidair Noord. Met de gemeente wordt geworsteld.

De beweging in Noord is informeel georganiseerd. De kern wordt gevormd door de verschillende zogenoemde pleinen. Ieder plein heeft een ander onderwerp, project of programma waar de mensen uit de beweging collectief bij betrokken zijn. De pleinen hebben ook een digitale aanwezigheid in de vorm van Signal-chatgroepen. Eén keer per maand komt de hele beweging samen in buurthuis de Rietwijker in de Banne (een buurt in Noord, *red.*) om samen te eten en de ontwikkelingen op de verschillende pleinen te bespreken. Om vanuit de beweging Verdedig Noord ook te kunnen handelen, is tevens een aantal formele organisaties opgezet. Productiehuis Noord is als het ware het mediabedrijf van Verdedig Noord en brengt op verschillende manieren de verhalen vanuit de gemeenschap naar buiten. Coöperatie 5711 ontwikkelt gemeenschappelijk vastgoed, plekken voor de gemeenschap van Noord.

Deze tekst is een ‘geconstrueerd interview’ met Verdedig Noord. De vragen en antwoorden zijn gebaseerd op situaties die we bij het werken in Noord tegenkomen, zonder deze direct toe te kennen aan specifieke individuen. De tekst is samengesteld op basis van doorlopende gesprekken, in bijvoorbeeld de pleinen en onze fysieke bijeenkomsten. Zie het als een collectief gesprek met onder andere Terra, Massih, Isa, Fallery, Mariska, Hanane, Femke, Ellen, Julie, Donny, Najah, Chris, Ellen, Hans, Deborah, Kenza, Laila, Niels, Denise, Joy, Juha, Jules, Lucas, Arna, Erik, Jeroen, Robin, Daan, Shariffa, Kora, Dre, Wael, Wouter, Yoni, Martina en Karima, maar ook met mensen met wie we samenwerken zoals Faysal, Thea, Jitse, Maru, Dave, Ruby, Lisette, Bojana, Onno en vele andere strijders.

Strijders?

Ja, strijders. De mensen binnen onze beweging zijn allemaal mensen die van binnen of van buiten het bestaande systeem de strijd aangaan met de status quo die te weinig bijdraagt of zelfs afbreuk doet aan de dagelijkse leefomgeving van de bestaande gemeenschappen in Amsterdam-Noord.

Er wordt bij Verdedig Noord vaak gesproken over de 'solidaire stad'. Wat wordt daarmee eigenlijk bedoeld?

Dé solidaire stad bestaat misschien niet omdat er niet één blauwdruk voor bestaat. De solidaire stad is in ieder geval een stad waarin het gemeenschappelijke vooropstaat. Een stad die uitgaat van het principe dat individuen alleen tot bloei kunnen komen als ze een sterke gemeenschap hebben om op terug te vallen. En dat deze sterke gemeenschappen alleen kunnen bestaan als individuen beseffen dat het ondersteunen van een gemeenschap en het nastreven van publieke waarden ook voor hen als individu van grote meerwaarde is.

Maar is de stad, of misschien moeten we Amsterdam als voorbeeld nemen, nu niet solidair dan?

Nee eigenlijk niet, of althans niet genoeg. De stad kan bijzonder hardvochtig zijn. Veel van de basisvoorzieningen in de stad zoals onderwijs, zorg, een woning zijn zeer bureaucratisch georganiseerd. Zeker mensen die niet veel financiële middelen hebben ervaren deze bureaucratie als onmenselijk. Misschien is dat niet met opzet, maar de logica van het systeem of de processen die 'nu eenmaal zo zijn', zijn meestal meer leidend dan de behoefte van de individuele burger. En naast dat de stad en haar systemen soms dus heel erg hard kunnen zijn, zijn deze systemen ook bijzonder rigide ingericht.

De gemeente, als hoeder van het publieke belang van de stad, opereert niet als één entiteit, maar als verschillende gescheiden organisaties, ieder met een focus op één enkel domein. Wij en met ons ook andere bewonersinitiatieven en -organisaties opereren vaak op meerdere domeinen tegelijk. Dat is omdat in het echte leven zaken niet van elkaar gescheiden zijn. Als je zorgen hebt over schulden kun je ook niet goed opletten op school. Als je woning vol tocht en schimmel zit, doet dat ook iets met je gezondheid, snap je? Maar als je niet binnen de hokjes van de gemeente en andere, publieke en private fondsenverstrekkers past, is het heel erg lastig om activiteiten te financieren.

Wat doen jullie dan?

Wij werken vanuit de directe behoefte van de bewoners in Noord. Sterker nog, we doen niets dat niet direct een positieve impact heeft op de gewortelde gemeenschappen in Noord. Dat is de ene keer het rondbrengen van maaltijden bij mensen die wel

wat extra's kunnen gebruiken tijdens kerst, ramadan of nowruz (Perzisch nieuwjaar, *red.*), en een andere keer het schilderen van de openbare ruimte, een *blockparty* of het ontwikkelen van eigen gemeenschappelijk vastgoed.

Zien we daarin ook de hiphopcultuur terug?

Zeker! Niet direct in de vier principes (turntablism, MC-ing, breakdancing en graffiti, *red.*), maar meer door gebruik te maken van methodes en principes uit de lange geschiedenis van hiphop. We zetten *storytelling* in als methode om de waarde van de gemeenschappen in Noord expressie te geven. We richten ieder publiek gesprek in als een *cypher*, een gespreksvorm waarin gelijkwaardigheid de basis vormt. De projecten die we doen zien we als *hustles*, waarbij niet alleen de systeemverandering, maar ook de directe impact op het leven van de noordeling gerealiseerd móet worden. Ook nemen we het principe van *each one teach one* ('iedereen leert een', *red.*) serieus, de verantwoordelijkheid om te leren en kennis door te geven. Daarbij maken we ook gebruik van sampling, het voortbouwen op wat er al is, daar rekenschap over afleggen en tegelijk een nieuwe laag aan toevoegen.

Waar halen jullie dan het geld vandaan om de dingen te doen die je wil doen?

Vooraf vanuit culturele fondsen en programma's. En in zekere zin klopt dat ook omdat wij altijd vanuit de cultuur werken. Maar tegelijk is dat ook lastig omdat wat wij cultuur, en misschien ook kunst, noemen vaak iets anders is dan wat de commissies die projectaanvragen beoordelen als kunst en cultuur beschouwen. Maar eigenlijk is het echte probleem dat kunst en cultuur ook als een apart domein wordt beschouwd, net als bijvoorbeeld zorg en veiligheid, terwijl wij vinden en zien dat cultuur een integraal onderdeel is van het dagelijks leven. Daarnaast is het raar dat van culturele initiatieven wordt verwacht dat ze aansluiten bij maatschappelijk relevante thema's als bijvoorbeeld de energietransitie, maar dat bij de subsidies die worden besteed aan verduurzaming van gebouwen geen eisen worden gesteld aan de culturele relevantie van die projecten.

Maar ondanks de beperkte (culturele) middelen die Verdedig Noord ter beschikking heeft, lukt het wel om die hele breedte van activiteiten te organiseren.

Ja klopt, maar daar zijn we wel bijna aan onderdoor gegaan. Je kunt geen organisatie opbouwen, enkel gebruikmakend van projectsubsidies. Maar we hebben afgelopen jaar veel meer moeite gestoken in de professionalisering en continuïteit van de organisatie en andere fondsen, met succes, aangeschreven. Daardoor hoeven we ons veel minder zorgen te maken over geld, verantwoording en andere organisatorische zaken en kunnen we onze tijd en energie steken in daar waar ons talent ligt: culturele programma's maken over een solidaire stad en een systeemverandering teweegbrengen.

Kunnen jullie een voorbeeld geven van zo'n cultureel programma?

Vanuit Productiehuis Noord organiseren we bijvoorbeeld *blockparty's* in verschillenden buurten in Noord. We brengen muziek, eten en bijvoorbeeld een springkussen voor de kinderen uit de buurt. Tegelijk vragen we tijdens deze gratis toegankelijke en laagdrempelige activiteiten aan de aanwezige buurtbewoners naar hun wensen en ambities voor de buurt. Deze bijeenkomsten worden als een soort videoclip gedocumenteerd en verspreid, als een vorm van permanente participatie van de bewoners uit onze eigen buurten en wijken. Naast de *blockparty's* maken we in samenwerking met Bekijk 't (expert cultuureducatie op het vmbo, *red.*) onderwijsprogramma's voor vmbo-scholieren over gentrificatie en hebben we een School voor Strijders opgericht waarin we het leren binnen de beweging en het leren met de mensen van gemeente, woningcorporatie en andere organisaties expliciet maken. School voor Strijders is de noodzakelijke vrije ruimte om na te denken hoe we systeemverandering op gang kunnen brengen.

Welk systeem moet er dan precies veranderen?

Meerdere systemen. Maar in de kern komt het neer op dat de oude gemeenschappen van Noord het gevoel hebben geen mede-eigenaar te zijn van de toekomst van hun eigen woonomgeving. Bij de ontwikkeling van Noord wordt geen rekening gehouden met hun ambities en behoeften en ze worden niet betrokken bij de planvorming. Terwijl er veel politieke en ambtelijke aandacht uitgaat naar van Amsterdam een aantrekkelijke stad maken voor internationale kenniswerkers, kampen de woningen van noorderlingen met een vitaal beroep in zorg, onderwijs, cultuur of maatschappelijk werk met achterstallig onderhoud en schimmelvorming.

En lukt dat, die systeemverandering?

Het moet lukken. En we zien veel mensen bij de gemeente, bij woningcorporaties, bij onderwijs-, zorg- en culturele instellingen die ook behoefte hebben aan systeemverandering. Dat is hoopgevend. Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het tegelijk hard werken is. Het is taai en vaak frustrerend.

Kunnen jullie iets van die frustraties delen?

Het zijn vooral frustraties over de routine van werken bij de gemeente en andere grote organisaties. En door die routines en wat eraan schort expliciet te maken kunnen we wellicht nieuwe routines ontwikkelen.

Ok, deel eens een van deze routines.

De eerste routine die doorbroken moet worden, is de onverschilligheid over tijd van mensen – een gebrek aan democratisch professionalisme van de overheid. De activiteiten die wij ontplooiën doen we vaak in onze eigen tijd. De ambtenaren die bij ons aan tafel zitten bij overleggen beseffen dat vaak te weinig. Maar ook andere bewoners

die aanschuiven bij bijeenkomsten voor bijvoorbeeld participatie doen dat vaak in hun eigen tijd. Wij noemen hen de onbetaalde experts. De ambtenaren of werknemers van de organisaties die de bijeenkomsten organiseren zijn de betaalde experts. Het besef over die ongelijkheid is veel te minimaal.

Moeten bewoners dan betaald worden voor deelname aan bijeenkomsten?

Dat zou een start kunnen zijn. Maar het belangrijkste is dat niet onverschillig omgegaan moet worden met de input van bewoners. Wij horen vaak dat bewoners het gevoel hebben dat, zonder verdere toelichting, weinig tot niets met hun input is gebeurd. Of er wordt bewoners een keuze voorgelegd tussen varianten die geen van allen bevredigend zijn. Meer structureel is dat bewoners pas om input wordt gevraagd als plannen in een vergevorderd stadium zijn en er nog weinig te kiezen valt. Bij de ontwikkeling van de Nieuwe Rietwijker was het volledige programma van het nieuwe gebouw, inclusief huurprijzen van de woningen, studio's en maatschappelijke voorzieningen al besloten. De omwonenden hebben met veel moeite de locatie van de keuken nog kunnen verschuiven.

Aanvullend, als de input, inzichten en kennis van bewoners waardevol gevonden wordt, moet de tijd die bewoners daarin investeren ook gewaardeerd worden. Maar het gaat om meer dan alleen geld. Het gaat ook om de herkenning en erkenning van de expertise van bewoners en de erkenning van het vermogen van bewoners of mensen in het algemeen om complexiteit te doorgronden. Het leven zelf is namelijk complex. Er wordt vaak gedacht dat aan bewoners niet te ingewikkelde vragen gesteld moeten worden. 'Nee, laten we daar bewoners maar niet mee lastig vallen.' Dat is echt een schoffering van de intelligentie van bewoners. Die zijn heel goed in staat complexe afwegingen en keuzes te maken.

Wordt de input van bewoners dan ook niet goed benut?

Nee, inderdaad. De input van bewoners wordt pas gevraagd als het project al is gedefinieerd, de projectmanager moet sturen op budget en planning en de integrale keuzes zijn dan al gemaakt. Dat is wat we bijvoorbeeld ervaren hebben bij de ontwikkeling van de Nieuwe Rietwijker. Op het moment dat bewoners mogen participeren was al bepaald hoe groot het gebouw zou worden en hoeveel ruimte voor welk doel beschikbaar kwam. Ook lag het toekomstig eigendom van de verschillende ruimtes al vast. In plaats van dat bewoners mee mochten denken over het programma van eisen voor het nieuwe gebouw, was het meest radicale dat nog mogelijk was het verplaatsen van de locatie voor de gemeenschappelijke keuken in het gebouw en de kleur van de gevel.

We moeten bewoners dus ook meer vertrouwen?

Ja zeker! We zien dat bewoners, zeker als ze mondig en emotioneel zijn, vaak worden weggezet alsof ze de plannen niet begrijpen. En we zien ook dat veel mensen bij grote

organisaties die werken aan de stad maar moeilijk om kunnen gaan met emoties van bewoners. Ze voelen zich vaak direct persoonlijk aangevallen en vertalen dat dan gelijk naar een onveilige situatie. Dat maken we ook persoonlijk mee. Als wij ons emotioneel uitspreken omdat we ons in onze eer voelen aangetast of omdat we ergens gewoon echt een andere visie op hebben, dan wordt dat vaak gelijk als onveilig beschouwd. Wij zien conflict of schuring echt als iets anders dan een onveiligheid in een relatie. Door een situatie onveilig te noemen wordt de tegenpartij in het conflict verdacht gemaakt. Maar je kunt ook het conflict aangaan en proberen de emotie van de tegenpartij te begrijpen en vaak ook tot een oplossing van het conflict komen. Maar als er al gelijk een beroep wordt gedaan op onveiligheid kan het conflict worden vermeden zonder dat het opgelost wordt.

Wat denken jullie kan de oorzaak zijn van die gebrekkige omgang met emotie?

Wij denken dat het deels kan liggen aan de dominante cultuur binnen deze grote organisaties. Zeker als je kijkt naar organisaties die werken in het ruimtelijk domein zie je een behoorlijk homogene gemeenschap van professionals. De meerderheid van die mensen is wit, universitair opgeleid en het lijkt erop dat ze elkaar ook vanuit verschillende netwerken kennen (opleiding, eerdere werkgevers en projecten, netwerkclubs, et cetera). Dit lijkt te gelden voor zowel de architecten, stedenbouwkundigen, gebiedsontwikkelaars, projectmanagers, projectontwikkelaars en alle andere adviseurs. Ze zijn veelal hetzelfde gekleed en spreken dezelfde taal, vaak in jargon. De communicatie is zakelijk of joviaal, maar zelden emotioneel.

Maar bewoners hoeven toch niet boos te worden?

Hoezo niet? Wij gaan niet over de emoties van anderen toch? Als bewoners ergens boos over zijn moeten ze dat toch gewoon kunnen uiten? En we hebben het hier over Amsterdam, waar de volksaard toch eentje is van rap van de tong zijn. Mensen moeten toch ook een beetje tegen een stootje kunnen en beseffen dat bewoners boos zijn op het systeem of de organisatie die steeds verder van ze weg is komen te staan. En als ze kans hebben zich uit te spreken tegenover een vertegenwoordiger van dat systeem zullen ze dat niet laten. Maar het is vaak dus niet persoonlijk.

Komen bij jullie ook emoties bovendrijven in samenwerking met bijvoorbeeld de gemeente?

Soms, maar die kunnen ook positief zijn. Laten we beginnen met te stellen dat we met steeds meer mensen binnen de gemeente Amsterdam een heel prettige samenwerking hebben. Mensen die dezelfde waardes omarmen als wij en net zo hard behoefte hebben aan systeemverandering. Maar we kunnen soms nog steeds boos worden in gesprekken, vooral als we vinden dat we in onze waarde worden aangetast. Als mensen, maar vooral als organisatie, met alles wat we al bereikt hebben.

Kun je daar een voorbeeld van geven?

Een van de meest vervelende verwijten die we geregeld krijgen is dat we niet namens alle bewoners van Amsterdam-Noord spreken.

En waarom is dat irritant?

Omdat we zelf nooit beweren dat we namens alle bewoners van Amsterdam-Noord handelen. Die opmerking wordt bijna altijd gemaakt door bestuurders of beleidsmakers die vinden dat zij zelf het monopolie op het borgen van het publieke belang hebben omdat zij nu eenmaal het democratisch mandaat hebben. Maar wat is het democratische mandaat van het bestuur in wijken waar maar een derde van kiesgerechtigden stemt? Je hebt het gevoel dat ze ons als concurrenten zien.

Even terug naar het begin van het gesprek, over de solidaire stad. Hoe zou die solidaire stad eruit kunnen zien?

Tsja, goede vraag. Daar hebben we niet een sluitend antwoord op. Maar we zijn hem wel al concreet aan het bouwen.

Waar dan?

Uiteraard in Amsterdam-Noord. We zijn op drie plekken bezig met het ontwikkelen van, zoals wij dat noemen, gemeenschappelijk vastgoed. Dat doen we in de Banne met het programmeren en beheren van buurthuis De Rietwijker, met de herontwikkeling van de voormalige Bowling op het Buikslotermeerplein en in Buiksloterham zijn we bezig met Plan Sample, het ontwikkelen van een nieuwe wijk voor, door en met jongeren uit de omliggende buurten.

Is die kennis daarvoor aanwezig bij jullie?

Ja, binnen Verdedig Noord zijn namelijk ook architecten en stedenbouwkundigen actief en we hebben zelfs projectontwikkelaars in ons netwerk die ons ondersteunen met hun kennis van de theorie en de praktijk van de stedelijke ontwikkeling.

Maar zijn de professionals in het ruimtelijk domein nu niet juist het probleem?

Soms, maar ook ruimtelijke professionals kunnen op een andere manier werken, juist in dienst van de gemeenschap. Dat betekent dat onze architecten en stedenbouwkundigen starten met het gesprek met de mensen uit gemeenschap voor dat ze een lijn op het papier zetten. En de vraag stellen: Waar heeft de buurt behoefte aan? – zonder die vraag vooraf al in te vullen. We ontwerpen op basis van deze input en vragen vervolgens aan de gemeenschap of het ontwerp invulling geeft aan de behoefte die ze hebben gedeeld. Tegelijk werken we ook bij ontwikkelen van het maatschappelijk vastgoed volgens het principe dat ieder project systeemverandering moet brengen en tegelijk tot directe verbetering van de leefomgeving van de noorderling moet leiden.

Bedoelen jullie met gemeenschappelijk niet maatschappelijk vastgoed?

Nee, dit is bewust iets anders. De smaak 'gemeenschappelijk vastgoed' bestaat niet in de wijze van samenwerken met de gemeente. Of het is maatschappelijk vastgoed of commercieel vastgoed. Maatschappelijk vastgoed heeft een maatschappelijk doel en valt dus onder regie van gemeente of een andere publieke organisatie. Commercieel vastgoed heeft een zuiver commercieel doel. Wat wij voor ogen hebben met onder andere de Bowling is een mengvorm van die twee. Kunnen we, door middel van ondernemend denken, ook gemeenschappelijke, publiek toegankelijke voorzieningen realiseren? Een niet-commerciële, maar ondernemende voorziening past bij het idee van *community wealth building*, waarbij de belangrijkste middelen die nodig zijn voor productie en dienstverlening (zoals ruimte) in handen en onder controle zijn van de gemeenschap. Maar het vraagt dus ook om een ander instrumentarium.

Jullie hebben het met community wealth building over een stedelijke economie?

Ja inderdaad. Het huidige grond- en vastgoedbeleid wordt te veel bekeken vanuit het directe rendement op het vastgoed en de grond. Het ontbreekt aan een samenhangend verhaal over hoe gemeenten de schaarse ruimte in willen zetten ten dienste van een reële en zelfredzame wijkeconomie waarbij ondernemerschap, maatschappelijke waarde, duurzaamheid, culturele betekenis en lokaal eigenaarschap gefaciliteerd worden in plaats van slechts ruimte te bieden aan internationaal investeringskapitaal of ongewortelde multinationals en hun footloose kenniswerkers.

Tot slot, hoe denken jullie daar verandering in te kunnen brengen?

We zijn daar deels al mee gestart binnen onze eigen opleiding, de School voor Strijders. Omdat we het ook niet weten. Maar wij denken dat het onvermijdelijk is met elkaar te beseffen dat economie een politiek vraagstuk is. Economie is niet enkel markt, maar gaat over hoe we als maatschappij omgaan met schaarse middelen en ruimte. Daarom is een van de kernvragen die we binnen School voor Strijders agenderen: Wat is een solidaire wijkeconomie? Wij hopen dat, ook door onze inzet, de vraag over wat voor economie we willen hebben, onderdeel wordt van de democratische processen.

12.

Van en voor iedereen

Ontleding van essentiële beroepscompetenties voor inclusief-
democratisch werkende cultuurprofessionals

Sandra Trienekens en Sharog Heshmat Manesh

De professionals van Moving Arts Project werken al vijftien jaar in de Amsterdamse Transvaalbuurt. Een dans- en theatermaker, een beeldend kunstenaar en een architect vormen het hart van de organisatie, maar het team omvat inmiddels ook mensen uit de buurt, die soms al als kind bij de multidisciplinaire producties betrokken raakten. Deze producties worden uitgevoerd in Amsterdam-Oost, met bijvoorbeeld voorstellingen, debatten en beeldende kunst op het Krugerplein met, door en voor mensen uit de buurt en iedereen daarbuiten. In het culturele veld zijn zulke community art gezelschappen en participatieve kunstenaars wellicht de meest democratisch werkende professionals. Als deze professionals hun werk ‘goed’ doen genereren zij betrokkenheid onder mensen zonder professionele kunstvakopleiding en geven hen een stem in het hele kunstmaakproces. Deze processen richten zich vaak op maatschappelijke vraagstukken die de deelnemers persoonlijk raken.

Van beleidswege krijgen ook publiek-gefinancierde kunstinstellingen, zoals cultuurpodia en musea, nadrukkelijker de opdracht om ‘van en voor iedereen’ te zijn. De cultuurprofessionals in deze instellingen, zoals programmeurs, tentoonstellingsmakers, kunsteducatoren en marketeers, worden geacht een groter en diverser publiek te trekken en maatschappelijke impact te genereren. Hierdoor is er onder hen meer aandacht voor *community engagement* gekomen. In samenwerking met kunstenaars of designers zetten zij participatieve-cocreatieve kunstprojecten op waarin mensen, vaak nieuwe publieksgroepen, van buiten de kunstinstelling actief betrokken raken en hun verhaal vertellen. Zo werkt het Amsterdam Museum voor de tweejaarlijkse tentoonstelling *Collecting the City* in cocreatie met partners in de stad, variërend van daklozen-, jongeren- tot culturele organisaties en hun achterban. Steeds meer bibliotheken werken met de ‘social designtoolkit’ op interactieve wijze met (potentiële) bibliotheekgebruikers om hun behoeften te leren begrijpen en daarin gezamenlijk te voorzien. Met regelingen als MeeMaakPodia en Co-Creatie ondersteunt het Fonds voor Cultuurparticipatie cultuurpodia, musea en bibliotheken die met mensen uit de omgeving van de instelling co-programmeren.

Cultuurprofessionals in publiek-gefinancierde kunstinstellingen zijn professionals volgens de definitie van Dzur (2019): ze beschikken over en committeren zich aan gespecialiseerde kennis en competenties in een bepaald vakgebied, zoals een arts of jurist dat doen. Zij zijn programmeur, tentoonstellingsmaker of kunstenaar. Zoals andere professionals verdienen ze niet alleen een inkomen met hun werk, maar willen ze met hun projecten op een of andere manier de samenleving dienen. Zoals een arts bijdraagt aan de gezondheid willen cultuurprofessionals bijdragen aan gelijke toegang tot cultuur of de beeldvorming over een groep positief beïnvloeden (Trienekens 2011).

De voorbeelden hierboven laten zien dat cultuurprofessionals van podia, bibliotheken en musea meer te werk willen gaan als Albert Dzur's democratische professionals (2008: 130): ze delen voorheen geprofessionaliseerde taken en moedigen gelijkwaardige deelname van leken aan. Zo kan er een bredere publieke betrokkenheid bij belangrijke sociale vraagstukken ontstaan. *Power sharing* en *task sharing* vormen voor Dzur belangrijke onderdelen van de beroepscompetenties van democratische professionals (2019: 12). Maar mensen die als democratisch professional werken vertellen Dzur regelmatig dat de manier waarop ze zijn opgeleid niet toereikend is: 'Ze moeten dingen radicaal anders doen' (Ham & Spierts 2024: 10). Dat geldt evenzeer voor cultuurprofessionals, zij moeten op een of andere manier een democratisch professional zien te worden.

In dit hoofdstuk stellen we de vraag wanneer cultuurprofessionals (het) goed doen als democratische professionals in de dagelijkse praktijk van de cultuursector en wanneer niet. Over welke beroepscompetenties dienen zij te beschikken om in de samenwerking tussen professionals, publiek en partners democratische verhoudingen te laten ontstaan? We doen dat door te kijken naar waar het niet helemaal lukt, en vervolgens waar het beter lukt.

Daar waar het niet (helemaal) lukt

Een meta-analyse van de kracht én de valkuilen van community art- en participatieve kunstprojecten toont waar een cultuurprofessional makkelijk de plank kan misslaan (Trienekens 2020).¹ Ten eerste vragen deze kunstpraktijken om een *reflectieve houding* van de uitvoerende professionals, bijvoorbeeld met betrekking tot het problematische karakter van het begrip community. Voorafgaand aan bijna alle participatieve-cocreatieve kunstprojecten construeren cultuurprofessionals, opdrachtgevers en financiers de community van potentiële deelnemers, meestal op basis van een bepaald kenmerk – ze zijn bijvoorbeeld migrant, of wonen in een achterstandsbuurt. Daarmee negeren ze andere kenmerken van een persoon en verschillen binnen de community die wellicht belangrijker en interessanter zijn. Ook wijzen professionals in het artistieke eindproduct vaak onvoldoende op structurele omstandigheden die

de (achtergestelde) positie van een community mede verklaren. In plaats daarvan staan de persoonlijke verhalen van de deelnemers en de community-identiteit voorop. Het publiek kan dan makkelijk de problematische conclusie trekken dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor hun maatschappelijke positie.

Ten tweede vragen participatieve-cocreatieve kunstpraktijken om *leef om tegen de status quo in te gaan*. Maar cultuurprofessionals bevestigen met hun kunstprocessen vaak bestaande regels en machtsverhoudingen. Dominante beeldvorming wordt bekrachtigd als cultuurprofessionals een community door een problematiek, zoals tiernmoederschap of vluchtelingenstatus, definiëren. Of, zoals vaak, wanneer participatief-cocreatief werkende professionals liever handreikingen ter verbetering doen dan tegenstrijdige sociale waarheden tonen. Tegenkracht ontstaat vooral als professionals ruimte creëren voor waardering van conflict en zij zich na afloop van een project blijven inzetten voor verandering. Bijvoorbeeld als zij vervolgprojecten opzetten en beleidsmakers bestoken met inzichten die in het project zijn opgedaan. In zo'n follow-up ontstaat voor het publiek op die manier de mogelijkheid om ook deelgenoot te worden. Zo is Moving Arts Project steeds, met de deelnemers, in gesprek met ambtenaren van Amsterdam-Oost over wat 'deelnemen aan de samenleving' betekent.

Ten derde vraagt de participatieve-cocreatieve kunstpraktijk een *sterk ethisch bewustzijn* van professionals, omdat er altijd een zekere machtsongelijkheid tussen kunstenaar en deelnemers bestaat. De professional is vaak initiatiefnemer, beschikt over de middelen, en kan zijn of haar macht inzetten om te empoweren of om, onbewust, te exploiteren en manipuleren. Ethisch problematisch is bijvoorbeeld de notie van verandering die aan veel participatieve-cocreatieve kunstprojecten ten grondslag ligt. Veelal starten professionals zulke projecten vanuit de wens 'goed te doen' door de deelnemers een stem te geven in maatschappelijke vraagstukken die hen aangaan. Opdrachtgevers en subsidiënten willen deelnemers vaak via de kunstinterventies 'maatschappelijk aangepaster' maken. De cruciale stap die professionals dikwijls overslaan is weloverwogen instemming met de verandering vragen aan degenen die de verandering dienen te ondergaan. Dat is onethisch.

Dat ze dat niet doen komt onder meer omdat de belangrijkste beslissingen over intentie, doelgroep, locatie, kunstvorm en projectduur daarvoor al door opdrachtgevers, financiers en cultuurprofessionals zijn genomen (Boersma 2023; Trienekens 2023). Museumprofessional-onderzoeker Susanne Boersma onderzocht vier participatieve museumprojecten met 'onvrijwillige migranten', die in 2015 hun toevlucht in Europa zochten.² Een kunstproject startte vanuit de wens van de uitvoerende kunstenaar om meer te leren over wat vluchten betekent voor mensen die gedwongen hun land moeten verlaten. Ook in de andere projecten waren de deelnemers geen deel van de ideevorming en onderhandelingen vooraf. Ze mochten bijdragen tijdens de

uitvoeringsfase. Daarna hield participatie alweer op, want het waren de museum-professionals die de projectresultaten (objecten, verhalen) voor de museumcollectie selecteerden. Doordat ook een gedegen, gezamenlijk projectevaluatie uitbleef, ontstonden er gevoelens van frustratie en miskenning onder de deelnemers. Boersma concludeert dat de projecten niet werkelijk democratisch waren omdat deelnemers geen eigenaarschap konden ontwikkelen in alle fasen van de cyclus (2023).

Trienekens en Boersma laten zien dat een democratische werking in dergelijke projecten kan worden belemmerd door tekortschietende beroepscompetenties of ervaring van de uitvoerende cultuurprofessionals, maar ook door de organisatiestructuur van kunstinstituten en de werking van de culturele infrastructuur. Denk aan de korte looptijd van tentoonstellingen. Denk aan de scheiding en hiërarchie tussen organisatieafdelingen; bij participatieve-cocreatieve kunstprojecten zijn hoofdzakelijk professionals van educatie- en participatieafdelingen betrokken. Daarnaast dwingen bureaucratische kaders en criteria professionals al bij het schrijven van subsidieaanvragen in een problematische richting. De maatschappelijke thema's van de cultuurfondsen dicteren de doelen in de projectaanvragen in plaats van dat die samen met deelnemers worden bepaald. De infrastructuur is outputgericht, waardoor ook de museumprofessionals sterk op het produceren van een tentoonstelling of museumcatalogus focussen. Terwijl uit Boersma's onderzoek bleek dat de deelnemers blijvende netwerken en samenwerking als projectresultaat belangrijker vonden (2023). Ook de projectsubsidies die de culturele infrastructuur domineren, waren debet aan het uitblijven van langetermijnrelaties of vervolgactiviteiten. Na afronding van de tentoonstellingen waren de middelen op en moesten de museumprofessionals meteen door naar het volgende project.

Daar waar het beter lukt

De analyse van waar het beter lukt is gebaseerd op onderzoek naar cultuurprofessionals van Podium Mozaïek (Heshmat Manesh 2022).³ We kijken in het bijzonder naar hun onderhandelings- en alliantievormingscompetenties, die nodig zijn om de instellingsmissie uit te kunnen blijven dragen, ook als die missie haaks staat op dominante opvattingen in de politiek en de samenleving. Bij de oprichting in 2005 kreeg dit grootstedelijke theater in Amsterdam-West van het stadsdeel de opdracht culturele en sociale doelen te combineren om sociaal-maatschappelijke problemen in Amsterdam-West te helpen oplossen. Het stadsdeel scoorde in die tijd hoog op onder meer radicalisering onder jongeren, verpaupering van woningbestand, werkloosheid, armoede, discriminatie en schooluitval. Mozaïek gaf een eigen draai aan die opdracht. Directeur Yurdakul: 'Ik ben voor culturele inclusiviteit en lichte gemeenschapsvorming. Ik laat de stem van de mensen die elders minder gehoord worden, bij ons spreken.' De cultuurprofessionals brengen inclusiviteit onder andere tot stand doordat ze makers uitnodigen en hen begeleiden bij het maken van originele combi-

naties van artistieke stijlen en kunstdisciplines. Na twintig jaar heeft dit tot een rijk palet aan culturele uitdrukkingvormen geleid: theater, oral history, muziek, schilderkunst, tentoonstellingen, sociaal-artistieke projecten, politieke en maatschappelijke debatten. Curator Senad Alic: 'Ik ben altijd op zoek naar artistieke, maatschappelijke, maar ook politieke thema's die in de wereld spelen en die nieuw licht werpen op onze samenleving. Het publiek van Podium Mozaïek komt hier niet alleen om het programma bij te wonen, maar ook omdat zij elkaar willen ontmoeten.' Met de programmering sluiten de cultuurprofessionals aan bij de culturele beleving van lokale (en andere) jongeren in de huidige stedelijke leefcultuur én werken zij aan pluriforme, 'lichte' gemeenschapsvorming (Hurenkamp & Duyvendak 2008). Dit faciliteert het Podium ook bewust met de fysieke indeling van het gebouw: entree, restaurant en café zijn op (groeps)ontmoetingen ingericht.

Met deze aandacht voor inclusief cultureel burgerschap wijken de cultuurprofessionals af van de maatschappelijke tendens waarin culturele assimilatie als voorwaarde voor burgerschap gezien wordt. Met de combinatie van culturele en sociale doelen onderscheidt Podium Mozaïek zich ook van traditionele kunstinstellingen en dominante opvattingen in de cultuursector. Een aantal jaren geleden dreigde Podium Mozaïek te verdwijnen door een afwijzing van een belangrijke subsidieaanvraag bij de Amsterdamse Kunstraad. De raad twijfelde aan de artistieke drijfveren; de programmering zou te veel door sociale en maatschappelijke overwegingen worden geleid. De cultuurprofessionals van Podium Mozaïek vormden daarop vanuit hun bewust breed opgebouwde netwerk een strategische alliantie met politici, zoals de stadsdeelvoorzitter en de wethouder Kunst en Cultuur van de centrale stad, maar ook met diverse journalisten en opiniemakers. Met deze bondgenoten als intermediair tussen het Podium en de raad, wisten de cultuurprofessionals de subsidieafwijzing te voorkomen.

Onderhandeling en alliantievorming zetten de cultuurprofessionals ook in richting het publiek. De programmering, de fysieke ontmoetingsruimte en het idee van inclusief burgerschap slaan goed aan bij de grootste publieksgroep van Podium Mozaïek, de 'pluriforme, nieuwe-middenklasse in wording'. Deze publieksgroep bestaat uit jonge mensen die onderling geen sterke religieuze of cultuurhistorische banden hebben en over een hoger opleidingsniveau en meer cultureel en sociaal kapitaal dan hun ouders beschikken. Deze groep vindt bij Podium Mozaïek een plek voor de vorming van een eigen culturele habitus, wat de cultuurprofessionals bewust ondersteunen met programmering en bijvoorbeeld door te werken met programmaraden met sleutelfiguren uit dit publiek.

Meer moeite kost het om publiek te betrekken dat minder hoog is opgeleid, een lagere cultuurparticipatie kent, en uit 'zware gemeenschappen' komt (Hurenkamp &

Duyvendak 2008). Om deze groep te bereiken, werken de cultuurprofessionals ook hier in strategische allianties met sociaal werkers, de ouders van kinderen en jongeren, en soms met instanties zoals reclasseringsbureaus. Doordat de cultuurprofessionals de visie van culturele inclusiviteit van Podium Mozaïek blijven uitdragen, raken ze in de praktijk deze publieksgroep deels weer kwijt, maar blijft een ander deel door de strategische samenwerking binnenboord. Vervolgens werken de cultuurprofessionals en hun partners in pedagogisch-educatieve cultuuractiviteiten samen met deze publieksgroep aan talentontwikkeling, democratische basisprincipes en cultureel-inclusief burgerschap. Zo wilden klassieke zanger-componist Mohsen Namjoo en storyteller Sahand Sahebdivani samen met jongeren klassieke Perzische, Arabische en Turkse poëzie en teksten ontsluiten. De deelnemende nieuwe-middenklasse jongeren konden deze teksten op hun eigen manier interpreteren. De deelnemende cultuur-exclusief-denkende jongeren wilden trots zijn op de klassieke teksten – inspiratiebronnen uit de cultuur van hun familie – maar wisten zich er geen raad mee omdat zij deze niet konden lezen of begrijpen. In het kunstproject hebben de cultuurprofessionals de teksten voor deze jongeren toegankelijk gemaakt, maar hen ook laten ervaren dat je eigenaarschap pas kunt ontwikkelen wanneer je een eigen interpretatie kunt maken. Ze ondersteunden de jongeren in het maken van hun eigen hedendaags verhaal waarin ze invloeden vanuit hun culturele achtergrond en hun identiteitsbeleving binnen de Nederlandse context konden combineren.

Inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals

Democratische cultuurprofessionals in participatieve-cocreatieve projecten beschouwen kunst en cultuur als betekenis gevende processen in een cultureel-pluriforme samenleving. Vanuit deze houding ontwerpen ze programma's en activiteiten die publiek en professionals versterken en in staat stellen om op eigen voorwaarden, gezamenlijk, kunst en cultuur te maken en ervan te genieten. We spreken daarom van inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals. Deze basishouding wijkt af van het autonome kunstperspectief dat veel cultuurprofessionals hanteren (waarin de kunstenaar en het kunstproduct centraal staan) en van het nut-en-schaarste-perspectief dat veel opdrachtgevers en financiers van kunst hanteren (waarin de economische of maatschappelijke opbrengst van het investeren in kunst telt) (Trienekens & Idenburg 2025).

Voordat we de essentiële beroepscompetenties van inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals uitwerken, benadrukken we dat deze voor *alle betrokken professionals in de cultuursector* gelden. Voor kunstenaars en makers die kunst in actieve samenwerking met publiek tot stand laten komen. Voor curatoren, programmeurs en educatiemedewerkers die in kunstinstituten participatieve-cocreatieve projecten opzetten. Voor professionals die deze instellingen inrichten en leiden. Voor opdrachtgevers en financiers van participatieve-cocreatieve projecten. Evenals voor

cultuurambtenaren, cultuurfondsmedewerkers, kunstcritici, onderzoekers en andere professionals van binnen en buiten de cultuursector die de culturele infrastructuur kunnen bijstellen om competenties van inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals te versterken en hun kunstpraktijken versneld de ruimte te geven. De beroepscompetenties die daarvoor nodig zijn, zijn complementair aan ‘vakcompetenties’: kunstenaars zijn vaardig in het proces van kunst maken; programmeurs en curatoren hebben kennis van nieuwe culturele ontwikkelingen, kunnen goed met makers communiceren en goede programma’s met voorstellingen of tentoonstellingen samenstellen; en directies van kunstinstellingen beschikken over bestuurlijke, economische en organisatorische skills die nodig zijn voor het runnen van kunstinstellingen; enzovoorts.

Hun beroepscompetenties

Hieronder onderscheiden we zes essentiële beroepscompetenties van inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals op basis van het voorgaande en onze ervaringen met succesvolle participatieve kunstpraktijken. Deze essentiële beroepscompetenties zijn verbijzonderingen van de kritisch-reflectieve houding van de normatief-handelende sociale professional (Schön 1991) en van Dzurs democratische professionals.

Getuige-zijn

‘Getuige-zijn’, de eerste competentie, wijst op de diepe kennis, betrokkenheid, sensitiviteit, inlevingsvermogen en empathie van de inclusief-democratisch werkende cultuurprofessional voor de leefcultuur van zijn publiek. Het wijst ook op de brede, algemene kennis van artistieke, culturele en sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen die leden van het publiek en hun positie in de samenleving kunnen beïnvloeden (Heshmat Manesh 2022). Vanuit die kennis komt de professional tot betekenisvolle cultuuractiviteiten voor en met het publiek. Getuige-zijn gaat verder dan competenties als ‘contextbewust-zijn’; het is onderdeel van de persoonlijke motivatie van de professional. De persoonlijke geschiedenis en maatschappelijke betrokkenheid van professionals zijn medebepalend voor hun eigen maatschappelijke positie en motiveert hen om zich te verdiepen in de achtergrond van het publiek. Getuige-zijn is een professionele vaardigheid, die kan worden aangeleerd. De sociale en culturele betrokkenheid kan voortkomen uit een gedeelde sociaaleconomische of etnisch-culturele afkomst tussen professional en publiek, maar ook in het algemeen uit intensief contact met en een sterke belangstelling voor het publiek en haar leefcultuur (vergeleijk met Van Ommeren 2024).

Bewust-ethisch handelen

Inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals voeren kunstprojecten ethisch verantwoord uit en dienen de belangen, behoeften en interesses van alle

betrokkenen, vooral van mensen in kwetsbare posities. Ze stellen zichzelf telkens de vraag hoe participatieve-cocreatieve kunstprojecten en de verandering die deze beogen het beste tot stand komen, én waarom en waartoe men deze vorm van kunst wil maken, presenteren of financieren. Ze nemen de eigen goede bedoelingen kritisch onder de loep en wegen bewust af wie de deelnemers zullen zijn en welke rol zij krijgen, welke inhoudelijke boodschap er uit het kunstwerk of de programmering spreekt en hoe zich dat verhoudt tot structurele omstandigheden. Ze doen dit op basis van een voldoende analyse van de context waarin de cultuuractiviteit plaatsvindt én van de brede politieke, economische en sociaal-maatschappelijke situatie. Ze communiceren helder dat uitkomsten niet (vooraf) te voorspellen en niet te controleren zijn. Deze komen tenslotte voort uit de artistieke en sociale dynamiek die in gezamenlijke trajecten ontstaat.

Inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals reflecteren op mogelijke schadelijke effecten van hun praktijken en repercussies van hun keuzes voor een bepaalde deelnemersgroep en de framing daarvan. Professionals zijn in staat te beslissen wanneer een kunstinitiatief beter niet eens kan beginnen of beter kan stoppen.

Positie bepalen en volharden in positiebescherming

Inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals doen geen concessies aan kunst en kiezen bewust bredere sociaal-culturele of maatschappelijke doelen. Vanuit het getuige-zijn en hun ethische reflecties weten ze een eigen invulling te geven aan de maatschappelijke vraagstukken waarin ze zich met hun werk mengen. Ze durven daarbij af te wijken van de dominante maatschappelijke norm en een politiek standpunt in te nemen. Het lef om tegen de status quo in te gaan, betekent ook dat professionals de plaats van hun kunst of de kunstinstelling kunnen herijken en kunnen bepalen welke proactieve rol zij (met hun instelling) willen innemen om de bredere, veranderende samenleving te dienen (vergelijk met Boersma 2023).

Inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals kunnen hun artistiek-culturele en sociaal-maatschappelijk positie profileren in contexten waarin hun missie niet gangbaar is. Soms moeten professionals iets afdwingen of afwijzen om verandering te verkrijgen, zoals nee zeggen tegen een cultuuraanbod of opdracht die niet past bij de missie van de instelling. Dat zijn niet altijd democratische processen, maar daarmee bewaken de professionals de missie en de identiteit van hun instelling.

Inzetten op langdurige samenwerking en onderhandeling

Inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals weten netwerkstrategieën te ontwikkelen ten opzichte van cultuurbeleid, culturele infrastructuur, publiek(en) en sociale en maatschappelijke partijen. Ze kunnen dynamische relaties bouwen, samenwerken en onderhandelen met uiteenlopende partijen. Dit helpt hen om

publieksgroepen te bereiken. Het helpt hen ook om hun positie te versterken en te beschermen. Want aan het innemen van een afwijkende of politieke positie kleven risico's, zoals mogelijk financiële consequenties, als dit niet wordt gewaardeerd door overheden of cultuurfondsen.

Inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals kunnen onderhandelen en omgaan met de confrontatie die kan ontstaan wanneer ze tegen beleidsmakers, opdrachtgevers, financiers of publiek ingaan. Zoals Dzurs democratische professionals kunnen ze reflecteren op machtsverhoudingen en een positie verwerven tussen de wil van de overheid, routines in de gevestigde cultuursector, richtlijnen van leidinggevend en de wil van het publiek in. Dit onderhandelen is de essentie van democratie: in de praktijk onderzoeken hoe ver ze kunnen en mogen gaan, tegen het licht van wat ze goed vinden voor de samenleving.

Faciliteren van een doorlopend, gezamenlijk sociaal-cultureel leerproces

Democratische professionals genereren een brede publieke betrokkenheid bij belangrijke sociale vraagstukken. Ook inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals hechten waarde aan gezamenlijkheid. Ze erkennen dat kunstinstellingen en de culturele infrastructuur geen gegeven zijn, het is wat zij er met z'n allen van maken; ze kunnen alleen 'samen zoekend vooruit': kunstenaars, cultuurprofessionals, collega-professionals in de organisatie, en professionals bij gemeenten, cultuurfondsen en organisaties uit andere sectoren.

Als professionals zich bovendien vanuit langlopende betrokkenheid kunnen committeren aan een thema, plaats en publiek(en), in plaats van enkel aan een los project, dan krijgt het publiek de gelegenheid om betrokken te raken bij alle taken en fasen van de cyclus. Het geeft professionals de mogelijkheid om 'getuige' te worden, breed draagvlak te vormen, en allianties te smeden met culturele en maatschappelijke groepen en met politiek en beleid, waardoor verandering mogelijk wordt.

Invulling geven aan restorative justice

Voor inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals zijn kunst en cultuurparticipatie niet inwisselbaar met een middagje winkelen of een dagje pretpark, maar vormend voor onze individuele en gezamenlijke identiteit en burgerschap. Voor hen is participatie of cocreatie niet een doel op zich, maar de basis van het (mensen)recht op het maken en genieten van kunst en cultuur, op een gelijkwaardige plek in de cultuursector en samenleving. De cultuurprofessionals werken aan een eerlijke verdeling van culturele, educatieve en financiële middelen en kansen om cultuurpraktijken te ontwikkelen. De roep om rechtvaardigheid is an sich een roep om openheid en democratische processen.

Concreet creëren cultuurprofessionals fysieke, non-commerciële ‘tussenruimte’ tussen de eigen etnische groep en de dominante samenleving. Hierin geven makers en publiek invulling aan hun artistieke en sociale ontwikkeling. In voortdurende wisselwerking tussen ‘ik’ en ‘wij’ werken zij gezamenlijk aan zingeving en betekenisgeving. Bijvoorbeeld doordat cultuurprofessionals helpen ‘herstelverhalen’ (Harari 2015) te vormen van waaruit een publiek een verandering kan inzetten naar een nieuwe maatschappelijke positie. Een variatie op Dzurs notie van *restorative justice* (2008).

Reflectie

Als democratische professionals na hun opleiding dingen radicaal anders moeten leren doen, is het wellicht zinvol om ze al voordat ze de praktijk ingaan te trainen in de beroepscompetenties van inclusief-democratisch werkende cultuurprofessionals. Kunstvakopleidingen en sociale, culturele en agogische opleidingen zouden hun curricula daarop kunnen aanpassen. In aanvulling op het ontwikkelen van *craft* (artistiek vakmanschap of sociaal-culturele vakcompetenties) gaat het dan om het voorzien in de mogelijkheid om in de praktijk democratische, community-based ervaring op te doen. En voorzien in het ontwikkelen van *scholarship*: het trainen in reflectie op culturele en sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen, thema’s en groepen die in hun werk centraal (zullen) staan (Cohen-Cruz 2010: 166). Zo betreden (aankomende) cultuurprofessionals beter beslagen het ethisch gladde ijs van de participatieve-co-creatieve kunstpraktijken en tuimelen niet blind in community-bevestigende, beleid dienende en onethische valkuilen, maar maken van kunst en cultuurparticipatie betekenisvolle ervaringen.

De tendens in de praktijk lijkt echter een andere. Hogescholen noemen diversiteit en inclusie weliswaar als speerpunt, maar vertalen dit nog maar mondjesmaat naar aanpassing van het curriculum en naar de richtlijnen voor de beroepscompetenties waarin studenten zich moeten bekwamen. Culturele beroepscompetenties zijn daarnaast meer naar de achtergrond van het sociaal-agogisch veld verschoven met de verandering van de opleiding Culturele en Maatschappelijke Vorming naar Social Work. Tegelijkertijd is duidelijk dat de huidige studenten hun beroepen zullen gaan uitoefenen in een pluriforme samenleving die toenemend gekenmerkt wordt door polarisatie langs etnisch-culturele en sociaaleconomische lijnen in de samenleving.

Noten

1 Wat volgt is gebaseerd op hoofdstuk 3 in Trienekens (2020), waarin ze zich naast op haar eigen onderzoek baseert op werk van vooraanstaande community-artist-onderzoekers als M. Kwon (2004), G. Kester (2004), J. Cohen-Cruz (2010), J. Thompson (2011), C. Bishop (2012), T. Prentki (2015) en F. Matarasso (2019).

2 In het *daHEIM* programma, van 2016-2017 in het Museum Europäischer Kulturen (Berlin), werkten de kunstenaar en de stichting KUNSTASYL (opgericht in samenwerking met onvrijwillige migranten van het asielzoekerscentrum in Berlin-Spandau) aan een ‘takeover’ van de museumruimten uitmondend in een tentoonstelling. *Museum Takeover* was een ‘re-labelling’ project in de vaste tentoonstelling van Leicester Museum & Art Gallery, geleid door een externe

curator. In het project namen onvrijwillige migranten deel aan *creative writing* workshops en schreven labels die toegevoegd werden aan tentoongestelde objecten. Het *So sehe ich das*-project was het eerste participatieve project van Museum Friedland (in Friedland, een 'Ter Apel' in Duitsland). De museumedicator en projectcurator nodigden onvrijwillige migranten uit om hun ervaring met en impressies van Friedland op beeld vast te leggen in een tweedaagse fotografie-workshop. Voor de tentoonstelling *Aleppo* betrok het Tropenmuseum (Amsterdam) onvrijwillige migranten die uit de Syrische stad kwamen als rondleider van de wekelijkse rondleidingen.

- 3 Podium Mozaiek was een van de drie casussen in het onderzoek van Sharog Heshmat Manesh voor zijn proefschrift *Balanceren tussen publiek en politiek* (2022). De citaten in deze paragraaf komen uit interviews die hij in 2018 afnam tijdens het veldwerk.

Literatuur

- Bishop, C. (2012). *Artificial Hells. Participatory Art and the Politics of Spectatorship*. Verso.
- Boersma, S. (2023). *The aftermaths of participation: outcomes and consequences of participatory work with forced migrants in museums*. Transcript Verlag.
- Cohen-Cruz, J. (2010). *Engaging Performance. Theatre as Call and Response*. Routledge.
- Dzur, A.W. (2019). What Is a Democratic Professional? *The Kettering Review*, vol.35(1), 12-18.
- Dzur, A.W. (2008). *Democratic professionalism: citizen participation and the reconstruction of professional ethics, identity and practice*. The Penn State University Press.
- Ham, M., & Spierts, M. (2024). Interview. Albert Dzur over democratisch professionalisme. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, nr. 3, 8-11.
- Harari, Y. N. (2015). *Sapiens. A Brief History of Humankind*. Anchor Books.
- Heshmat Manesh, S. (2022). *Balanceren tussen publiek en politiek. De competenties van de cultureel ondernemende professional en processen van burgerschapsvorming*. SWP.
- Hurenkamp, M., & Duyvendak, J. W. (2008). De zware plicht van de lichte gemeenschap. *Krisis, Tijdschrift voor actuele filosofie*.
- Kester, G. (2004). *Conversation Pieces. Community and Communication in Modern Art*. University of California Press.
- Kwon, M. (2004). *One Place After Another. Site-Specific Art and Locational Identity*. MIT Press.
- Matarasso, F. (2019). *A Restless Art*. Calouste Gulbenkian Foundation.
- Ommeren, M. van (2024). Serious game over leven op bijstandsniveau. Hoe het voelt om in een armoedefuik te zwemen. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, nr. 3, 14-19.
- Prentki, T. (2015). *Applied Theater. Development*. Bloomsbury Methuen Drama.
- Schön, D. (1991). *The reflective professional. How professionals think in action*. Ashgate Publishing.
- Thompson, J. (2011). *Performance Affects. Applied Theater and the End of Effect*. Palgrave MacMillan.
- Trienekens, S. (2011). *Wrikken aan beeldvorming: Vier community art-projecten, vier verhalen*. Kosmopolis Rotterdam.
- Trienekens, S. (2020). *Participatieve kunst: gewoon kunst in moeilijke omstandigheden*. V2_Publishers.
- Trienekens, S. (2023). Boekbespreking Susanne Boersma's *The Aftermath of Participation*. *Boekman* 135, 79-81.
- Trienekens, S., & Idenburg, A. (2025). *Drie perspectieven op kunst en cultuur. Handvatten voor een gesprek over de (toekomstige) rol van kunst en cultuur in de samenleving*. Trendbureau Overijssel.

13.

Andere Tijden hangjeugd

Hoe een jonge beleidsambtenaar uit haar bubbel kwam
Journalistieke impressie

Robert Lagendijk

Ruim 25 jaar geleden breekt een bijzondere tijd aan als een hanggroep in Capelle aan den IJssel de deur begint plat te lopen bij de jonge beleidsambtenaar Jeugd in die gemeente. De jongeren willen van alles en de beleidsambtenaar helpt daarbij een handje.

In 1997 is Agnes van den Andel 26 jaar en werkt net als beleidsmedewerker jeugd in Capelle aan den IJssel. Eerder werkte ze als consulent bij diezelfde gemeente met als taak jongeren naar de arbeidsmarkt te begeleiden. Dagelijks zit ze achter haar bureau op het gemeentehuis waar veel tijd opgaat aan overleggen en vergaderen met haar collega's. Verder schrijft Agnes veel nota's en memo's. 'Ik had echt een ambtenarenbaan', blikt ze terug. 'Hoewel ik Bestuurskunde aan de Universiteit van Amsterdam had gestudeerd, begreep ik mijn rol in het werkveld nog niet helemaal. Ik was als enige verantwoordelijk voor jeugdbeleid en werd daarbij geholpen door oudere beleidsmedewerkers, ervaren ambtenaren.'

Wijkagent Cock van Dijk zoekt geregeld contact met Agnes en loopt dan haar kamer binnen voor een praatje. Hij meldt bij haar over de jeugdoverlast onder meer in de wijk Schollevaar buiten het centrum van Capelle. Langzaamaan trekt ze steeds meer met de politie op en is ze aanwezig bij bewonersavonden over de hangjongeren en gaat ze 's avonds met agenten mee de wijk in. 'Dat vond ik gewoon leuk om te doen. Het was concreter dan het schrijven van jeugdbeleid.'

Hardnekkige hanggroep

Zo komt ze in contact met een hardnekkige hanggroep van soms wel een stuk of twintig jongens en meiden die altijd te vinden is bij de panden aan het Maria Danneels erf. De jongeren staan er dagelijks, kletsen en roken wat en houden zich ook op in een parkeergarage in de buurt. De bewoners melden veel overlast. De jongeren van de hanggroep beklagen zich op een avond bij Agnes dat er nooit wat te doen is in Capelle en dat ze geen eigen plek hebben. Agnes wil de jongeren helpen: 'Ik ging gewoon met ze in gesprek en zei: "Denken jullie echt dat hier niets te doen is? Dat

moeten jullie dan wel wat beter onderbouwen.” Ik dacht: misschien zit er wel een leermoment voor ze in. Uit eigen ervaring wist ik: als je echt iets wilt, kun je bij de gemeente aankloppen.’ De collega’s op het gemeentehuis laten Agnes, die steeds meer contact met de hanggroep heeft, haar gang gaan. De coördinator veiligheid ziet het met lede ogen aan en spreekt liever in termen van ‘echte overlast’ en ‘hard aanpakken’ en begrijpt niet dat haar enthousiaste collega de dialoog met de hanggroep juist opzoekt.

Een van de jongeren Rogier (16) zoekt meer en meer contact met Agnes en komt geregeld met medehangers Jurriaan en Barry op het gemeentehuis langs om de wens voor een JOP – een jongeren ontmoetingsplaats, een soort stalen overkapping – te bespreken. Anderen uit de groep komen ook af en toe buurten en rijden zelfs op skates door de gangen van het gemeentehuis. Agnes en de wijkagent vragen zich af of deze hanggroep het topje van de ijsberg is. Was er werkelijk niets voor de jeugd in Capelle te beleven? Een goede vraag om eens te onderzoeken.

Feest in ruil voor enquête

De wens van de hanggroep in Schollevaar is om een groot feest te geven, voor alle jeugd in Capelle. Als wisselgeld helpen de jongeren bij het maken en uitvoeren van een enquête over activiteiten voor de Capelse jeugd. Zo kan Rogier zijn gelijk halen. Het zijn andere tijden en de privacywetgeving is nog minimaal. Agnes zorgt voor een belijst van vijfhonderd jongeren en hangjongere Rogier gaat met een delegatie van zijn overlast gevende vriendengroep aan de slag achter de bureaus van Agnes’ collega’s. Dat hun werkkamer tot een soort callcenter wordt omgebouwd, vinden niet alle ambtenaren even geslaagd. Er zijn Happy Meals om de honger te stillen. 172 jongeren van tussen de veertien en twintig jaar doen mee en beantwoorden de zestien vragen telefonisch. Als tegenprestatie mogen zij gratis naar het nog te organiseren feest.

Het enige dat Agnes faciliteert is de locatie voor het feest: Zwembad De Blinkert in Capelle aan den IJssel. Door haar eerdere werk kent ze de beheerder daarvan goed en hij stelt nu de kantine van het zwemparadijs beschikbaar. De wethouder, gewapend met stempel en stempelkussen, is die avond portier. De entree voor niet-deelnemers aan de enquête, bedraagt vijf gulden en het feest wordt een groot succes. Agnes opent na afloop bij de gemeente met behulp van een collega een bankrekening voor de jongeren met een eigen projectnummer omdat er flink winst is gemaakt. Agnes: ‘Dat was natuurlijk wel vreemd. Maar het was druk geweest en iedereen in Capelle had het erover.’ De wethouder straalt.

Gedonder

Ondertussen krijgt de hanggroep de smaak te pakken en richt een jongerengemeenteraad op, genaamd ‘De Feestcommissie’. Voorman Rogier neemt zijn nieuwe taak

serieus en steekt soms wel twintig uur per week in zijn raadswerk, dat hij naast school erbij doet. Het blijkt dat jongeren graag iets voor andere jongeren doen. Een tweede feest komt op de agenda. De hanggroep organiseert ook een sporttoernooi voor de kleintjes. 'Maar binnen de gemeente begon het gedonder en werd het voor mij ingewikkeld', vertelt Agnes. 'De directeur van het jongerenwerk was woest omdat ik mij met hun werk bezighield. Ze ging bij mijn baas klagen dat ik beleidswerk moest doen en mij niet mocht bezighouden met de uitvoering ervan.' Maar het jongerenwerk heeft moeite om de verveelde pubers in de vele bloemkoolwijken van Capelle aan den IJssel te vinden. Plus, het jongerenwerk was er eigenlijk niet voor de middenklasse jeugd. Agnes: 'Ik vond het jongerenwerk in die tijd niet erg naar buiten gericht. Het zat vooral in buurthuizen waar dit soort jongeren niet bepaald de deur platliep. En ambulant jongerenwerk was toen nog een betrekkelijk nieuw fenomeen. En bij alles wat jeugdwerk organiseerde kwam nooit zoveel volk op de been.' Agnes wordt uiteindelijk op het matje geroepen bij de hoogste baas, de gemeentesecretaris.

De politie, die tijdens het feest een oogje in het zeil had gehouden, is juist meer dan te spreken over het contact dat met de jongeren uit Schollevaar is ontstaan. Daarnaast zijn ze door de uitkomsten van de enquête – die de Feestcommissie zelf in een rapportje heeft verwerkt – heel wat wijzer geworden. Ook op het gemeentehuis vindt het verslag *Niets te doen in Capelle; doe er iets aan!* gretig aftrek. Het is ongekend dat er met 172 jongeren is gesproken.

Hoe het verder ging

Uiteindelijk komt de JOP er ook, op verzoek dus van de hangjongeren. Agnes heeft hem samen met de jongeren uit een catalogus voor straatmeubilair gekozen. 'Het was een prachtig rood met blauw huisje.' Het duurt vervolgens tijden voordat het onderdak in de wijk staat. En zo brengt ook de gloednieuwe JOP Agnes in een lastig parket. Want de oude groep van Rogier, Jurriaan en Barry heeft plaats gemaakt voor een nieuwe groep waar helemaal geen contact mee is. Deze groep ruimt de rommel in de JOP niet op en al gauw wordt besloten het onderkomen weer te verwijderen. Agnes: 'Ik voelde dat ik garant stond voor die JOP. Ik was loyaal naar de oude hanggroep, maar nu ik minder contact met de nieuwe groep had, kon ik daar niet meer garant voor staan. Het tweede feest ging nog wel door, maar dat was minder bruisend dan dat eerste feest.'

Er komt nog wel een vervolg, twee jaar later, als lokale ondernemer en oprichter van Stichting Breath (die zich inzet voor straatkinderen en kinderen met meervoudige beperkingen) Nico de Borst bij Agnes en wijkagent Cock aan de bel trekt met de vraag of er jongeren zijn die mee willen lopen met de Nationale Bevrijdingsvuurestafette op 4 mei. De oude hanggroep van Rogier pakt samen met Agnes de handschoen op en ook als De Borst een team zoekt om een psychiatrisch ziekenhuis in Roemenië op te knappen kan hij rekenen op de club van Rogier uit Schollevaar.

Agnes kijkt met veel plezier terug op haar tijd met de Schollevaarse hanggroep. ‘Het is een klein moment in de tijd geweest. Het was leuk voor die groep en ik heb ook een leuke tijd gehad, hoewel ik met argusogen bekeken werd door mijn collega’s. Een paar jaar later werd het bij gemeentes ineens mode om echt samen te werken met jongeren. Jeugdparticipatie heette dat dan. Ik heb toen wel mijn ervaringen met deze hanggroep op congressen gedeeld. Twee keer heb ik Rogier als een soort bewijsmateriaal op het podium mee genomen en aan de ambtenaren in het publiek uitgelegd dat je als ambtenaar prima met jongeren in gesprek kunt gaan.’

‘Die oude groep uit Schollevaar bestond eigenlijk uit hele lieve, leuke en maatschappelijk betrokken jongeren uit de middenklasse. Jaren later, ik werkte toen al als adviseur bij DSP Groep, ging de telefoon op het gemeentehuis in Capelle. Het was een jongen uit een geheel nieuwe hanggroep en vroeg nu naar mij. Rogier had tegen hem gezegd: “Als je wilt dat het goed komt met je, moet je Agnes bellen.”’

Reflectie Agnes van den Andel, 25 jaar later

‘Veel ambtenaren leven in een eigen gemeentelijke bubbel. Ze denken dat zijzelf en de gemeente een belangrijke rol spelen in het leven van de burger. Maar de gemiddelde burger komt hooguit op het gemeentehuis voor een paspoort. De insteek is dat als je maar genoeg meldpunten opent, de burger uit zichzelf naar de gemeente komt. Onzin. Als ik kijk naar mijn ervaring met de hanggroep in Capelle aan den IJssel, met Dzur in het achterhoofd en het hoofdstuk van Verhoeven en Tonkens in de hand, begon het ook hier met het *erkennen* van de belangen, waarden en perspectieven van de jongeren. Toen ik die avond voor het eerst uit die politiewagen van wijkagent Cock stapte, leerde ik al gauw dat het perspectief van de jongeren van zo’n hanggroep niet is dat ze ons zouden bellen of mailen, omdat ze iets wilden. En daar hoort ook bij dat je hun communicatiestijl erkent en dat ze met hun slungelige lijven over hun scooter hangen omdat hun spieren in deze levensfase misschien iets sneller zijn gegroeid dan hun botten.’

‘Ik denk niet dat ik heel bewust *tegenstand* bood binnen de organisatie om die hanggroep te bedienen, ik deed het gewoon. Het was natuurlijk ongebruikelijk om die jongeren op het gemeentehuis binnen te laten en dat ze – zonder pasjes – op hun skates naar mijn kamer kwamen. En dat ik hielp met het feest organiseren als tegenprestatie voor de enquête die zij uitvoerden was natuurlijk ook tegenstand voor hoe een notitie jeugdbeleid normaal gesproken werd geschreven. Het werd mij niet in dank afgenomen door de gemeentesecretaris. Er is wel een grens waar het tegenstand bieden ophoudt en het lobbyen begint. Ik vind dat je van dat laatste als ambtenaar verre moet blijven.’

‘Ik ben met die jongeren in gesprek gegaan, zonder dat ik wist wat de uitkomst zou worden: ik had geen stip op de horizon. Ik was ook niet bevooroordeeld over hangjongeren. Ik kon gewoon het gesprek met ze aangaan en *overleggen*. Tegenwoordig zijn er hele strategieën ontwikkeld om tot een gewenste uitkomst te komen: veel gebeurt met voorbedachte rade. Vaak heeft ook de groeiende afdeling communicatie daarmee te maken. Aan de andere kant: als gemeente moet je ook een beetje aan verwachtingsmanagement doen. Niet alles is altijd haalbaar. Waarom ik niet met de vernieuwde hanggroep het gesprek ben aangegaan, heeft te maken met het feit dat zo’n traject veel van je als ambtenaar vraagt en dat ik geen zin had om het nog eens dunnetjes over te doen. Daarnaast was de tweede groep minder aardig en had ik al op mijn kop gekregen.’

‘*Overbruggen* is een activiteit die van twee kanten moet komen. In dit geval vond de hanggroep het leuk om naar het gemeentehuis te komen en een rapport te schrijven. Ik vind het nog altijd bijzonder dat die jongeren dat wilden doen. En hoewel het gebeuren mij niet in dank werd afgenomen waren er heel wat directe collega’s die zich als partners in crime opstelden; ze hielden mij niet tegen. In die zin heb je wel wat mensen nodig om verbinding te zoeken en bruggen te bouwen.’

Agnes van den Andel (Dordrecht, 1971) is nu senioradviseur Veiligheid bij het adviesbureau MB-ALL en was lange tijd als docent Bestuurskunde verbonden aan de Hogeschool van Amsterdam.

14.

Bouwen aan vertrouwtheid

Het democratische potentieel van *onlife* jongerenwerk

Stijn Sieckelinck en Dejan Todorović

‘In een wereld van online waar heel veel dingen juist heel fake zijn, is het juist goed om als jongerenwerker juist jezelf te blijven en daarin te laten zien wat echtheid is. Ik denk dat jongeren daar echt naar zoeken en naar vragen. Wat is nog echt... ik denk dat jongerenwerkers een tegengeluid kunnen bieden door echt te zijn in de online leefwereld.’ (jongerenwerker)¹

Wie jongerenwerkers spreekt, kan er niet omheen: de online leefwereld is alomtegenwoordig in het leven van hun jongeren. Bovendien vervaagt de scheidslijn tussen online en offline ervaringen steeds meer; wat online gebeurt heeft directe gevolgen voor het offline leven en vice versa. Dit brengt nieuwe vragen en behoeften met zich mee. Veel jongeren maken zich zorgen over hun status en veiligheid op digitale platforms en in de wijk (Abdi 2024). Wanneer ze dit bij instanties aankaarten, voelen ze zich vaak niet gehoord, niet gezien of niet begrepen. Als er al hulp mogelijk is, komt die meestal traag op gang. Jongerenwerkers kunnen sneller inspelen op de signalen, noden en behoeften van jongeren die online worden opgemerkt. Met zowel aandacht voor risico's als voor kansen.

In hun sociaal werk met jongeren zijn jongerenwerkers als belangrijke personen aanwezig in het leven van jonge mensen. Dat gebeurt door contact te maken, te signaleren, motiveren, opvoeden en activeren. Omdat daarbij vanuit de leefwereld en waar mogelijk collectief, met groepen, wordt gewerkt, kunnen we jongerenwerkers begrijpen als democratische professionals. Het jongerenwerk gaat daarbij uit van een recht op sociaal functioneren en kent zes algemene doelen: binding aan de samenleving, brede vorming, ontspanning, kansen op ontmoeting met andere jongeren, oefening in verantwoordelijkheid, en pro-sociaal functioneren (Metz 2011). In het jongerenwerk staat bovendien het opbouwen van een betekenisvolle relatie vanuit de leefwereld van jongeren centraal, waarbij jongerenwerkers inspelen op de vragen, ambities, problemen en behoeften van jongeren. Vanuit deze opgebouwde relatie bieden jongerenwerkers jongeren de ruimte om zelf te bepalen wat zij willen doen, aan welk doel zij willen werken, hoe zij dat willen doen, en op welk moment zij ondersteuning van

de jongerenwerkers wensen (Metz & Sonneveld 2018). Denk hierbij bijvoorbeeld aan het organiseren van activiteiten die jongeren zelf belangrijk vinden, het vaststellen van thema's voor discussies, en het aanmoedigen en betrekken van andere jongeren bij hun eigen ontwikkeling.

Die bijzondere positie brengt in een tijd waarin machteloosheid breed gedeeld wordt bepaalde verantwoordelijkheden met zich mee (Van der Meer & Ham 2022). De theorie van democratische professionaliteit legt de vinger op de zere plek waar het gaat om het vertrouwen van burgers in instituties en probeert op drie manieren die machteloosheid tegen te gaan: 1) door macht te delen; 2) dehumanisering tegen te gaan; 3) en door relaties tussen jongeren onderling (en met 'opvoeders') te democratiseren. De rol van jongerenwerk ten aanzien van de grootste revolutie van onze tijd – die van de digitale communicatietechnologie – blijft hierbij nog te vaak onderbelicht. Wat zijn de mogelijkheden voor deze vorm van digitale outreach? Kan jongerenwerk in de online leefwereld de macht helpen delen en daarmee de uitholling van vertrouwen helpen voorkomen of tegengaan?

De *onlife* professional van de toekomst²

Onderzoek over de mate waarin online verkeer onze sociale relaties beïnvloedt, wijst allemaal in dezelfde richting: digitale informatie- en communicatietechnologie is overal aanwezig, voelt nabij, is binnengedrongen in de intieme sfeer en geeft ten diepste familie- en vriendenrelaties vorm. We zitten met zijn allen vaker op het internet en beleven online communicatie ook intenser. Jongeren brengen op steeds meer plekken en met steeds meer mogelijkheden een groeiende hoeveelheid tijd online door. Maar niet alle jongeren kunnen de kansen die dat ook biedt met succes benutten. Studies tonen aan dat kwetsbaarheden van adolescenten in de offline sociale omgeving niet zelden doorwerken in hun online leefwereld (Odgers & Jensen 2019). Adolescenten die problemen hebben in hun psychosociale en cognitieve ontwikkeling, die een zwakker sociaal netwerk hebben en minder ondersteuning krijgen vanuit familie, school en gemeenschap hebben vaker negatieve ervaringen in de online leefwereld.

'Online heerst een enorme sensatiecultuur. Er ontstaan online veel opstootjes die fysiek worden uitgevochten, vervolgens worden gefilmd en daarna massaal online worden gedeeld op TikTok, Snapchat, et cetera. Gevolg hiervan is dat het conflict enorm wordt vergroot en langer voortduurt. Waar het voorheen stopte na vechtpartijen gaat het nu online verder. Er is een sterke wisselwerking tussen de online en offline wereld.' (Presikhaaf University & AM Support Team, 2024)

Deze hyperconnectiviteit die ons dagelijks leven is gaan kenmerken, impliceert dat relationeel werken vanuit presentie (Baart 2001) ook online aanwezigheid vereist. Jongerenwerkers hebben hier de voorbije jaren veel ervaring mee opgedaan

(Todorović et al. 2023b). Goed jongerenwerk vereist dat jongerenwerkers continu meebewegen met ontwikkelingen in de maatschappij en daarbij voortdurend aanwezigheid in de leefwereld van jonge mensen nastreven, ook online. Als zij dat niet doen, dan kunnen ze jongeren niet meer bereiken en niet langer een rol spelen in de begeleiding naar volwassenwording in de samenleving. We stellen vast dat online niet alleen belangrijker geworden is, maar dat de verwevenheid tussen fysieke en digitale wereld enorme implicaties heeft voor het sociaal werk met jongeren. Er is geen sprake van een digitale versus een fysieke (of problematischer: een ‘echte’) wereld. Er is slechts één *onlife* wereld (Floridi 2015; Gabriels 2016). ICT biedt niet louter hulpmiddelen, maar genereert eerder sociale krachten die in toenemende mate invloed hebben op ons zelfbeeld, onze onderlinge interacties (hoe we socialiseren), onze opvatting van de werkelijkheid en onze keuzevrijheid. Een ontwikkeling die nog verder versneld is met de komst van artificiële intelligentie en steeds meer geavanceerde sociale media applicaties. Wat beleefd wordt in de fysieke wereld krijgt in steeds meer gevallen pas waarde als het geïntegreerd wordt met de online wereld. Vandaar het belang van een werkwijze waarbij jongerenwerk online en offline gecombineerd worden. Leefwereld-professionals zoals jongerenwerkers laten de vaak gebezigde tegenstellingen als de digitale versus de echte (fysieke) wereld dan ook achterwege. De *onlife* professional van de nabije toekomst begrijpt en belichaamt de naadloze overgang tussen online en offline bewustzijn met gepast aanbod (Sieckelinck 2025). In het vervolg van dit hoofdstuk laten wij zien hoe *onlife* sociaal werk ertoe kan bijdragen dat jongeren meer democratisch vertrouwen tanken.

De praktijk van jongerenwerk in de online leefwereld³

‘Ik heb dit als feedback gekregen van jongeren. “Hey, wat is er met jouw Snap? Hij is dood!” Zo noemen ze dat. Dus wat doe ik ’s ochtends als ik wakker word? Ik maak een fotootje van mijn koffie, of ik ben ergens buiten en ik maak een fotootje, dat ze in ieder geval zien dat ik leef. Ook online. En niet van: “Hoi ik ben die en die en ik ben jongerenwerker.” Nee! Integendeel.’ (jongerenwerker)

Sociale media bieden verschillende gebruiksmogelijkheden – zoals anonimiteit, bereikbaarheid en zichtbaarheid – die zowel kansen als uitdagingen met zich meebrengen. Aan de ene kant kan het voor jongerenwerkers ingewikkelder zijn om jongeren online te vinden, contact met hen te maken, een relatie op te bouwen en hen actief te betrekken bij het meedenken en meedoen. Aan de andere kant kunnen jongerenwerkers die deze gebruiksmogelijkheden goed benutten juist een groter bereik realiseren en contact leggen met jongeren die anders onzichtbaar of onbereikbaar blijven. Denk hierbij aan gamers die de voorkeur geven aan online interactie, jongeren die eenzaam zijn, of jongeren die om uiteenlopende redenen niet naar buiten kunnen of mogen. In het jongerenwerk wordt dit proces ondersteund door diverse methodieken, gericht op het bieden van begeleiding bij problemen en kansen in de ontwikkeling van

jongeren. Voorbeelden van dergelijke methodieken zijn Youth Organizing, Groeps-
werk en Peer-to-Peer. Binnen deze methodieken vervullen jongerenwerkers door-
gaans een ondersteunende rol, terwijl jongeren zelf een grote verantwoordelijkheid
dragen in het bepalen van de richting en vorm van hun eigen ontwikkeling. Hoewel
dit in theorie vergelijkbaar is met wat jongerenwerkers al decennialang doen, vormt
het werken in de online leefwereld voor sommige jongerenwerkers een uitdaging.
Niet alles is immers direct overdraagbaar tussen de twee werelden; de sleutel ligt in
het creëren van een harmonieus samenspel tussen mens en technologie en tussen
offline en online processen. Wat bijvoorbeeld als gamen niet alleen een individuele
digitale hobby is, maar een krachtig middel om ook buiten het internet nieuwe vrien-
den te maken, samen te creëren en sociaal te groeien? In het recente Amsterdamse
project *City Games* (DOCK) bouwen jongeren zelf in een reeks online en offline acti-
viteiten aan een ‘veilige digitale wereld, vol verbinding, kansen en creativiteit’, aldus
de initiatief nemende jongerenwerker.

Niet media, maar jongeren centraal

Technologie en digitale tools bieden de context waarin online jongerenwerk plaats-
vindt, maar het zijn de jongeren zelf en hun leefwereld die deze omgeving betekenis
geven. Binnen deze digitale setting doen zij ervaringen op en ontstaan emoties, her-
inneringen, ambities en uitdagingen (Melvin 2018). Dit samenspel vormt het ver-
trekpunt voor diverse mogelijkheden binnen het jongerenwerk om verbinding en
aansluiting te vinden met jongeren en hun leer- en ontwikkelproces te ondersteunen.
Jongerenwerk in de online leefwereld is dus meer dan alleen het gebruik van sociale
media zoals WhatsApp, Instagram en Snapchat en technologie zoals augmented en
virtual reality. Werken in de online leefwereld verschilt in wezen niet van werken in
de offline wereld: dezelfde doelen en dezelfde pedagogische taak staan centraal. Het
verschil ligt echter in de omgeving, waar gebruik wordt gemaakt van digitale media
en tools (European Commission 2017; Höylä & Reponen 2019).

*‘In de wijk zorg je ervoor dat jongeren weten wie je bent, wat je voor hen kunt doen en
waar ze je kunnen vinden. In de online wereld is dat net zo belangrijk. Met deze stap
probeer je online te laten zien wie je bent en wat jij en jouw organisatie voor de jongeren
kunnen betekenen. Dit doe je door vindbaar te zijn voor alle jongeren die eventuele
vragen of ondersteuning nodig hebben. Dus ook voor de jongeren met wie je nog geen
contact hebt.’ (jongerenwerker)*

Jongerenwerkers die actief contact leggen met jongeren in hun online leefwereld en
een vertrouwensband met hen opbouwen, krijgen toegang tot digitale ruimtes die
voor veel andere opvoeders en professionals gesloten blijven. Deze toegang verschaft
hen waardevolle inzichten in de interesses, trends, ambities en uitdagingen waar-
mee jongeren te maken hebben. Een beleidsmaker van een gemeente zegt daarover:

‘Jongerenwerkers spelen nog een belangrijke rol door zich te begeven in de online leefwereld van jongeren, zij staan daarin zo centraal dat geen enkele andere professional zich op dat vlak kan begeven.’

Bouwen aan vertrouwdeheid

Door jongeren een informele ervaring te bieden, kunnen ze vertrouwd worden gemaakt met vertegenwoordigers van instanties. Enige familiariteit komt vervolgens van pas wanneer men bij lokale complexe vraagstukken tegenover elkaar komt te staan. Een concreet en eenvoudig voorbeeld van een activiteit die wederzijdse vertrouwdeheid kan voeden is een online pubquiz, waaraan niet alleen jongeren, maar ook buurtbewoners en wijkagenten deelnemen. Door deze informele en toegankelijke vorm van interactie kunnen jongeren op een laagdrempelige manier kennismaken met de politie en andere instanties in hun wijk of online omgeving.

Daarnaast biedt de online positie van jongerenwerkers een kans om het vertrouwen van jongeren in democratische instituties te versterken. Jongerenwerkers die online actief zijn, proberen op diverse manieren jongeren een stem te geven, hen actief te betrekken en hen de regie over hun eigen ontwikkeling te laten nemen. Er zijn ook voorbeelden van situaties waarin jongerenwerkers op laagdrempelige en toegankelijke wijze de stem van jongeren proberen te horen. Een veelgebruikte manier is het inzetten van eenvoudige polls via sociale mediakanalen. Dit stelt jongerenwerkers in staat om van een groot aantal jongeren inzicht te verkrijgen in hun wensen, behoeften, aspiraties, meningen en problemen. Deze informatie kan dienen als basis voor verdere gesprekken met jongeren, zowel online als offline. Daarbij kunnen vragen aan bod komen als: Wat hebben jongeren nodig? Hoe kunnen we die behoeften realiseren?

Democratische manier van leven

Onlife present jongerenwerk helpt praktijken mogelijk te maken waarin een andere benadering van jongeren vooropstaat. Plekken waar mensen niet het label van behoefte opgeplakt krijgen of waar hun vaardigheden worden geïnstrumentaliseerd, maar waar ze als gelijkwaardig worden gezien en uitgedaagd worden om samen naar oplossingen te zoeken voor gemeenschappelijke problemen. Een jongerenwerker vertelt:

‘Ik ben eigenlijk elke dag wel online en dan scroll ik met mijn vinger op Instagram. Niet altijd om actief contact te maken met jongeren, maar in sommige gevallen om te kijken wat er speelt. Zo was er een aantal weken geleden een oproep gedaan aan jongeren om te gaan protesteren in de stad.’

In lijn met het advies van het Team Doe-democratie van het ministerie van BZK en Koninkrijksrelaties over democratische professionaliteit (2015) zien wij in de online

leefwereld allerlei experimenten ontstaan die helpen om het democratische potentieel te verruimen. We belichten er twee: de Online Monitor en *multistreamen*. De eerste is gericht op het delen van de macht, de tweede op het versterken van een democratischere of diversere cultuur van deelname aan jongerenwerkactiviteiten.

Jongeren als doel- én brongroep

De Online Monitor is een antwoord van het jongerenwerk op de vraag van lokale overheden naar meer informatie en grip op de online leefwereld van jongeren. Jongeren maken hierbij zelf op basis van de verzamelde informatie een factsheet of podcast, of zetten een campagne op om bewustwording te creëren onder jongeren over de gevaren van bijvoorbeeld sexting of cryptofraude. Op deze manier krijgen jongeren niet alleen de regie over hoe de online issues die zij ervaren worden aangepakt, maar krijgen zij ook de kans om hun talenten te ontdekken en verder te ontwikkelen. Voor hun waardevolle inzet binnen de Online Monitor kunnen jongeren bovendien een financiële vergoeding ontvangen van jongerenwerkorganisaties.

De monitor helpt lokale overheden om zich een idee te vormen van wat jongeren in de gemeente online bezighoudt zonder dat er persoonsgegevens gedeeld hoeven te worden of de vertrouwelijke werkrelatie tussen jongerenwerkers en hun doelgroep in het gedrang komt. Wat begon als een experiment wordt nu in steeds meer gemeenten ingezet. Deze door jongeren opgezette monitor verzamelt signalen, volgt trends en brengt onderwerpen in kaart die voor hen van belang zijn. Gedurende een periode van vier weken verzamelen jongeren op hun socialemedia-accounts actuele informatie die zij belangrijk vinden en waarvan zij denken dat er actie op ondernomen moet worden. Na afloop van deze vier weken komen ze samen met jongerenwerkers bij elkaar om de verzamelde informatie te bespreken. De Online Monitor stelt jongerenwerkers en andere jeugdprofessionals in staat om sneller te anticiperen op zowel kansen als risico's binnen de online leefwereld van jongeren. Het doel is om de kloof te overbruggen tussen de dagelijkse online ervaringen van jongeren en de percepties van professionals (DOCK 2024). Alle stappen worden uitgevoerd in co-creatie met de jongeren. Zo draagt dit bij aan machtsdeling tussen professionals en jongeren. Jongeren kunnen zelf bepalen welke trends en signalen ze willen delen, en hoe, met professionals en andere belanghebbenden. Voordat de verzamelde trends met een breder publiek worden gedeeld, worden de inzichten van jongerenwerkers en andere professionals toegevoegd om een volledig beeld te schetsen. Afhankelijk van de organisatie worden de trends maandelijks of per kwartaal gedeeld met de relevante professionals.

We zien hier eigenlijk een eigentijdse vertaling van de participatieve benadering die het jongerenwerk eigen is. Jongeren die dreigen 'gevictimiseerd' te worden leveren bijvoorbeeld zelf een bijdrage aan beleid, gericht op het tegengaan van pesten, exposen, criminele of extremistische uitbuiting. Daardoor wordt het voor instanties

lastiger om helemaal voorbij te gaan aan hun perspectief, hetgeen ten goede komt van de democratisering van het lokale jeugdbeleid.

Jongerenwerkers als positieve influencers

Een ander voorbeeld is (multi)streaming. Het inzetten van (multi)streaming verwijst naar het gelijktijdig streamen of uitzenden van diverse content via meerdere socialemediaplatformen. Sommige jongerenwerkers maken gebruik van deze techniek om online games te streamen op verschillende kanalen tegelijkertijd, met de bedoeling het bereik te vergroten. De online leefwereld kent geen grenzen zoals in de fysieke wereld, waar wijk-, stads- of dorpsgrenzen een rol spelen. Online kunnen jongerenwerkers tegelijkertijd jongeren uit verschillende stadsdelen, steden en provincies bereiken met (multi)streaming op diverse socialemediakanalen. Bovendien wordt (multi)streaming met online gaming gezien als een middel om jongeren te activeren en met elkaar te verbinden, zowel online als offline.

We vernamen van een jongerenwerker dat een groep jongeren met een katholieke achtergrond uit Maastricht sinds kort samen gamet met Marokkaanse jongeren uit Amsterdam Nieuw-West, hun sessies livestreamen op sociale media en deze ervaring delen met een breder publiek in het land. Door deze aanpak consequent toe te passen, bouwen jongerenwerkers relatief grote communities op van jongeren die dezelfde passie delen. Binnen deze communities wordt gewerkt aan sterke peer-ondersteuning, waarbij jongeren worden aangemoedigd elkaar te helpen en te ondersteunen bij uiteenlopende vraagstukken, zowel binnen als buiten de context van gaming. Jongerenwerkers treden online buiten de grenzen van hun jongerenwerkcentra en wijk. Dit stelt hen in staat om de uitdagingen, vragen en ambities van jongeren beter te begrijpen en hier efficiënter op in te spelen. Bijvoorbeeld tijdens het (multi)streamen via chatopties, individuele gesprekken of groepsgesprekken proberen jongerenwerkers inzicht te krijgen in de onderliggende vragen, problemen en uitdagingen die jongeren in hun dagelijks leven ervaren en samen naar de oplossingen te zoeken. Op deze manier slagen jongerenwerkers erin jongeren het gevoel te geven van gehoord en gezien te worden, en passende ondersteuning te bieden die aansluit bij hun behoeften.

Aandachtspunten voor *onlife* werken

Jongerenwerkers zijn al geruime tijd actief in de online leefwereld van jongeren, maar niet alle jongerenwerkorganisaties hebben duidelijke randvoorwaarden geformuleerd voor het uitvoeren van dit werk. Denk aan technische en digitale middelen die nog niet in alle organisaties gegarandeerd zijn.⁴ Verder bestaan aanzienlijke verschillen tussen organisaties over toegekende uren voor online werk en wordt online werk niet altijd erkend door opdrachtgevers en financiers (Hamdiui & Medendorp 2022). Ook ontbreekt op beleidsniveau vaak duidelijkheid over hoe om te gaan met jongeren uit andere wijken, steden of provincies. Dit roept de vraag op wat mag worden verwacht

van democratische professionals als voorheen structurerende grenzen en afbakeningen niet langer geldig zijn. Concreet: hoe moet worden omgegaan met een jongere die online ondersteuning zoekt, maar afkomstig is uit een andere regio? Moet de jongerenwerker zelf zijn diensten aanbieden, of is het beter de jongere door te verwijzen naar een collega uit diens eigen omgeving (Todorović et al. 2023a)?

Een ander aandachtspunt is het omgaan met privacy, vertrouwelijkheid en veiligheid van personen en gegevens om de digitale rechten van de doelgroep niet te schenden. Praktijkvoorbeelden laten zien dat jongerenwerkers toegang krijgen tot een grotere hoeveelheid online informatie over jongeren. Dit kan de belangstelling van samenwerkingspartners wekken, wat kan resulteren in een toenemende druk op jongerenwerkers om informatie over het online leven en de ervaringen van jongeren te delen (Todorović et al. 2024). Om deze reden moet de samenwerking tussen jongerenwerk en haar partners plaatsvinden binnen een kader waarin privacy en ethische richtlijnen worden gewaarborgd. Deze samenwerking mag geen inbreuk maken op de online ruimtes van jongeren of worden ingezet voor doeleinden die niet bijdragen aan hun positieve ontwikkeling (Harrison 2019; Hamdiui & Van den Broek 2019). Bijvoorbeeld het delen van informatie over jongeren met de politie kan de vertrouwensrelatie tussen jongeren en jongerenwerkers schaden. Bovendien kan het ertoe leiden dat deze informatie (alleen) wordt gebruikt voor een repressieve aanpak, in plaats van een preventieve en ondersteunende benadering. Daarbij is relevant dat het er alle schijn van heeft dat online werk het mogelijk maakt meer nabij te zijn in het leven van jongeren (zie bijvoorbeeld Veldboer et al. 2022), en daar ook interacties aan te gaan (Todorović et al. te verschijnen).

Dzur schrijft aansprekend dat processen die op gang gebracht worden onder begeleiding van democratische professionals zelden groot spektakel of grote verandering opleveren op korte termijn. ‘De energie die hierbij komt kijken is geen grote explosie, maar een langzame verbranding die niet wordt aangewakkerd door een verschuiving in het publieke bewustzijn, maar door essentieel werk dat nabijheidsrelaties in klaslokalen, conferentiezalen en overheidskantoren bevordert, allemaal ruimtes die onlangs voor het publiek zijn heropend als openbare ruimte’ (Dzur 2019; vertaling *red.*). Dit sluit aan bij de bevindingen dat de meest wezenlijke opbrengsten van jongerenwerk, ook in de online leefwereld, pas na een tijd zichtbaar en meetbaar worden (Todorović et al. te verschijnen). Opvallend in Dzurs opsomming is de afwezigheid van chatrooms, games, online platforms en alle andere vertalingen van de publieke ruimten in digitale omgevingen die eenzelfde *civic* karakter kunnen hebben als sommige klaslokalen en kantoren, indien zij op deze manier worden ingericht.

De actualiteit noopt ons tot het noemen van een laatste aandachtspunt: in Nederland was tot dusver slechts in beperkte mate oog voor de impact van communicatie-

technologie en haar beperkende algoritmen op de digitale rechten van gebruikers. Jongerenwerkers agenderen pas sinds kort de verslavende en vervreemdende systemische elementen die eigen zijn aan het gebruik van grotendeels buiten Europa ontwikkelde socialemedia-technologie. De leefwereld van de jongeren is immers tegelijk een door de tech-multinationals mogelijk gemaakte en gestuurde wereld (Sieckelinck 2025). De keuze voor bepaalde apps en instrumenten door jongerenwerkers in Nederland is in een snel veranderende wereld met technologiereuzen niet langer neutraal. Het heeft ingrijpende, zelfs (geo) politieke gevolgen, die direct raken aan de kracht van onze democratische rechtsorde. Dit vraagt van sociaal werkers een scherp oog voor hoe deze nieuwe opgave past binnen de doelstellingen en democratische kernwaarden van het beroep.

Geïnformeerd achter de feiten aan lopen

Door zich in de online leefwereld te begeven doet het jongerenwerk recht aan de hybridisering of versmelting van fysieke en digitale omgevingen die veel impact heeft op het opgroeien. Dankzij de toegankelijkheid, het bereik, de snelheid en de interactieve gebruiksmogelijkheden zit in *onlife* present werken ook een democratisch potentieel. Dzur schrijft: 'De afstemming van een institutionele wereld op de sociale en persoonlijke wereld geeft betekenis aan het *civil agency* en daagt mensen uit om elkaar als medeburgers te zien' (Dzur 2019). Jongerenwerkers worden aangestuurd vanuit de institutionele wereld, maar bevinden zich daar waar jongeren zijn, zoals op straat, op school of online (Smith 2013) en proberen vanuit deze contexten contact met hen te maken. Het bewust werken als democratische professional in de online leefwereld staat in Nederland echter nog in de kinderschoenen. Jongerenwerkers kunnen nog nadrukkelijker opereren als democratische professionals door *onlife* present te werken, met aandacht voor het delen van macht, het tegengaan van dehumanisering en het democratiseren van omgangsvormen. Want: '... hoewel technologische innovatie het landschap van menselijke mogelijkheden constant verruimt, biedt zij geen garantie dat we ons steeds meer richting de waarden van sociale rechtvaardigheid bewegen' (Goldkind & Wolf 2015). De ontwikkelingen in de informatietechnologie gaan zo snel dat we onvermijdelijk veroordeeld zijn om achter de feiten aan te lopen. Laten we dat dan in het belang van onze jonge burgers zo geïnformeerd, democratisch en eensgezind mogelijk doen.

Noten

- 1 Alle citaten van jongerenwerkers in de tekst zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig uit Todorović, D., Koetsenruijter, R., Manders, W., & Sieckelinck, S. (2023a). *Echt zijn in de online leefwereld: Een handreiking voor jongerenwerkers*. Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- 2 Deze paragraaf is een verdere uitwerking van het artikel 'Onlife present werken' in *Vakblad Sociaal Werk* door Sieckelinck (2025).
- 3 Op basis van praktijkgericht onderzoek bracht het lectoraat Youth Spot van de Hogeschool van Amsterdam in de periode van 2020-2022 samen met 47 jongerenwerkers een handreiking uit over hoe jongerenwerkers methodisch

handelen in de online leefwereld van jongeren (Sieckelinck & Dijkman 2025). Er worden zeven verschillende methodische stappen beschreven over hoe jeugdwerkers (kunnen) handelen in de online leefwereld. Bij elke methodische stap krijgt de lezer concrete voorbeelden en tips.

- 4 Je wil niet dat jongerenwerkers hun privé-telefoon inzetten voor dit soort werk. Sommige professionals willen niet zomaar op alle kanalen zitten. De socialemidia-app Telegram bijvoorbeeld vinden veel jongerenwerkers te heftig, omwille van wat daar allemaal langskomt. Tegelijk wil je als organisatie wel zijn waar jongeren zijn. Meestal wordt de taakverdeling dan ook binnen de organisatie afgestemd, met zoveel mogelijk oog voor gevoeligheden.

Literatuur

- Abdi, F. (2024). *Aan de andere kant van het scherm*. Rapport PvdA Amsterdam.
- Baart, A. (2001). *De theorie van presentie*. Lemma.
- DOCK (2024). Jong InZicht: een Online Jongeren Monitor – Door Jongeren, Voor Professionals! www.dock.nl.
- DOCK (z.j.). Amsterdam – Noord – City Games. <https://www.dock.nl/nieuws/amsterdam-noord-city-games/>.
- Dzur, A. (2019). What is a democratic professional? *Kettering Review*, 12-18.
- European Commission (2017). Developing digital youth work. Policy recommendations, training needs and good practices examples. <https://op.europa.eu/en/home>.
- Floridi, L. (2015). *The Onlife Manifesto. Being Human in a Hyperconnected Era*. Springer.
- Gabriels, K. (2016). *Onlife. Hoe de digitale wereld je leven bepaalt*. Lannoo Campus.
- Goldkind, L., & Wolf, L. (2015). A Digital Environment Approach: Four Technologies That Will Disrupt Social Work Practice. *Social Work*, 60 (1), 85-87.
- Hamdiui, T., & Broek, J. van den (2019). *Online Jongerenwerk: Werken in de online leefwereld van jongeren. Handvatten voor jongerenwerkers en managers*. Nederlands Jeugdinstituut.
- Hamdiui, T., & Medendorp, A. (2022). *Status online jongerenwerk in Nederland*. Unpublished.
- Harrison, R. (2019). *Partnerships and Networks in Work with Young People [Learning Course]*. The Open University.
- Höylä, S., & Reponen, E. (2019). *Youth Work in the Digital World Units 1, 2 and 3*. Youth Work eLearning Partnership (YWELP).
- Meer, J. van der, & Ham, M. (2022). *Niet boos maar machteloos. Twintig jaar onderzoek naar de boze burger*. Van Gennep.
- Melvin, J. (2018). *Digital tools, spaces and places as mediators of youth work practice*. University of Brighton.
- Metz, J. (2011). *Kleine stappen, grote overwinningen. Jongerenwerk: historisch beroep met perspectief*. SWP.
- Metz, J., & Sonneveld, J. (2018). *Methodisch werken in het jongerenwerk*. Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Odgers, C.L., & Jensen, M.R. (2019). Young Adolescents' Digital Technology Use and Mental Health Symptoms. *Clin Psychol Sci*, nov; 7(6):1416-1433.
- Presikhaaf University & AM Support Team (2024). *Factsheet Online Ontwikkelingen*.
- Sieckelinck, S. (2025). Het belang van onlife present zijn. *Vakblad Sociaal Werk*.
- Sieckelinck S., & Dijkman, A. (2025). *Voelen, Vechten, Vertalen. Handreiking maatschappelijke onrust voor het jongerenwerk*. Gemeente Amsterdam.
- Smith, M.K. (2013). What is youth work? Exploring the history, theory and practice of work with young people. www.infed.org.
- Team Doe-democratie. (2015, 18 maart). Op weg naar democratisch professionalisme? www.socialelevraagstukken.nl.
- Todorović, D., Koetsenruijter, R., Manders, W., & Sieckelinck, S. (2023a). *Echt zijn in de online leefwereld: Een handreiking voor jongerenwerkers*. Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Todorović, D., Sieckelinck, S., Manders, W., Linden, J. van der, & Timmerman, M.C. (2023b). Developmental needs of adolescents in the online lifeworld in the context of youth work. *European Social Work Research*, 1(2), 165-182.
- Todorović, D., Linden, J. van der, Sieckelinck, S., & Timmerman, M.C. (2024). Supporters with Vantage Position: The Role of Youth Work in the Online Lifeworld from the Perspective of Adolescents and Youth Work's Partners. *Youth*, 4, 427-441.
- Todorović, D., Linden, J. van der, Sieckelinck, S., & Timmerman, M.C. (te verschijnen). *Scrolling with Young People: Transferring General Youth Work Methods into Digital Spaces*.
- Veldboer, L., Engbersen, R., Hooghiemstra, E., Jansen, J., Koeter, L., Repetur, L., Rözer, J., & Sprinkhuizen, A. (red.) (2022). *Lexicon Nabijheid en Sociaal Werk*. Van Gennep.

15.

‘Wat doe je op je eigen vierkante meter?’

Interview met Amina Berkane Abakhou

Tea Keijl

Amina Berkane Abakhou werkt als bedrijfsmaatschappelijk werker, coach en wijkverbinder. Dat doet ze in haar eigen woonomgeving op het Utrechtse Kanaleneiland, maar op verzoek ook elders in het land. Zonder dat ze het zelf expliciet zo benoemt, is ze een schoolvoorbeeld van een democratische professional.

Zeer bewogen, zo valt het leven van Amina Berkane Abakhou gerust te typeren. Ze kwam in de jaren negentig als zeventienjarige vanuit Marokko naar Nederland, waar haar geliefde al enige tijd woonde. De eerste zes jaar zat ze thuis, zonder de taal goed te leren. Daarna ging ze aan de slag in de zorg, waar ze doorgroeide tot manager. Deze carrière eindigde in 2015 toen ze ernstig ziek werd en in een re-integratietraject terecht kwam. Ze werd zo actief als vrijwilliger, onder andere voor Syrische vluchtelingen, dat ze werd benoemd tot Utrechtse vrijwilliger van het jaar. In 2017 startte ze een coachingsbureau dat net goed tot bloei was gekomen toen corona kwam. ‘Alles ging dicht. Ik raakte betrokken bij de wijkcoöperatie Kanaleneiland, dat de thuisbasis heeft in het multifunctionele gebouw Krachtstation. Wij bleven open, dat was heel bijzonder. Er gebeurt daar, ook nu nog, heel veel zonder dat we er in beleidstermen een naam aan geven. Er is bijvoorbeeld Nederlandse taalles, fietsles en er zijn workshops over opvoeding of een gezonde leefstijl.’

Fan van wij

In 2025 is Berkane Abakhou nog steeds actief in haar eigen wijk, en werkt ze ook weer volop in haar coaching- en trainingsbureau. Als ze begint te vertellen over hoe ze te werk gaat, dan wordt al snel duidelijk dat ze vinkjes kan zetten achter alle vijf de kenmerken die Verhoeven en Tonkens in het eerste deel van dit jaarboek noemen: erkenning geven, tegenstand bieden, overleggen, vertegenwoordigen, en overbruggen en verbinden. ‘Het begint allemaal met erkenning geven’, zegt ze. ‘Als er iemand bij me aanklopt, dan luister ik vooral. Ik kom over als iemand die alles op kan lossen, maar in feite los ik heel weinig op. Ik probeer een stem mee te nemen naar waar die hoort en wordt gehoord.’

Een praktische invulling van dat overbruggen en verbinden gebeurt in de Kanalen-eiland WhatsAppgroep die Berkane Abakhrou in maart 2020 startte. Die groeide uit tot een levendige community waar ook professionals bij betrokken zijn. ‘Toen alle deuren sloten, opende ik een digitale deur. Het was om vraag en aanbod te matchen. Tot op de dag van vandaag is er geen vraag onbeantwoord gebleven. Meestal lukt het binnen 24 uur, soms binnen een seconde. Een paar weken geleden vroeg iemand met een conflict op het werk of ik een jurist kende. Via deze groep was het heel snel geregeld. En dat kan alleen maar doordat we het samen doen. Niemand kan iets in zijn eentje voor elkaar krijgen. Daarom ben ik zo’n fan van “wij”’.

Vijftien hoogopgeleide mannen

In haar werk als coach werkt Berkane Abakhrou in principe alleen met vrouwen. Op de vraag of die keuze iets te maken heeft met patriarchale verhoudingen in de Marokkaanse gemeenschap antwoordt ze ontkennend. Ze heeft deze keuze gemaakt om problemen te voorkomen, vertelt ze heel open: ‘Ik wil het niet op mijn geweten hebben dat een man ongewenst gevoelens krijgt voor mij. In een coachingstraject zijn mensen heel kwetsbaar. Ze vertellen heel persoonlijke dingen en in zo’n situatie zijn ze vatbaar. En ik ben warm en lief en dat risico wil ik dus niet nemen.’

Een paar jaar geleden maakte ze toch een keer een uitzondering, toen een organisatie haar vroeg om twee dagen te werken met een groep mannen die gevlucht waren uit oorlogsgebied. De bedoeling was om hen wegwijs te maken in de Nederlandse samenleving, specifiek op het vlak van werk en de mogelijkheden om een onderneming te starten. En juist deze tweedaagse schuift Berkane Abakhrou naar voren als voorbeeld van hoe ver ze kwam met deze mannen door met ze te overleggen en – vooral – door ze erkenning te geven. ‘Het waren vijftien hoogopgeleide mannen met succesvolle carrières in het land van herkomst, krachtige leiders. En daar stond ik in mijn eentje tegenover, met mijn 1 meter 56. De leider van de groep verwoordde al snel het gevoel van de groep: ik zou hen niets kunnen leren.’

Niet vechten voor je gelijk

Berkane Abakhrou stond op dat moment voor de keuze: of de handdoek in de ring gooien, of proberen er het beste van te maken. Ze koos voor het laatste. ‘Ik ben niet gaan vechten om mijn gelijk te halen. Ik stelde voor om eerst maar even pauze te houden en daarna op zoek te gaan naar wat we samen hadden aan gedeelde ervaringen. Ik gaf ze vervolgens erkenning: ik zie je pijn, zei ik. Ik begrijp dat je gebroken bent, dat je boos bent op de oorlog en op Nederland.’ Erkennen is het tegenovergestelde van bagatelliseren, stelt Berkane Abakhrou. ‘Ik nam hun problemen serieus. Maar ik erkende ook hun kracht, ik wilde ze ook zien zoals ze voor de oorlog waren, hoe ze met hun academische titels aan de top stonden. Daar wilde ik samen met hen naar terug. Bijvoorbeeld met de dierenarts die hier maar niet aan de bak kon komen. Waarom

deed je wat je toen deed? En wat heb je nodig om je de Nederlandse samenleving eigen te maken zodat dat je dat opnieuw kunt gaan doen? Ik zou ze niet kunnen helpen door te zeggen dat ik al twintig jaar in Nederland woon en daardoor beter weet hoe het hier allemaal werkt.'

Het waren twee intensieve dagen, waarop ze dankbaar terugkijkt: 'Aan het einde van de tweede dag hebben we samen gehuild. Ze zeiden dat ze de diamant in zichzelf opnieuw hadden gevonden. Ik vond het eervol om daarbij te zijn. Inmiddels is een deel van de groep inderdaad een eigen onderneming begonnen.'

Professional én wijkbewoner

Om verder te duiden wat democratische professionaliteit volgens haar inhoudt, trekt Berkane Abakhou de vaak aangehaalde tegenstelling tussen de systeemwereld en de leefwereld in twijfel. Ze overbrugt de vermeende kloof in één zin: 'Elke professional is immers ook een wijkbewoner.' Om er direct aan toe te voegen: 'Maar ze doen vaak alsof ze van een andere planeet komen. Een poosje terug hoorde ik een beleidsmaker van de afdeling groen van de gemeente heel fanatiek praten. We gaan het zus en zo doen, en dit en dat. Het was bijna activistisch. Maar dan kijk je in zijn eigen wijk, en daar is het een zootje. Dan vraag ik me af: wat doe je op je eigen vierkante meter? Als we ons privé allemaal met dezelfde passie zouden gedragen als op het werk, dus in onze eigen straat, in ons eigen groen, dan gaan we veel ten goede veranderen.'

Op de proef gesteld

Andersom zouden professionals wat haar betreft ook meer hun eigen persoonlijkheid mee mogen nemen naar het werk. Ze ziet haar eigen leven als één grote leerschool: voor zichzelf als persoon én als professional. Het leven stelde haar afgelopen zomer enorm op de proef. Wat begon als een vakantie met familiebezoek in Marokko, veranderde in een nachtmerrie, vertelt ze: 'Onze oudste dochter werd onverwachts ernstig ziek en is binnen een paar dagen overleden. Ze was 31 jaar. Die situatie kan niemand veranderen. Dat verdriet kan niemand helen. En toch: als gezin hebben we ons nieuwe leven omarmd. We proberen het te herleven met elkaar, om haar te eren. Hoe wil zij dat we het doen? Dat we gelukkig proberen te zijn.' Berkane Abakhou's geloof is daarin een belangrijke steunpilaar en ook een krachtige verbinder tussen het persoonlijke en het professionele: 'De islam is voor mij iets moois. Het gaat over liefde, over verbinden en over er zijn voor de ander. De zon schijnt niet voor zichzelf en de regen valt niet voor zichzelf. Voor mij betekent dit dat ik me niet druk hoef te maken over of ik wel iets terugkrijg als ik een ander iets geef. Gemeenten en maatschappelijke organisaties vragen me geregeld om een workshop te geven over participatie en burgerschap. Dan gaat het daar ook over. Wat heb je te geven, wat kun je als individu doen? In je eigen gezin, in je eigen straat, in je eigen wijk?'

Prestatiedruk

Berkane Abakhou noemt ook de opvoeding van haar eigen zes kinderen als een bijzonder leerproces. Het weerspiegelt hoe ze zichzelf als mens en daarmee als democratische professional ontwikkelde. 'Ik ben inmiddels 32 jaar moeder. In het begin was ik autoritair. Ik deed wat ik dacht dat wijs was: duidelijkheid en structuur bieden. Later, bij de jongsten, was ik meer een democratische opvoeder. Wat heb je nodig, vroeg ik vaak. Het welzijn van de kinderen stond voorop, er was minder prestatiedruk. Maar ik ben wel altijd open geweest. Die open houding heeft me gered als moeder, denk ik. Ik heb het hier ook wel over gehad met de oudsten en die benoemden ook wel dat er bij hen meer druk was. Maar volgens mijn oudste dochters heb ik hen meer gegeven dan ze hadden mogen verwachten.'

Dat ouders met een migratieachtergrond al dan niet bewust prestatiedruk opleggen aan hun kinderen vindt Berkane Abakhou heel begrijpelijk. Zeker als ze terugkijkt op haar eigen situatie: 'In de beginjaren van mijn moederschap was ik ook nog volop bezig om mezelf groot te brengen. Ik probeerde me te positioneren in een samenleving die heel vreemd was. In hoeverre mocht en kon ik mezelf zijn? Dat was heel zwaar, ook al omdat ik geen vergelijkingsmateriaal had en geen rolmodellen. Ik was vooral druk bezig om mezelf te bewijzen als migrant.' In zo'n situatie is het heel logisch dat de ouders van hun kinderen ook verwachten dat ze zo goed mogelijk presteren. En dat brengt Berkane Abakhou weer terug bij het element erkenning. 'Leerkrachten op basisscholen en docenten op het vervolgonderwijs zouden meer rekening mogen houden met die situatie. Er zou meer erkenning moeten zijn voor die identiteitscrisis die veel ouders met een migratieachtergrond onbewust doormaken.'

Constructieve tegenstand

Tegenstand bieden ziet Berkane Abakhou zeker ook als een invulling van democratisch professionalisme. Zolang het maar op een constructieve manier gebeurt. Dat maakt ze duidelijk aan de hand van het voorbeeld van de jaarlijks terugkerende discussie op basisscholen over de lentekriebels. 'Ik adviseer de medezeggenschapsraad van een basisschool. Vanuit hun religieuze of culturele perspectief zijn ouders soms tegen de lentekriebels. Ze zijn bang dat het ongewenste nieuwsgierigheid en interesses zal opwekken. Het is belangrijk om deze ouders serieus te nemen. Tegelijkertijd leg ik uit dat seksuele voorlichting geven bij de kerndoelen van het basisonderwijs hoort en dat scholen dus verplicht zijn om het te doen. Als school kun je een kofieochtend organiseren en de ouders dan vragen om mee te denken over manieren die wél passen bij hun overtuigingen: help ons om het op een goede manier vorm te geven. Op die manier maak je ouders mede-eigenaar van het probleem. Het is ook hun probleem, want de school kan de lessen nu eenmaal niet schrappen.' Tegenstand bieden doe je dus door te overleggen en met een alternatief voorstel te komen, daar komt het voor Berkane Abakhou op neer.

Samenleven valt te leren

Berkane Abakhrou is als toezichthouder betrokken bij Stichting Vreedzaam, die uitdraagt dat democratisch samenleven iets is dat kinderen al jong kunnen leren. 'Daarbij draait het om vier principes: de stem van de jeugd laten horen, kinderen en jongeren laten bijdragen aan de gemeenschap, leren omgaan met verschillen en conflicten zelf leren oplossen.' De stichting bouwt met de Vreedzame Wijk voort op het gedachtegoed van Vreedzaam op School, een democratisch burgerschapsprogramma voor het onderwijs. Verbinding tussen de wijk en de school is belangrijk omdat het geleerde dan beter beklijft en de kinderen er in verschillende contexten mee kunnen oefenen. De professionals op school, het jongerenwerk en bijvoorbeeld ook medewerkers van de speeltuin krijgen trainingen die op elkaar aansluiten.

'Een van de oefenmogelijkheden is dat leerlingen van groep 7 en 8 de rol van mediator kunnen krijgen. Om conflicten op te lossen, oefenen ze met rollenspellen en leren technieken zoals actief luisteren en neutrale vragen stellen.' Voor deze rol moeten kinderen solliciteren. 'Maar we willen dat álle kinderen zich gehoord en gezien voelen,' voegt Berkane Abakhrou eraan toe, 'ook de stille kinderen. Daarom proberen we bij het samenstellen van de Kinderwijkraad ook kinderen via loting te betrekken, of we vragen kinderen wie zij voordragen om hun school te vertegenwoordigen in de wijk.' Overigens is vreedzaam samenleven volgens haar vooral iets dat je gewoon moet doen, niet iets dat volgens strikte dogma's dient te verlopen. 'Het gaat erom elkaar het gevoel te geven dat iedereen erbij hoort. Het gaat over de gemeenschap, de democratie van de toekomst. Daar moeten we nu in investeren.'

Grens aangeven

Democratisch professionalisme begint en eindigt volgens Berkane Abakhrou met erkenning, met de ander serieus nemen. Daar hoort voor haar ook bij dat de ander een eigen verantwoordelijkheid heeft. En daarmee trekt ze een grens voor wat betreft haar eigen betrokkenheid bij anderen. Waarbij ze opnieuw geen onderscheid maakt tussen privé en werk. 'Ik ben altijd heel duidelijk. Of het nou thuis met mijn kinderen is, bij mijn zusjes of in het werk: dit is wat ik je kan adviseren, dit is wat ik denk dat goed voor je is. Het is aan jou om er wel of niet iets mee te doen.' Deze duidelijkheid voorkomt bovendien frustratie als mensen haar adviezen niet opvolgen. 'Laatst kwam er een moeder naar me toe die problemen had met jeugdzorg. De Raad voor de Kinderbescherming had een brief gestuurd waarvan ze in paniek was geraakt. Die brief leek mij niet oké. En ik heb geadviseerd om gewoon uit te leggen wat er aan de hand was thuis, dat het voor hen als ouders best zwaar is met een jong kind en een baby en dat ze inderdaad wel wat hulp konden gebruiken. Maar dat wilden ze niet. Toen heb ik ze het adres van een goede advocaat gegeven en gezegd dat ik verder niets meer voor hun kon doen.'

Niet trekken en duwen

Helemaal vrij van frustratie is ze toch niet, erkent ze tegen het einde van het gesprek. 'Zeker als er kinderen of een echtgenoot bij betrokken zijn, dan baal ik wel echt als iemand een onverstandige keuze maakt. Ik begin elk coachingstraject sowieso met een afspraak. Je komt hier bij mij, zeg ik dan, en je denkt misschien dat ik een tovenaars ben. Maar het succes van dit verhaal ligt echt aan onze samenwerking. Je kunt niet achteroverleunen. Natuurlijk, gedragsverandering is moeilijk, en het leven vraagt soms veel. Dan heb je misschien geen energie om samen met mij te werken. Kijk en voel vooral goed wanneer je wel weer energie hebt, en pas dan zien we elkaar weer.' Berkane Abakhou sluit af met een even compacte als treffende samenvatting van wat democratisch professionalisme betekent voor haar: 'Ik trek niet, ik duw niet. Ik probeer de gids te zijn, maar wat ze ermee doen is aan hen.'

16.

Kan ‘de migrant’ spreken?

Burgerinitiatieven als uitdagers van professionals in tijden van migratie

Pascal Debruyne en Elke Plovie

In hun boek *Het Belgische migrantendebat* uit 1992 analyseren Jan Blommaert en Jef Verschueren hoe in beleidskringen over migranten en migratie wordt gesproken (Blommaert & Verschueren 1992). Er is geen oor naar de stem van zelforganisaties van migranten en solidaire burgerinitiatieven die migranten het woord geven. In de formele democratische ruimte die ‘de politiek’ heet, ontbreekt het perspectief op hoe echte mensen in alledaagse condities, zin en betekenis geven aan hun eigen leefwereld (Blommaert 2018). Zowel de zogenaamd tolerante meerderheid als extreemrechts cultiveren een ideologie van ‘homogenisme’ die diversiteit abnormaliseert, schrijven Blommaert en Verschueren. Daarin worden afwijkende stemmen die niet instemmen, gewoon gemarginaliseerd, ‘gek’ verklaard of verbannen (Blommaert 2005: 167).

Een ander beleid vraagt erom de stem van migranten zelf ruimte te geven. En dat vormt de focus van dit hoofdstuk. We belichten burgerinitiatieven die migranten aan het woord laten. Dit sluit aan bij het werk van Albert Dzur waar de diverse representatie van burgers en de stem van burgerinitiatieven aan de oppervlakte komen. Maar we verwijzen evengoed naar zijn werk waar publieke participatie (2019) dehumanisering countert: ‘De normatieve kracht van de theorie van de participatieve democratie komt voort uit haar kritiek op de manier waarop instellingen voor ons denken, voor ons handelen en ons in het proces ontmenselijken’ (Dzur 2019: 40). Sociale professionals kunnen en moeten daarin een rol spelen, maar ons verhaal toont aan dat dat net te vaak ontbreekt in de praktijk.

In wat volgt gaan we eerst in op het belang van burgerinitiatieven in tijden van migratie. Daarna behandelen we twee vormen van burgerinitiatieven: enerzijds burgerinitiatieven die migranten door het doolhof van de verzorgingsstaat loodsen en anderzijds zelforganisaties van migranten die solidaire bezettingen gebruiken als instrument in de democratische arena. Deze exemplarische grassroots-praktijken sluiten aan bij het gedachtegoed en onderzoekswerk van Hendriks en Dzur over *citizen governance* (Hendriks & Dzur 2022). Dzur erkent burgerinitiatieven als transformatieve subjecten in de samenleving – hun collectieve organisatie en aanpak zorgt

ervoor dat ze maatschappelijke verandering in gang zetten (Dzur 2019). Daarnaast sluit onze bijdrage ook aan bij zijn werk over democratisch professionalisme, of eigenlijk het tekort eraan bij formele sociaalwerkorganisaties en overheden (Dzur 2008). We putten vooral uit langdurig persoonlijk engagement én onderzoek in enkele zelforganisaties in Gent, Herent en Brussel. We bespreken op micro-, meso- en macroniveau hoe diverse zelforganisaties principes van democratisch professionalisme zelf in de praktijk brengen. Hoe krijgen migranten daarin een stem? Kan de migrant zelf spreken? En wat houdt dat spreken in?

We verkiezen het woord zelforganisaties voor de reeks grassroots-praktijken die zowel georganiseerd worden door burgers als door ‘niet-burgers’. In de literatuur gebruikt men voor die laatste groep het concept *denizens*, mensen die niet ingeschreven en erkend zijn als volwaardige burgers in de welvaartstaat, met weinig tot geen toegang tot rechten (Turner 2016; Homberger et al. 2022). Turner verwijst naar twee types *denizens*: ongedocumenteerde mensen en mensen mét verblijfsrecht, maar die wat rechten betreft in permanente precariteit leven. We dagen daarmee ook het gedachtegoed van Albert Dzur uit. Zijn denken over democratische professionals is verweven met burgerschap, met de natiestaat. De grassroots-praktijken die wij beschrijven ontvouwen zich echter in de politieke context van een migratiebeleid dat zich vandaag toenemend ontwikkelt op uiterst rechtse leest. Degenen die daarin het beleid ondergaan, beschikken vaak niet over het burgerschap dat democratisch professionalisme wil aanboren. Zelforganisaties laten tegen die achtergrond hun stem en die van migranten horen: al doende tonen ze hoe het in het hier en nu anders kan (en moet).

We zien een sterke ‘prefiguratieve’ kracht van de diverse initiatieven uitgaan: ze realiseren in het hier en nu andere mogelijke toekomsten door in de praktijk aan ‘concrete utopieën’ te bouwen. Met die hoopvolle praktijken bevragen ze de gangbare concepten van democratische participatie en burgerschap, tegen de achtergrond van een grensbeleid – *bordering*, zoals dat in het academisch jargon heet (Bendixsen & Näre 2024; Yuval-Davis, Wemyss, & Cassidy 2018) – dat de toegang tot rechten van *denizens* verhindert.

De kracht van bottom-up stemmen

Diverse decennia van ‘verstrenging’ en ‘verstrakking’ van beleid op het vlak van integratie en migratie hebben ertoe geleid dat migratiebeheer de heersende bestuurlijke ideologie is geworden. De impact op sociaal werk en democratische professionals is natuurlijk erg groot. Een groot deel van de sociale professionals hebben ofwel ‘de kwestie’ van migratie losgelaten of zijn ingekapseld in overheidsdiensten. Een voorbeeld is de integratiesector die haar oorsprong kent in grassroots-initiatieven, maar vandaag volledig ‘verstaatst’ is (zie Groffy & Debruyne 2014). Daardoor hebben ze

hun politieke rol laten varen, en kreeg de dienstverlening vorm op maat van partijpolitieke wensen met een hardere focus op taalverwerving, toenemende aandacht voor boetes wanneer nieuwkomers niet slagen in hun inburgeringstraject en voorwaardelijke toegang tot sociale rechten.

Er zijn natuurlijk nog altijd sociale organisaties die actief inzetten op de kwestie migratie – we denken aan Vluchtelingenwerk Vlaanderen, Orbit of Caritas in Vlaanderen en Brussel – al liggen ze vaak politiek onder vuur. Toch is een groot deel van sociaal werk ten behoeve van migranten sterk verschoven naar vrijwilligersorganisaties. Kortom, het is niet zozeer de professioneel betaalde kracht die democratisch professionalisme belichaamt in een tandem met burgers, maar het zijn burgers (*citizens*) en ‘niet-burgers’ (*denizens*) die zich zelf democratisch gaan organiseren. Verschillende auteurs verwijzen naar ‘sociaal schaduwwerk’ (Schrooten, Thys & Debruyne 2018) om de diverse informele initiatieven te beschrijven die aan sociaal werk doen. De grassroots-initiatieven die we hier behandelen werken aan directe noden en sluiten aan bij de leefwereld van migranten. Ze doen van daaruit aan nabijheidspolitiek (Welshen & Schrooten 2022; Plovie 2024), waarbij ze ontmoeting, dienstverlening en politiserende acties met elkaar verweven (Debruyne & Van Bouchaute 2014; Boone et al. 2022; Plovie 2024). Dat sluit aan bij recent werk van Hendriks en Dzur (2022) waar ze de disruptieve kracht van *citizens governance spaces* bespreken. Dit zijn burgerinitiatieven die gevormd en geleid worden door burgers die samenwerken om specifieke collectieve problemen aan te pakken. Deze ruimtes onderscheiden ze van *invited spaces* – contexten waar burgers gevraagd worden om te participeren door een overheid of organisatie.

Wij kiezen ‘onze’ initiatieven van zelforganisaties te beschrijven vanuit het concept van ‘prefiguratieve politiek’ (Gordon 2018; Van de Sande 2022). Die politieke theorie met anarchistische roots benadrukt de nood aan autonomie van grassroots-initiatieven, die niet noodzakelijk in samenwerking met de overheid moet verlopen zoals Dzur en Hendriks dat beschrijven vanuit hun governance-denkkader (2022). De zelforganisaties die we beschrijven als prefiguratieve praktijken verweven functies zoals ontmoeting, dienstverlening en politiek werk. Ze vormen ‘concrete utopieën’: alternatieve samenlevingsprojecten die in het hier en nu worden vormgegeven, als democratische praktijken van tegenspraak en tegenmacht. Het eerste type zelforganisatie dat wij nu bespreken gaat (eerder) over burgers uit de witte middenklasse. Die verenigen zich en via de activiteiten die ze ontwikkelen, geven ze stem aan migranten. In dat proces komen migranten zelf gestaat mee aan het stuur te zitten. Het tweede type zelforganisatie gaat over migranten die zichzelf verenigen en voor zichzelf spreken.

Zelforganisaties die migranten een stem geven

Enkele Herentse burgers richten in 2021 de vereniging zonder winstoogmerk Huren voor Buren op. Hun verhaal begint bij het Herentse Lokaal Opvang Initiatief (LOI) en de groep vrijwilligers die zich organiseren in de Onthaalgroep Vluchtelingen Herent. Deze vrijwilligers merken bij het begeleiden van migranten naar huisvesting hoe moeilijk die zoektocht is. Wonen in Herent is duur – of zeg maar onbetaalbaar voor mensen met een uitkering of beperkt inkomen – en de wachtlijst voor sociale huisvesting is lang. Maar vooral: migranten en hun buddy's worden geconfronteerd met racisme en discriminatie bij het zoeken naar een nieuwe woning. Zo ontstaat een nieuwe groep van burgers die zich verenigen in Huren voor Buren.

Door in Herent woningen te huren en die vervolgens te onderverhuren aan mensen die het LOI verlaten, willen ze zorgen 'voor een transparante en meer toegankelijke woningmarkt voor erkende vluchtelingen en andere kansengroepen, in afwachting van een beter geschikt onderkomen'. Vandaag hebben ze negen woningen ter beschikking die fungeren als doorgangswoning en betaalbaar zijn voor de migranten (gezinnen) die er wonen. Het initiatief zoekt niet alleen de woningen, ze begeleiden de vluchtelingen tevens in hun zoektocht naar een woning en ontzorgen tegelijkertijd de verhuurders. Ze doen dit in nauwe samenwerking met de maatschappelijk werkers van de sociale dienst. Terwijl ze volop inzetten op hun dienstverlenende rol, stellen ze zichzelf ook vragen. Wat zijn we nu eigenlijk aan het doen? Vervullen we als burgerinitiatief niet de taak van de overheid? Het is toch de taak van de overheid om het recht op wonen te realiseren? Of demonstreren we onze solidariteit met mensen op de vlucht? Maar hoever kunnen en moeten we gaan?

Ze besluiten een stap verder te zetten en richten, samen met andere verenigingen en middenveldorganisaties uit Herent, de Woonzaak op, met als doel het lokale beleid rond wonen te beïnvloeden. Ze schrijven een platformtekst die de Herentse woonsituatie in kaart brengt, inclusief 28 beleidsvoorstellen voor betaalbaar wonen. Ze gaan in gesprek met lokale politieke partijen en beleidsmakers en zetten betaalbaar wonen op de publieke agenda via een debat, een flyeractie en een activiteit op een feestelijk moment in Herent. Het is een mooi voorbeeld van hoe de dienstverlenende en politiserende functies met elkaar verweven zijn. De burgers die zich engageren in dit initiatief hebben allemaal een specifieke expertise die ze inbrengen. Velen hebben een lange staat van dienst in het werken met migranten – als professional én als vrijwilliger, anderen zijn actief op de woningmarkt of zijn gepokt en gemazeld in het sociaal werk en middenveld. Het zijn allemaal burgers die stem willen geven aan migranten, door de ervaringen die ze hebben in het begeleiden van vluchtelingen en het realiseren van het recht op wonen publiek te maken.

We gaan van Herent naar Gent, naar het initiatief Gent Samen Solidair, dat ontstond in 2021 tijdens de coronacrisis. Gent Samen Solidair is een vrijwilligersnetwerk dat voornamelijk uit grassroots-organisaties bestaat, met organisaties zoals Hand in Hand, Een Hart voor Vluchtelingen (EHVV), Woongift Gent, De Rode Lotus, Sociaal 9050, De Sloep en Erigent. Als netwerk zijn ze slagkrachtig, niet alleen in het collectief voorzien van materiële noodhulp – denk aan kleding, voedsel, financiële ondersteuning via winkelbonnen en het dekken van medische (on)kosten –, maar ook met een waaier van basisdiensten die ze op poten zetten, zoals sociaaljuridische ondersteuning, psychosociale hulp, huiswerkklassjes, naaiateliers, het voorzien in duurzame opvang en het zoeken naar een woning. Het netwerk vangt samen, vooral bij EHVV, een honderdtal mensen op, met een duurzame oriëntatie op de toekomst. Een voorbeeld daarvan zijn ‘de 4B-huizen’, waar vrouwen zonder wettig verblijf een thuis vinden. Die opvangpraktijken werken als ‘concrete utopieën’, als alternatief voor het dominante migratiebeleid voor mensen met en zonder wettig verblijfsrecht. Ondertussen zijn opvangprojecten die van onderuit zijn gestart, gestaag – en erg precair als ‘proeftuinen’ – opgenomen in een beleid van ‘alternatieven voor detentie’ door de federale overheidsdienst Fedasil.

Daarnaast voert Gent Samen Solidair heel wat politieke actie, vooral over de moeilijke toegang tot wettig verblijf – en de hele ‘papieren gevangenis’ zoals Van Houtum en Van Uden (2021) dat noemen; over het gebrekkige recht op opvang voor asielzoekers; en over de hobbelige zoektocht naar een woning of een dak boven het hoofd via een woonzoek-initiatief. Het vrijwilligersnetwerk is ook een trekkende kracht geworden van de Gentse Wooncoalitie die politieke druk uitoefent over dak- en thuisloosheid, over de nood aan opvang gericht op duurzame oplossingen voor ongedocumenteerde mensen en over betaalbaar wonen.

Geregeld bundelen ze signalen van onderuit bij de mensen die langskomen op de voedselbedeling, actief zijn als vrijwilligers bij nevenorganisaties of opvang aangeboden krijgen. Hun verhalen geven *‘flesh to the bone’* bij de sociale problemen die veel migranten hebben. In heel wat van die vrijwilligersorganisaties zijn de mensen die aankloppen voor hulp na een tijd ook medevormgevers van de alledaagse sociale praktijken in de organisaties. Soms zijn het mensen met een migratieverhaal zelf die aan het stuur zitten, zoals bij Erigent, een Eritrese zelforganisatie. In diverse organisaties zijn mensen actief die langdurig zonder wettig verblijf waren. In De Rode Lotus is een van de deelnemers de enige betaalde kracht, nadat hij na achttien jaar papieren kreeg.

De meerwaarde van deze initiatieven komt terug in de kenmerken die Hendriks en Dzur (2022) beschrijven. Het zijn burgers die ‘publiek werk’ doen via praktische en collectieve oplossingen voor problemen die migranten ervaren. Het gaat daarbij

steeds om complexe uitdagingen waar oplossingen nog niet voor handen zijn. Ze vertonen vaak een disruptief karakter, omdat ze bepaalde regels en logica's van beleid en organisaties ter discussie stellen. De collectieve manier waarop ze zichzelf organiseren is een laatste kenmerk van deze initiatieven. De democratische kansen en bedreigingen die Hendriks en Dzur opsommen, zien we terug in de voorbeelden uit Herent en Gent en in het hieronder beschreven voorbeeld uit Brussel.

We spreken voor onszelf

Wat radicaler dan Albert Dzur, stelt Gayatri Chakravorty Spivak vanuit de postkoloniale traditie de ondertussen beroemde vraag: *Can the subaltern speak?* Kan 'de onderdrukte' zelf zijn of haar stem laten horen? Het is de kernvraag in haar gelijknamige essay uit 1988. De Italiaanse Marxistische filosoof Antonio Gramsci gebruikte de term *subaltern* als alternatief voor 'arbeider' om de ondergeschikte en onderdrukte positie van de arbeidersklasse in het kapitalistische systeem te beschrijven (1971). Daarop voortbordurend benadrukt Spivak dat *subalternen* zich niet alleen in een onderdrukte positie bevinden, maar ook de kans wordt ontzegd om hun belangen te behartigen en zelfs om zichzelf zichtbaar te maken.

La Voix des Sans Papiers (VSP) Brussel weigert die onderdrukte positie. Ze spreken formeel niet als burgers, maar als *denizens* (Turner 2016). Met hun actieve publieke participatie verwerpen ze de dehumanisering die is verweven met verankerde instituties die voor 'mensen denken en handelen' (Dzur 2019: 40). De VSP, die sinds 2014 bestaat, is een van de Brusselse collectieven van mensen zonder wettig verblijf. Ze bezetten niet alleen acht verschillende gebouwen, maar bouwen ook zelf aan radicale democratie met een driehonderd actieve leden. 'Niks over ons, zonder ons', geldt hier als dictum (Bah & Delhaye 2024). Dat heeft te maken met het feit dat veel sociaal werkers niet de geleefde ervaring hebben van mensen zonder wettig verblijf. Zoals een van de trekkers van VSP stelde tijdens een interview: 'Ten slotte zeg ik altijd dat ervaring in de zogenaamde mensen zonder papieren, erg nuttig voor mij is geweest. Ik tolereer sociale professionals, maar ik heb ook leren begrijpen dat verschillende professionals tussen aanhalingstekens, of ze nu advocaten of maatschappelijk werkers zijn, het niet echt begrijpen omdat ze niet de ervaring hebben. Het begrip van de situatie is totaal anders. Hetzelfde geldt voor veel sociale organisaties. Er is een probleem met hun humanitaire visie, die geen politieke dimensie heeft. Wat mij in de wereld van sociale organisaties is opgevallen, is dat er veel... hoe kan ik het noemen? Er is paternalisme.'

Naast het runnen van een 'solidaire bezetting' (leegstaande panden die ze gebruiken) en het organiseren van manifestaties, zette VSP Brussel in 2023 het project Y En A Marre (we hebben er genoeg van) op, waarbij ze burgers mét papieren betrekken. Daarin zetten ze de rollen van hulpverlener en hulpvrager op hun kop. Ze scholen

buddy's mét wettig verblijf, die zich aandienen via een oproep, in vreemdelingenrecht en sociaal recht én in de geschiedenis van de beweging van mensen zonder wettig verblijf. Ze leren hen hoe ze bijstand kunnen verlenen bij de weinige rechten die ze op papier hebben, zoals toegang tot dringende medische hulp. Zoals ze zelf zeggen: 'YEAM organiseert een training op basis van een participatieve methodologie. De kennis zal mede worden geconstrueerd op basis van de praktijken, ervaringen en getuigenissen van de trainers (zonder en met papieren) en participanten. Het is bedoeld om instrumenten aan te reiken op het gebied van knowhow en interpersoonlijke vaardigheden en een reflectie te bieden over de ethiek van de ondersteuningsrelatie voor migranten zonder papieren.'

Wat de VSP Brussel vraagt van sociaal werkers is dat ze zich opstellen als democratische professionals waarbij ze hun geleefde ervaring als mensen zonder wettig verblijf erkennen en valideren als expertise. Zoals een van de trekkers zei: 'De relatie tussen sociale organisaties en mensen zonder papieren is een relatie van een helper en hulpbehoevende, in plaats van een relatie van experts tot experts. We vragen om gelijkwaardig deel te nemen, om samen aan ons project te bouwen, om onze kennis te valideren, in plaats van alleen maar de persoon te zijn die hulp nodig heeft.' De stem van Dzur (2008) over het belang van machtsdeling weerklinkt op de achtergrond.

Grenzen van democratisch professionalisme

Volgens T.H. Marshall kent volwaardig burgerschap een sluitstuk van sociale rechten, aanvullend aan civiele en politieke rechten (Marshall 1950). Maar voor veel migranten is zowel de toegang tot verblijfsrecht (politieke rechten en civiele rechten) als tot sociale rechten moeilijk. Laat staan dat het horen van hun stem ertoe doet. Veel migranten zijn in de praktijk geen burgers (*citizens*), maar *denizens*. Kortom, burgerschap – en dus ook actief burgerschap – is in de praktijk begrensd voor veel migranten. Bovendien is de samenwerking met de overheid allerm minst vanzelfsprekend.

Migratiebeleid in Vlaanderen – en in heel België – ontvouwt zich in een context van 'welvaartsbegrenzing' (Bendixsen & Näre 2024) waarin de migrant, als een stijlfiguur in het politieke discours, wordt geframed als een voortdurende bedreiging van welvaart en identiteitsverlies. In die context waarin migranten voortdurend als bedreiging voor de democratie worden voorgesteld, is de focus verleggen naar democratie niet alleen een welkome afwisseling, maar een bittere noodzaak. Maar de uitgangspunten die Dzur voor democratisch professionalisme hanteert zijn voor *denizens* radicaal anders.

De grassroots-initiatieven die we de revue lieten passeren, zijn in de kern allemaal contrahegemonische praktijken (Pentaraki & Speake 2022). Ze bevragen de dominante migratiepolitiek en mikken op disruptie waar rechten ontbreken. Ze doen

dat vooral vanuit reële alternatieve praktijken die ‘prefiguratief’ werken, waarbij ze concreet tonen hoe het anders kan. Niet zomaar met *citizens*, maar met *denizens* die vaak buiten het formele burgerschap en actieve burgerschap staan. Zoals Hendriks en Dzur (2022) aanhalen zijn dergelijke burgerinitiatieven: ‘platformen voor outreach, waarbij de burgers die het initiatief nemen, proberen vergeten, verborgen of gemarginaliseerde doelgroepen te betrekken door een essentiële dienst te verlenen (bijvoorbeeld wassen, justitie, voedsel of zorg) of door kansen voor ondersteuning en verbinding te bieden.’ Ze benadrukken dat hun praktijkgerichte interventies leiden tot het herframen van ‘publieken’ (Hendriks & Dzur 2022: 689).

In de praktijk zien we dat sociaal werk al te weinig (proactief) bruggen bouwt tussen zichzelf en deze zelforganisaties. We zien precies het omgekeerde: formeel sociaal werk – in privaat en overheidsverband – dat bij gebrek aan structurele oplossingen voor migranten aanklopt bij vrijwilligers. Het bevestigt wat Hendriks en Dzur (2022: 693) over burgerinitiatieven zeggen: ‘(Ze) houden (zich) bezig met het overbruggen van hiaten in de markt of staat, terwijl ze de onderliggende structurele oorzaken van beleidsproblemen zouden moeten betwisten.’ Democratisch professionalisme zou betekenen dat je de expertise en kennis van de diverse zelforganisaties erkent en versterkt om hun stem te laten horen. De ‘prefiguratieve oplossingen’ kunnen het eigen denken en handelen van sociale professionals uitdagen en verstoren. Met prefiguratieve praktijken leef je voor aan instituties hoe het ook en beter zou kunnen, waardoor hun dehumaniserende manier van werken verstoord wordt. Dit is nog een belangrijke toevoeging op het werk van Dzur: het versturende, voorlevende, verbeeldende kan geïntegreerd worden in democratisch professionalisme.

Literatuur

- Bah, A., & Delhay, F. (2024). Vécus et pratiques quotidiennes d'un collectif comme outils de lutte et de résistance pour l'auto-détermination et la reconnaissance. Récit de la Voix des Sans-Papiers (Bxl), mêlant les voix d'une «première concernée» et d'une «alliée». *C@hiers du CRHIDl. Histoire, droit, institutions, société*.
- Bendixsen, S., & Näre, L. (2024). Welfare state bordering as a form of mobility and migration control. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(11), 2689-2706.
- Blommaert, J. (2005). *Discourse: Key topics in sociolinguistics*. Cambridge University Press.
- Blommaert, J. (2018). *Dialogues with ethnography: Notes on classics, and how I read them*. Multilingual Matters.
- Blommaert, J., & Verschueren, J. (1992). *Het Belgische migrantendebat: de pragmatiek van de abnormalisering*. IPrA.
- Boone, K., Boutsen, T., De Corte, J., Dhont, F., Hermans, K., Plovie, E.,... & Vanderhulst, N. (Eds.). (2022). *Publiek gaan! Politiserend handelen in sociaal werk*. Garant.
- Debruyne, P., & Bouchaute, B. (2014). De bestaande orde verstoren. *Oikos*, 69, 2.
- Dzur, A.W. (2008). *Democratic Professionalism*. Penn State University Press.
- Dzur, A.W. (2019). *Democracy inside: Participatory innovation in unlikely places*. Oxford University Press.
- Gordon, U. (2018). Prefigurative politics between ethical practice and absent promise. *Political Studies*, 66(2), 521-537.
- Hendriks, C.M., & Dzur, A.W. (2022). Citizens' governance spaces: Democratic action through disruptive collective problem-solving. *Political Studies*, 70(3), 680-700.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. International Publishers.
- Groffly, L., & Debruyne, P. (2014). Integratie is dood, lang leve de integratie. Van integratiepioniers naar migratiebeheer in superdiverse tijden. *Oikos*, 69(2), 44-64.

- Homberger, A., Kirchhoff, M., Mallet-Garcia, M., Ataç, I., Güntner, S., & Spencer, S. (2022). Local responses to migrants with precarious legal status: Negotiating inclusive practices in cities across Europe. *Zeitschrift für Migrationsforschung*, 2(2), 93-116.
- Houtum, H.J. van, & Uden, M. van (2021). The birth of the paper prison: The global inequality trap of visa borders. *Environment and Planning C: Politics and Space*.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class*. Cambridge University Press
- Pentaraki, M., & Speake, J. (2022). Grassroots solidarity structures in Greece as counterhegemonic practices contesting the dominant neoliberal hegemony. *Human Geographies: Journal of Studies & Research in Human Geography*, 16.
- Plovie, E. (2024). De betekenis van burgerinitiatieven voor een vitale democratie. *Journal of Social Intervention: Theory & Practice*, 32(4).
- Sande, M. van de (2022). *Prefigurative Democracy: Protest, Social Movements and the Political Institution of Society*. Edinburgh University Press.
- Schrooten, M., Thys, R., & Debruyne, P. (Eds.). (2018). *Sociaal Schaduwwerk: Over informele spelers in het welzijnslandschap*. Politeia.
- Spivak, G.C. (1988). Can the Subaltern Speak? In C. Nelson en L. Grossberg, *Marxism and the Interpretation of Culture*, p. 271-313. University of Illinois Press.
- Turner, B.S. (2016). We are all denizens now: on the erosion of citizenship. *Citizenship Studies*, 20(6-7), 679-692.
- Yuval-Davis, N., Wemyss, G., & Cassidy, K. (2018). Everyday bordering, belonging and the reorientation of British immigration legislation. *Sociology*, 52(2), 228-244.

17.

Docenten moeten de deuren openen die studenten niet kennen

Interview met onderwijspedagoog Gert Biesta

Tea Keijl

De democratische professionals van de toekomst zitten nu in de collegezaal. Hoe kunnen docenten democratische principes overdragen aan hun studenten? En hoe kunnen de opleidingen het onderwijs inrichten op een manier die daarop aansluit? Onderwijspedagoog Gert Biesta kijkt met een scherpe blik naar deze vragen.

Gert Biesta is onder andere hoogleraar pedagogiek en onderwijskunde aan de universiteit van Edinburgh en lid van de Onderwijsraad in Nederland. Eerder was hij verbonden aan diverse Europese universiteiten, met name in Scandinavische landen. Hij schreef in 2014 een doorwrocht artikel met de titel *De vorming van de democratische professional*. Democratisch werken gaat volgens Biesta niet per se over vaardigheden die de professional zou moeten beheersen.

‘Daar denk ik in elk geval niet aan bij democratie. Voor mij heeft democratie vooral te maken met een bepaalde gezindheid. Wat mij altijd geholpen heeft in het denken over democratie is het onderscheid tussen een kwantitatieve benadering van democratie en een deliberatieve. De eerste ziet democratie als een kwestie van de meeste stemmen gelden en de grootste groep krijgt zijn zin. Volgens de tweede benadering moet je echter ook kritisch kijken naar de voorkeuren en verlangens die mensen met hun stem uitdrukken. Welke verlangens kunnen we als samenleving dragen en realiseren, en welke niet? Sommige verlangens en visies ondermijnen de essentie van de democratie. Bijvoorbeeld als een verlangen resulteert in minder vrijheid voor vrouwen dan voor mannen of in ongelijke rechten voor de elite en de arbeiders. Samen op die manier kijken naar voorkeuren gaat niet over vaardigheden in educatieve zin. Het gaat over een volwassen omgang met je eigen verlangens in relatie met de verlangens van anderen in de samenleving.’

Vormen in plaats van opleiden

Democratie draait volgens Biesta dus om de vraag of dat wat op individueel niveau gewenst wordt, ook op collectief niveau wenselijk is. En bij de beantwoording van deze vraag zijn de waarden van vrijheid, gelijkheid en solidariteit de graadmeter.

Docenten kunnen op verschillende manieren bijdragen aan het democratisch volwassen worden van hun studenten. Daarbij gebruikt Biesta liever de term ‘vormen’ dan ‘opleiden’: ‘Onderwijs draait om hoe we de nieuwe generatie kunnen helpen en aanmoedigen een goede, volwassen en democratische vorm voor haar eigen leven te vinden.’ Er zijn daarbij drie domeinen die aandacht behoeven. De eerste is kwalificatie, wat te maken heeft met het toerusten van studenten voor goed handelen. In het tweede domein draait het om socialisatie, ofwel de studenten oriëntatie bieden op het werkveld. Wat zijn daar belangrijke waarden? Hoe verhoud je je daartoe als professional? Hoe raak je erin thuis? Een professional kent met andere woorden de professionele codes. Het derde domein gaat over de vorming van de student als persoon, ook wel de subjectificatie genoemd. ‘Hier gaat het over vragen waarbij methodieken en codes je niet helpen, hier moet je zelf knopen doorhakken’, legt Biesta uit. ‘Hier leer je dat je als professional geen machine bent en dat je altijd moet blijven nadenken.’

Democratische principes oefenen

In dit derde domein liggen volgens Biesta de beste kansen voor docenten die willen oefenen met democratische principes. Dat kan op verschillende manieren, maar het begint er altijd mee dat studenten zicht krijgen op hun eigen voorkeuren en verlangens. Dat vereist zowel een blik naar binnen als naar buiten: Wat komt echt van jezelf? Wat komt van de reclame die alsmaar nieuwe verlangens op je afstuurt? En wat komt van populistische politici die je ervan proberen te overtuigen dat alles goed komt zodra je op hen stemt? Het tweede element van oefenen gaat over het inzicht verkrijgen dat niet alles wat jij wenst, gerealiseerd kan worden. Biesta noemt hierbij een echt fysieke opdracht om te doen: ‘Ga met de studenten aan de slag met weerbarstige materialen zoals steen, hout of klei. Als een student een vaas van een halve meter hoog wil maken van klei, dan merkt hij al heel snel dat de boel in elkaar gaat zakken. Dan moet je dus aan de slag om te kijken wat die klei wél toestaat.’ Datzelfde kunnen docenten vervolgens naar het sociale vertalen. Jij wilt iets, maar je vrienden willen iets anders. Wat kan er dan wél? Dat kan volgens Biesta heel klein en informeel, je hoeft met andere woorden geen officieel kringgesprek te organiseren, laat staan een schoolparlement op te tuigen.

Een derde manier om democratische principes te oefenen is om de actualiteit de klas in te halen. Dat kan de docent zelf bewust doen, maar hij kan ook inspelen op opmerkingen over de actualiteit waarmee studenten komen. Het is daarbij wel belangrijk dat het bespreken verder gaat dan het uitwisselen van meningen. ‘Dat kan moeilijk zijn, zeker als de discussie verhit is. Maar democratisch samenleven is meer dan meningen delen. Als het alleen op dat niveau blijft, dan blijf je tegenover elkaar staan. Als docent kun je daarbij een andere kijkrichting inbrengen: niet wat iedereen van iets vindt, maar wat de situatie van ieder van ons vraagt, en hoe je daar op volwassen wijze op in kunt gaan.’ Dat is subtiel werk dat balanceerkunst vraagt van de docent.

De vraag hoe om te gaan met je eigen voorkeuren en meningen is een belangrijke kwestie voor professionals. Biesta laat doorschemeren dat altijd neutraal blijven wat hem betreft eigenlijk geen optie is. 'Dan kom je niet per se het verst. Maar of je nu veel of weinig van jezelf laat zien, maak de keuze altijd bewust. Dus als je iets van jezelf laat zien, doe dat dan professioneel: als leraar altijd in het licht van het educatieve proces en als sociaal werker om het traject met de cliënt verder te krijgen. En laat daarbij ook zien dat volwassen proberen te zijn een levenslange uitdaging is.' Hij haalt een voorbeeld aan van een collega die leraar is op een middelbare school en die rookt. Hij hield dat niet verborgen voor zijn leerlingen, maar liet het juist zien, zodat ze konden ervaren dat ook voor leraren het volwassen omgaan met verlangens – het verlangen om te roken terwijl je weet dat het ongezond is – een uitdaging blijft.

Zicht op drie gestalten van professionaliteit

Hoe kunnen onderwijsinstellingen het onderwijs zo inrichten dat het bijdraagt aan de vorming tot democratische professionals? Om daarover iets te kunnen zeggen, zet Biesta een historische bril op. Hij kijkt naar de ontwikkelingen van de professional sinds de jaren zestig van de twintigste eeuw en hij onderscheidt daarin drie fasen. 'Professionals zoals dokters, therapeuten en rechters waren lange tijd de autoriteit. De mensen hadden zich te voegen naar wat die autoriteit zei, patiënten en burgers hadden geen stem.' Deze fase is te typeren als pre-democratisch: er is sprake van een democratisch tekort. Dit democratische tekort is in de jaren zestig en zeventig aan de kaak gesteld. Patiënten gingen zich uitspreken, in eerste instantie met name in de psychiatrie en later ook elders in de zorg en in het onderwijs. 'Dat is echt een stap vooruit geweest en in deze fase van democratisering werd de relatie tussen professional en patiënten, burgers en studenten veel gelijkwaardiger. Maar er zijn ook dingen gebeurd die te ver zijn doorgeschoten en dat heeft geleid tot wat ik post-democratische verstoringen noem.'

Een van die post-democratische verstoringen is dat de patiënten en studenten zich als klanten zijn gaan gedragen. 'Zij zitten in de *driver's seat* en bepalen wat ze willen. Welke behandeling ze van de arts verlangen of over welke onderwerpen ze willen leren. Dat lijkt democratisch, maar is het niet echt. Dat heeft met name te maken met het feit dat patiënten en studenten alleen kunnen vragen naar wat ze kennen.' Terwijl het juist het werk van de arts en de docent is om de alternatieve mogelijkheden te bieden. Niet om over hen te beslissen, maar om meer te bieden dan wordt gevraagd: 'Docenten hebben de taak onbekende deuren te openen en zo studenten meer te geven dan waar ze naar op zoek denken te zijn. Studenten moeten zo opgeleid worden dat ze zicht krijgen op deze drie gestalten van professionaliteit. Daardoor kunnen ze zichzelf serieus nemen als professional. Ze hoeven zich niet uit te leveren aan de markt, maar dienen democratische relaties aan te gaan.'

Macht en gezag

Democratische relaties aangaan is volgens Biesta niet hetzelfde als ‘macht delen’. Terwijl op verschillende plekken in dit boek wel de link wordt gelegd tussen democratisch werken en macht overdragen. Biesta nuanceert deze notie door onderscheid te maken tussen macht en gezag. Met de schets van de drie gestalten van democratische professionaliteit in het achterhoofd valt dit verschil eenvoudig te duiden. In de pre-democratische en in de post-democratische benadering is er vooral sprake van macht: eerst lag die bij de alwetende deskundige die op autoritaire wijze voorschreef wat goed was. En tegenwoordig ligt de macht bij de patiënt die als klant de koning is geworden die bepaalt hoe en wat de professional hem moet leveren.

Daartussenin, in de democratische benadering, draait het volgens Biesta niet om macht, maar is er sprake van een gezagsrelatie. ‘Het gezag van de professional ontstaat door zijn deskundigheid: hij is degene die de diagnose kan stellen en hij is degene die de verschillende behandelopties kent.’ Dat zijn weer de onbekende deuren die Biesta eerder noemde en het is de taak van de professional om die te openen. Een inwoner met financiële problemen kan er bijvoorbeeld van overtuigd zijn dat hij een ziektekostenverzekering nodig heeft voor zijn hond. Dit kan hem geadviseerd zijn door de dierenarts die een target opgelegd heeft gekregen door het concern waar hij in dienst is. De professionele schuldhulpverlener of budgetcoach kan laten zien dat deze inwoner de maandelijkse premie ook in een eigen spaarpot kan stoppen om voorbereid te zijn op mogelijke toekomstige kosten.

Gezag ontstaat in de relatie tussen de inwoner en de professional, het is gebaseerd op wederzijdse erkenning en respect. De professional erkent de vraag en behoefte van de inwoner, die op zijn beurt de deskundigheid van de professional respecteert en vertrouwt. De inwoner begrijpt dat de professional het beste met hem voorheeft en ziet dus dat het in zijn eigen belang is om de professional serieus te nemen en samen op te trekken. Maar het staat hem ook vrij om het advies van de deskundige naast zich neer te leggen: dat is de democratische vrijheid van de inwoner. Een democratische professional bouwt kortom gezag op vanuit zijn expertise. Dat kan alleen als hij zich bewust is van zijn eigen deskundigheid, vat Biesta samen: ‘Je hebt iets te geven, je bent meer dan iemand die klanten tevreden moet stellen.’

Naar de ‘waarde geladen’ professional

Als denkrichting voor onderwijsinstellingen die hun studenten op willen leiden tot democratische professionals, verwijst Biesta naar de betekenis economie van Kees Klomp (Klomp 2022), programmamanager Agency aan hogeschool Windesheim. ‘Klomp pleit voor een nieuwe economische benadering: de betekenis economie. Dit nieuwe paradigma, dat volgt op de agrarische, industriële en kennis economie heeft volgens Klomp gevolgen voor de inrichting van het business onderwijs.’ Klomp

verbindt de hedendaagse grote maatschappelijke problemen als klimaatverandering aan het groeiende activisme onder jongeren om daar op een positieve manier iets aan te willen veranderen. ‘En dat zie je doordringen in het businessonderwijs. Het onderwijsprogramma gaat niet meer alleen over schaarste en winstoptimalisatie, maar ook over thema’s als duurzaamheid en meer vanuit een mensgerichte benadering.’

Onderwijsinstellingen en docenten dienen altijd de vraag naar de ‘telos’ van het onderwijs in beeld te houden, stelt Biesta in het verlengde hiervan. Met dat woord verwijst hij naar hetgeen onderwijsprocessen beogen tot stand te brengen. Leid je op tot economen die met geavanceerde rekenmethodes steeds complexere financiële producten kunnen ontwikkelen? Of leid je op tot professionals die innovatieve circulaire producten rendabel weten te maken? In het businessonderwijs komt volgens Biesta de ‘waarde geladen’ professional steeds meer in beeld: ‘Er wordt daar nu echt anders naar de student en de toekomstige professional gekeken. Als iemand die doordacht in kan spelen op wat nodig is.’

Volwassen handelen is praktisch én theoretisch

Biesta is in de loop van zijn carrière als onderwijskundige verbonden geweest aan diverse buitenlandse universiteiten, waardoor typische kenmerken van het Nederlandse onderwijssysteem hem extra opvallen. Tegen het einde van het gesprek wil hij daar nog wel iets over kwijt, omdat het ook een relatie heeft met de vorming van democratische professionals. ‘In Nederland is het onderwijs sterk hiërarchisch ingericht, met daaraan gekoppeld het onderscheid tussen praktisch en theoretisch. In het mbo en hbo gaat het om praktisch toepasbare kennis en onderzoek, terwijl op universiteiten fundamenteel theoretisch onderzoek wordt gedaan. Maar dat is een onhandige tweedeling en het klopt ook helemaal niet, want op technische universiteiten en op medische faculteiten doen ze allemaal toegepast onderzoek.’ In veel andere landen is er geen of minder onderscheid tussen wat hier hbo en universiteit is. Dat acht Biesta voor het Nederlandse onderwijs ook verstandig: ‘Minder onderscheid tussen theoretisch en praktisch helpt om de combinatie te maken. En dan kom ik terug op de volwassenheid die democratische professionals nodig hebben in de omgang met verschillende voorkeuren en verlangens. Je moet als professional praktisch kunnen handelen, maar je moet wel weten wat je doet. Dat is doordacht en volwassen handelen.’

Literatuur

Biesta, G. (2014). De Vorming van de Democratische Professional - Over Professionaliteit, Normativiteit en Democratie. *Waardenwerk* 2014-56.
Klomp, K. (2022). *Betekenisconomie. De waarde van verweven leven*. Noordhoff Uitgevers.

18.

Conclusie

Van hoop naar handelen

Mariël van Pelt, Marcel Spierts, Imrat Verhoeven en Marcel Ham

We begonnen dit jaarboek met de gevoelens van onbehagen, machteloosheid en gebrek aan grip die veel mensen ervaren. Populisten voeden en versterken deze gevoelens en proberen er – deels met succes – munt uit te slaan. Het zet democratische verhoudingen onder druk, versterkt het wantrouwen in publieke instanties en leidt tot zorgen over de betrokkenheid en zeggenschap van bewoners, cliënten en burgers bij overheden, woningcorporaties, zorginstellingen, politie, scholen en welzijnsinstellingen. Al langere tijd is de menselijke maat zoek, zo constateerden we ook in de inleiding. Het bedrijfsmatige denken bij publieke instanties vormt een belangrijke oorzaak voor deze problemen. Is democratische professionaliteit een adequaat antwoord op deze ernstige kwalen? Geeft het een handelingsperspectief aan publieke professionals die iets aan het onbehagen en wantrouwen willen doen? In dit twintigste TSV-jaarboek zijn we op zoek gegaan naar hoe professionals democratischer kunnen omgaan met bewoners, cliënten of burgers en binnen hun organisaties de menselijke maat terug kunnen brengen. De volgende vragen zijn leidend geweest bij onze zoektocht: In welke praktijken zien wij al goede voorbeelden van democratische professionals? Wat kenmerkt het handelen van democratische professionals en wat kunnen we daarvan leren? Wat voor kennis, vaardigheden, normen en ervaring (professionaliteit) hebben zij nodig om zich democratisch op te stellen? Wat is er nodig om democratische professionaliteit binnen publieke instanties te versterken?

Inspirerende voorbeelden

Met de bijdragen in deel II gingen we op zoek naar publieke professionals die nieuwe wegen durven in te slaan en ondanks tegenslagen en weerstanden democratisch(er) handelen in hun dagelijkse werk. Daarmee bieden zij inspiratie voor hoe democratische professionaliteit vorm kan krijgen in de praktijk. Voordat we drie van deze inspirerende voorbeelden eruit lichten, staan we eerst stil bij wie deze publieke professionals zijn en in welke praktijken zij democratische professionaliteit inzetten.

We zien allereerst de twee typen publieke professionals terug die Verhoeven en Tonkens in hoofdstuk 4 beschrijven. Publieke professionals die behoren tot een

bepaalde beroepsgroep, zoals de docenten en jongerenwerkers, én mensen die bepaalde publieke taken professioneel uitvoeren. Voorbeelden van die laatsten zijn de werkers bij JongGOUD en de beleidsambtenaar van de gemeente. Maar we zien in deel II een nog grotere diversiteit terug. Zo komen we ook cultuurprofessionals en wetenschappers tegen. Een aantal publieke professionals werkt als zelfstandige vanuit een eigen onderneming, zoals Marianne de Koning van de Verbindingskamer en Amina Berkane Abakhou die een eigen coaching-en trainingsbedrijf heeft. En we zien voorbeelden van publieke professionals die ook buiten hun professionele werk om democratisch handelen, vanuit een positie als medebewoner zoals Thijs van Spaandonk in Amsterdam-Noord laat zien. Of vanuit vrijwilligerswerk zoals Pascal Debruyne die betrokken is bij zelforganisaties van migranten. Hiermee bevragen en bekritisieren zelforganisaties publieke instanties, maar keren zij zich er meestal niet van af. Zij zoeken binnen die instanties ingangen voor samenwerking. Zo geeft Van Spaandonk aan met steeds meer mensen binnen de gemeente Amsterdam prettig samen te werken, omdat zij 'net zo hard behoefte hebben aan systeemverandering'. En tot slot zien we voorbeelden van burgers, vrijwilligers en ongedocumenteerden die democratisch handelen. Daarmee spreken deze mensen de publieke professionals aan op hun tekort aan democratische professionaliteit.

De publieke kwesties waarvoor de professionals zich inzetten zijn divers. Voorbij kwamen onder meer stadsvernieuwing en gentrificatie, mensenrechten en bestaanszekerheid, sociaaleconomische gezondheidsverschillen, discriminatie en vooroordelen, opvoeden en opgroeien. Binnen deze verscheidenheid aan praktijken zien wij democratische professionaliteit in verschillende gradaties terug. Bij sommigen is het vooral nog een zoektocht, zoals bij de cultuurprofessionals. Anderen zetten al veel bewuster democratisch handelen in, zoals de jongerenwerkers. Bij deze laatste professionals liggen de uitgangspunten van democratische professionaliteit ook dicht bij de waarden en doelen van het beroep. Bijvoorbeeld als het erom gaat dat jongeren zelf invulling geven aan activiteiten die zij van belang vinden. Noemenswaardig is dat eigenlijk geen van de publieke professionals al bekend was met het begrip democratische professionaliteit, terwijl zij in de praktijk toch echt zo werken. Wellicht kunnen zij Dzurs gedachtengoed gebruiken om hun democratisch handelen te onderbouwen, te legitimeren en verder te ontwikkelen. Dit geldt ook voor de drie inspirerende voorbeelden die we er nu uitlichten.

Suzanne de Ruig stond aan de basis van de aanpak JIM (Jouw Ingebrachte Mentor) in de jeugdzorg. In deze praktijk zien we een paar fundamentele uitgangspunten van democratische professionaliteit terug zoals Dzur die heeft uitgewerkt. Zo nemen jeugdzorgprofessionals bij JIM afstand van het denken en handelen van professionals als experts. Daarmee wordt ook een proces van machtsverschuiving op gang gebracht van professionals naar jongeren en hun netwerken. In de woorden van De Ruig van

‘wij weten wat goed voor u is’ naar ‘samen zoeken we naar wat werkt’. Kortom, er is sprake van machtsdeling. Maar ook kennis wordt gedeeld, waarbij de ervaringskennis en perspectieven van jongeren even zwaar tellen als de wetenschappelijke kennis over jeugdhulp en de expertise van jeugdzorgprofessionals. JIM is ook een mooi voorbeeld omdat Suzanne de Ruig het technocratische en soms ook onrechtvaardige jeugdzorgsysteem aanklaagt en humaner probeert te maken.

Het voorbeeld van Verdedig Noord in Amsterdam is inspirerend omdat bewoners de toekomst van hun woonomgeving meebepalen. Met culturele activiteiten vragen activisten aan bewoners naar hun wensen en ambities, die vervolgens op een creatieve en kunstzinnige manier worden gedeeld met andere bewoners. Eigenaarschap en zeggenschap van bewoners is hierbij een essentieel uitgangspunt. Daarnaast werken de vertegenwoordigers van bewoners met medewerkers van publieke instanties aan het ontwikkelen van de menselijke maat. Door te experimenteren met maatschappelijk vastgoed werken zij samen met bewoners aan de inrichting van het gebied en publiek toegankelijke voorzieningen.

Als derde willen we de UniversiteitmetdeBuurt in Maastricht noemen. Hier zien we duidelijk terug dat publieke professionals – in dit geval wetenschappers – zich direct in de leefomgeving van bewoners bewegen. Zij delen daarbij macht, taken en kennis met wijkbewoners die invloed krijgen op wat er wordt onderzocht, en als expert van hun leefomgeving worden gezien. Daarnaast gebruiken de wetenschappers hun positie, reputatie en netwerken om ingangen te krijgen bij publieke instanties en zo iets voor elkaar te krijgen voor de bewoners. En de wetenschappers zorgen er ook voor dat medewerkers van deze instanties naar de buurten toekomen. Deze bezoeken, maar ook een door bewoners gemaakte fototentoonstelling dragen bij aan het ontzenuwen van stigma's over hun buurt.

Democratisch handelen: vijf kernactiviteiten

Verhoeven en Tonkens werken in het eerste deel van dit boek vijf kernactiviteiten uit die het democratisch handelen van publieke professionals kenmerken: erkenning geven, tegenstand bieden, overleggen, vertegenwoordigen, overbruggen en verbinden. Daarbij is *erkenning geven* de basis, wat ook door sommige publieke professionals wordt benadrukt, zoals Amina Berkane Abakhrou die zegt: ‘Het begint allemaal met erkenning geven.’ En erkenning geven luistert nauw, zoals Nanke Verloof in hoofdstuk 5 beschrijft. Denk aan instituties die laconiek doen over de tijd van bewoners, die hun eigen tijd in allerlei activiteiten steken in tegenstelling tot ambtenaren en beleidsmakers die het binnen hun werktijd doen. Of als de intelligentie van bewoners miskend wordt door te denken dat zij vast bingo willen spelen, terwijl zij behoefte hebben aan een filosofiecafé.

Ook *tegenstand bieden* zien we terug in het handelen van de publieke professionals. En dat gebeurt op verschillende manieren. Bijvoorbeeld met creatieve projecten, zoals fototentoonstellingen, theater en poëzie, die heersende beelden en vooroordelen proberen te doorbreken. En tegenstand van binnenuit zien we ook, zoals van de beleidsambtenaar die samen met jongeren jeugdbeleid maakt, waarmee ze ingaat tegen de gebruikelijke manier van werken.

Overleggen maakt eveneens onderdeel uit van het handelen van publieke professionals. Hier zien we wederom een grote diversiteit in manieren van handelen. Op individueel niveau, bijvoorbeeld bij de methode JIM, overleggen de jeugdige, diens zelf gekozen mentor en de professional. Collectief overleggen kinderen en gebiedscoördinatoren en beleidsmakers in Noordoost Groningen, waarbij de publieke professionals er hard aan werken om deze overleggen zo democratisch mogelijk te laten verlopen.

De publieke professionals uit deel II *vertegenwoordigen* burgers die daartoe zelf onvoldoende de gelegenheid hebben. Dit doen de professionals van de Verbindingskamer, die behoeften en ideeën van bewoners ‘vertolken’ richting de gemeente, woningcorporatie en een energiebedrijf, waarna ze een terugkoppeling geven aan de bewoners. Daarnaast stimuleren publieke professionals dat burgers zichzelf en andere burgers vertegenwoordigen. Juist om te voorkomen dat er voor hen wordt gedacht en over hen gesproken. Dit gebeurt onder meer in de zorgzame buurten in Leuven, bij de zelforganisaties in Gent en bij de UniversiteitmetdeBuurt.

In de verschillende praktijkvoorbeelden zien we ten slotte dat publieke professionals ook *overbruggen en verbinden*. Jongerenwerkers *verbinden* verschillende jongeren met elkaar in de digitale wereld en publieke professionals moedigen burgers aan om samen na te denken over wat volgens hen belangrijk is in hun zorgzame buurten in Leuven. *Overbruggen* doet onder andere de Verbindingskamer door een brug te vormen tussen bewoners en de gemeente.

Drie extra activiteiten en democratisch ethos

We leerden uit de praktijkvoorbeelden van deel II dat er nog drie extra activiteiten zijn die onderdeel uitmaken van democratisch handelen: politiseren, onderzoeken en het bevorderen van sociaal leren.

Politiseren is een specifieke, open vorm van tegenstand bieden. Het gaat om het publiek maken van collectieve kwesties door deze te agenderen, aan te klagen of voor te doen hoe het ook anders kan. Dit laten zien hoe het ook anders kan, de zogeheten prefiguratieve praktijken, zien we onder andere bij de zelforganisaties die migranten een stem geven, zoals ‘Y En A Marre’. Maar politiseren gebeurt ook door het kritisch bevragen van de beleidsaannames over de laagdrempeligheid en gastvrijheid van

plekken in Leuven. In Amsterdam-Noord krijgt politiseren vorm doordat professionals, burgers en zelforganisaties zich gezamenlijk op allerlei manieren inzetten voor systeemverandering en een solidair Amsterdam-Noord.

In de voorbeelden van zorgzame buurten en de UniversiteitmetdeBuurt kwamen we ten tweede onderzoekers en wetenschappers tegen die samen met bewoners en professionals *onderzoek* doen. Bewoners hebben daarbij onder andere zeggenschap over wat er onderzocht wordt en hebben een rol in het valideren van kennis. Daarnaast krijgt de ervaringskennis van bewoners een duidelijke plek in het onderzoek. Doordat het onderzoek veelal de vorm heeft van actieonderzoek, wordt er tevens met bewoners gewerkt aan verbeteringen die zij van belang vinden in hun directe leefomgeving. Er is daardoor zowel sprake van taak- en machtsdeling als van kennisdeling.

Het bevorderen van *sociaal leren* zagen we met name bij de jongerenwerkers en de werkers van JongGOUD, maar ook bij de cultuurprofessionals. Deze professionals dragen bij aan democratische en burgerschapsvaardigheden van kinderen, jongeren en volwassenen door te stimuleren dat zij van en met elkaar leren. Denk aan leren overleggen en besluiten nemen, discussiëren, omgaan met mensen die andere waarden hebben en omgaan met vooroordelen en discriminatie. Maar het gaat ook om kennis ontwikkelen over de gemeente en haar beleid door samen te overleggen met ambtenaren of de wethouder, samen te werken aan subsidieaanvragen en meer in het algemeen ‘de werking van de democratie te ervaren’. Ten slotte gaat het bevorderen van sociaal leren over het vergroten van de betrokkenheid bij je eigen leefomgeving en laten ervaren dat je daar een verantwoordelijkheid voor hebt én invloed op kunt uitoefenen.

Wat de praktijkvoorbeelden ook laten zien is dat sommige publieke professionals democratische professionaliteit in hun vezels hebben zitten: zij *zijn* democratische professionals vanuit hun werk, vrijwilligerswerk of als medebewoner. Zij beschikken over wat Spierts en Hoijtink democratisch ethos noemen (hoofdstuk 3). Dat gaat over een normatieve oriëntatie (ROB 2024) of in de woorden van Biesta (hoofdstuk 17) over de gezindheid van waaruit je deze activiteiten uitvoert als publieke professional. Democratisch ethos komt tot uitdrukking in het ‘voorleven’ van democratie in contact met burgers en instituties. Spierts en Hoijtink werken dit democratisch ethos uit in deugden, levenshouding en reflectief vermogen. Bij deugden gaat het om moed, gevoel voor onrechtvaardigheid, zelfvertrouwen en volharding. De deugden zien we in de verschillende voorbeelden terug. Zoals de moed van de Verbindingskamer om op mensen af te stappen die wantrouwend en afwerend tegenover professionals staan. Of het gevoel voor onrechtvaardigheid omdat rechten van bewoners niet worden erkend, zoals de Vlaamse voorbeelden laten zien. Onder levenshouding vallen aspecten als gevoel voor verhoudingen, fair play, niet generaliseren en het respecteren van de

persoonlijke autonomie van mensen. Ook deze laatste democratische levenshouding zien we terug. Bijvoorbeeld bij Amina Berkane Abakhou die aangeeft de uiteindelijke verantwoordelijkheid altijd bij bewoners te laten. Tot reflectief vermogen behoren onder andere het onderscheiden van hoofd- en bijzaken en het bevragen van de macht. Maar ook kritisch kunnen reflecteren op hoe macht doorwerkt in je eigen professionele handelen en in dat van de organisatie waarvoor je werkt. Dit reflectieve vermogen zien we terug bij Suzanne de Ruig die met de JIM-aanpak professionals laat reflecteren op hun machtspositie ten opzichte van jongeren.

Democratisch handelen omvat dus het kunnen inzetten van een aantal activiteiten en het werken vanuit een democratisch ethos. Maar hiervoor heb je weer bepaalde kennis en vaardigheden nodig, waaronder systemisch kunnen denken en handelen zoals Verloof in deel I schetst. In de volgende paragrafen werken we verder uit waaruit democratische professionaliteit bestaat en wat er nodig is om dit te stimuleren.

Waarom herkennen we democratische professionals?

Waaruit bestaat nu de 'professionaliteit' van democratische professionals? Over welke kennis, vaardigheden en habitus beschikken de publieke professionals die we in de praktijken van deel II aan het werk hebben gezien? We onderscheiden vijf elementen die het profiel van democratische professionals schragen.

Nabij zijn en actief luisteren

Nabij zijn is de basis van democratische professionaliteit. We zien in dit boek professionals die organisch meebewegen met de buurt, dicht op de huid van alledaagse praktijken van burgers of jongeren. Jongerenwerkers bijvoorbeeld zijn voortdurend *onlife* present. Nabij zijn gaat gepaard met luisteren, wat op zijn beurt weer een voorwaarde is voor erkenning geven. Actief luisteren is het vermogen om relevante zaken die spelen op te pakken en daar een betekenisvol vervolg aan te geven. Het gaat dus altijd om een combinatie van luisteren en concreet handelen, om terugkoppelen en opvolgen. Nanke Verloof spreekt in dat verband over 'interpretatief luisteren': luisteren, zien, horen en voelen op een manier die je de informatie achter het verhaal doet begrijpen. Verhoeven en Tonkens geven aan dat professionals ook kunnen proberen om zulke vormen van luisteren op actieve burgers over te brengen, zodat zij beter democratisch met andere burgers kunnen omgaan.

De hulpbronnen van mensen aanboren

Democratische professionals geloven in mensen, ze herkennen en waarderen de hulpbronnen waar mensen over beschikken. In deel II zien we drie soorten hulpbronnen terug: individuele, relationele en collectieve. *Individuele* hulpbronnen zijn persoonlijke kennis, vaardigheden, capaciteiten en ervaringen. Jongerenwerkers ondersteunen jongeren om hun individuele hulpbronnen te benutten en proberen tegelijkertijd

het kritisch bewustzijn van jongeren te vergroten over de context waarin ze leven en doelen willen bereiken. *Relationele* hulpbronnen zitten vooral in netwerken en verschillende typen relaties die mensen in en vanuit een gemeenschap aangaan. Bij de JIM ligt de nadruk op het benutten van de relationele bronnen in het netwerk van de jongeren. *Collectieve* hulpbronnen schuilen in de verhalen, tradities, normen en ervaringen die mensen in de gemeenschap delen. In veel bijdragen in deel II zijn vooral deze collectieve hulpbronnen in beeld, in de Maastrichtse buurten bijvoorbeeld in de aandacht voor de verhalen van bewoners en de collectieve verbeelding van het leven in de buurten die daaruit spreekt.

Kwesties publiek maken

Het is de kunst voor democratische professionals om vanuit de verhalen van bewoners samen met hen te bedenken ‘hoe het anders zou kunnen’, en dus kwesties ‘publiek te maken’. In de zorgzame buurten in Leuven verstaan de professionals die kunst door uit de verhalen van bewoners zichtbaar te maken dat zorg en gezondheid zich niet beperken tot ‘het eigen huis’, maar draait om thema’s als ‘ontoegankelijkheid, ongelijke machtsverhoudingen, ongelijkwaardigheid, isolement en uitsluiting’. Publiek maken gebeurt ook door de UniversiteitmetdeBuurt als de wetenschappers buurtbewoners laten vertellen over stress door schulden of conflicten tussen ouders en pubers. De auteurs schrijven: ‘Ze maakten duidelijk dat mentale belasting veel te maken had met machteloosheid.’ Het eigenaarschap blijft wel bij de bewoners, bijvoorbeeld als ouderen en jongeren in gesprek gaan over hoe het beter kan.

Het vermogen om ‘systemisch’ te denken en handelen

Het succes van democratische professionaliteit wordt sterk bepaald door de macro-politieke context. Verloo roept democratische professionals op om ‘systemisch’ na te denken over de context waarin samenwerkingen plaatsvinden. Uitzoomen helpt de macro-politieke context te begrijpen en met betrokkenen inzicht te krijgen in de heersende machtsdynamiek en in de beperkingen en kansen die zich voordoen. Het vermogen om systemisch te denken en te handelen schuilt vooral in het transparant maken van de werking van het democratisch systeem en de rollen die iedereen daarin vervult. Door oog te hebben voor de interafhankelijkheid tussen partijen ontstaat ruimte om creatief te zoeken naar vormen van tegenmacht, zoals Verloo onder andere laat zien aan de hand van het voorbeeld van de ‘participatiestaking’ van bewoners in Amsterdam-Zuidoost. Trienekens en Heshmat Manesh hebben ook oog voor de manier waarop de cultuursector ‘systemisch’ functioneert. Cultuurprofessionals moeten voortdurend hun positie bepalen en onderhandelen. Dat laatste is een belangrijke vaardigheid, die Trienekens en Heshmat Manesh beschouwen als een essentie van democratie.

Het 'zelf' managen

Democratische professionals bewegen zich binnen institutionele kaders die vaak tegenstrijdige eisen stellen. Om de verschillende normen en verwachtingen te kunnen hanteren, moeten publieke professionals volgens Zacka (2017) ook 'zichzelf' – in mentaal, emotioneel en moreel opzicht – managen. In de bijdragen in dit boek zien we dat in verschillende gedaantes terug. Democratische professionals kunnen van alles over zich heen krijgen. Zo moeten ze incasseringsvermogen hebben (Verbindingskamer), frustratie kunnen uithouden (Verdedig Noord), spanningsvelden – bijvoorbeeld tussen emanciperen en disciplineren – kunnen hanteren (zorgzame buurten). En ze moeten sociaal reflexief zijn in de zin dat ze hun eigen voorkeuren onderkennen (Tonkens en Verhoeven); hun 'goede bedoelingen' kritisch onder de loep nemen (Trienekens en Heshmat Manesh); en bij het bevragen van de macht ook naar hun eigen rol en aandeel kijken (Spierts en Hoitink). Zacka laat zien dat professionals niet alleen aan kritische reflectie moeten doen, maar ook ruimte dienen te maken voor morele zelfzorg. Hij pleit voor een '*gym of the self*' waarbij professionals oefenen in ethisch oordelen en het kunnen uithouden van en omgaan met de tegengestelde eisen die het werk aan hen stelt, juist ook onder tijdsdruk en met beperkte middelen (Zacka 2017; zie ook Verhoeven 2025).

Wat is nodig?

Wat is er nodig om democratische professionaliteit binnen publieke instanties te versterken? Publieke professionals kunnen het niet alleen af om het democratisch gehalte van hun werk te vergroten. Ze hebben daarbij steun nodig van bestuurders, politici en beleidsmakers. En er ligt een nadrukkelijke opdracht voor opleidingen, want publieke professionals zijn er niet automatisch voor toegerust om democratisch te handelen. We gaan in deze paragraaf eerst in op beleid, bestuur en politiek en vervolgens op de opleidingen.

Beleid, bestuur en politiek

Wat kunnen beleid, bestuur en politiek doen om democratische professionaliteit te versterken? In een rapport uit 2017 wijst de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) op de grote waarde van maatschappelijke democratie. Daarbij gaat het om de relaties tussen burgers en overheden, maar ook tussen burgers en andere publieke instanties, en de mate van inspraak, betrokkenheid en zeggenschap die burgers binnen die relaties hebben. Een rijke democratie is niet alleen een levendige *politieke*, maar óók een levendige *maatschappelijke* democratie. Professionals spelen volgens de ROB een centrale rol bij het vergroten van zeggenschap van burgers binnen de maatschappelijke democratie (ROB 2017, zie ook Honingh 2024). Spierts en Hoijtink wijzen bij hun agenda voor democratische professionaliteit in hoofdstuk 3 op een recent rapport van de ROB (2024) waarin de raad haar opvatting uit 2017 kracht bijzet door te pleiten voor een 'systeemverandering': versterk de uitvoering en honoreer de

schakelfunctie die uitvoerende professionals hebben tussen overheid en samenleving. Hoe kan de maatschappelijke democratie worden versterkt door de uitvoering in ere te herstellen? Dat kan wanneer beleid, bestuur en politiek democratische professionals bijstaan via *richting*, *ruimte* en *rugensteun*.

Bij *richting* gaat het om het ontwikkelen van een andere houding vanuit beleid, bestuur en politiek. Daarom bepleiten wij dat de overheid meer aandacht ontwikkelt voor maatschappelijke democratie. Volgens Honingh en collega's vraagt het versterken van maatschappelijke democratie om een andere houding van overheden, namelijk het stimuleren van pluriformiteit en het toelaten van dissensus. Dit betekent ook het onderdrukken van hun neiging tot beheersing en het zelf willen oplossen van problemen (Honingh et al. 2025).

Ruimte betekent dat beleidsmakers, bestuurders en politici meer durven inspelen op initiatieven van onderop die nieuwe structuren, culturen of praktijken proberen af te dwingen. Bijvoorbeeld door initiatieven van burgers en professionals de ruimte te geven die betrokkenheid en solidariteit in kleine kring organiseren, zoals verschillende praktijken in dit boek laten zien. Ruimte bieden zien wij ook terug in beleidspraktijken, bijvoorbeeld bij gemeenten die experimenteren met de bijstand en die uitkeringsgerechtigden op basis van vertrouwen meer eigenaarschap en autonomie willen geven. Cliënten kunnen zo meer grip en controle ervaren.

Rugensteun houdt in dat publieke professionals bij het uitoefenen van democratische professionaliteit door hun leidinggevers worden geholpen met betere randvoorwaarden. Dat begint met de erkenning door bestuurders, beleidsmakers en politici dat democratische professionaliteit haaks staat op maakbaarheid en juist om 'presentie' en 'geduldig manoeuvreren' vraagt. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar is dit vaak niet binnen publieke instanties waarin veel werk nog steeds is georganiseerd volgens een bedrijfsmatige logica, met opdrachtgevers en opdrachtnemers, klanten en targets, culminerend in een vorm van denken die in organisatiejargon vaak als 'blauw' wordt aangeduid. De bijbehorende afrekencultuur organiseert haar eigen wantrouwen, zoals de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid al ruim twintig jaar geleden betoogde (WRR 2004). Deze cultuur is de dood in de pot voor het versterken van democratische professionaliteit.

Opleiden

Dzur stelt in het interview met hem in dit boek vast dat professionals die in hun praktijk democratisch te werk gaan zelf aangeven dat ze dat niet aan hun opleiding te danken hebben. Vaak moeten ze zelfs dingen afleren en zaken radicaal anders doen. Daarmee ligt er een belangrijke taak voor met name het hoger onderwijs. Het onderwijs kan bijdragen aan democratische professionaliteit door onder andere veel

aandacht te besteden aan nabij zijn en actief luisteren, hulpbronnen aanboren, kwesties publiek maken, aan het vermogen om systemisch te denken en handelen, en het managen van het zelf. Elders in dit boek vinden we nog meer van dit soort lijstjes waar concreet in het onderwijs op kan worden ingespeeld, zoals de zeven agenda-punten die Spierts en Hoijtink aanreiken om het democratisch ethos te versterken en de vijf activiteiten die Verhoeven en Tonkens noemen om het democratische in professioneel handelen te versterken.

In het interview met Gert Biesta (hoofdstuk 17) hebben we hem gevraagd hoe opleidingen het onderwijs kunnen inrichten op een manier die aansluit bij democratische professionaliteit. Volgens Biesta hebben opleidingen de opdracht om bij te dragen aan het democratisch volwassen worden van hun studenten. Daartoe volgt hij twee sporen. Het eerste spoor gaat over studenten een democratische gezindheid laten ontwikkelen. Opleidingen kunnen dat stimuleren door te oefenen met democratische gesprekken, bijvoorbeeld door studenten hun eigen verlangens in relatie te laten brengen met die van anderen, of door in de klas te vragen wat een situatie van ieder van ons vergt en hoe je daarmee om kunt gaan.

Het tweede spoor richt zich op bewustwording van de rol die democratie heeft gespeeld in de ontwikkeling van beroepen. Volgens Biesta is het belangrijk dat docenten voor studenten deuren openen naar kennis, inzicht en historisch bewustzijn. Daarbij schetst Biesta hoe professionals ooit autoriteit hadden en de patiënt of burger geen stem. Daarna werd die relatie, in de fase van democratisering, gelijkwaardiger. Om vervolgens door te schieten, waarbij burgers zich zijn gaan gedragen als klanten. Dat heeft geleid tot wat Biesta ziet als een ‘democratische verstoring’, bijvoorbeeld patiënten die een behandeling van de arts verlangen of studenten die bepalen over welke onderwerpen ze willen leren. Maar behalve de ontwikkeling die Biesta schetst, is het ook belangrijk dat studenten inzicht krijgen in de sturingsvormen die zich door de tijd heen binnen publieke instanties hebben ontwikkeld. Zo zijn oude vormen van hiërarchie vermengd geraakt met bedrijfsmatig denken en opvattingen over het betrekken van burgers.

Wat Biesta niet benoemt, is dat zijn twee sporen worden belemmerd door de cultuur van individuele reflectie, die zeker in het Nederlandse hbo en mbo de overhand heeft. Kešić en collega's (2021: 209) zien in deze cultuur van op het ‘zelf’ gerichte reflectiepraktijken een weerspiegeling van maatschappelijke individualiseringstendenzen. Zij pleiten daartegenover voor een vorm van sociale reflexiviteit, waarbij het sociale niet alleen betrekking heeft op waarop wordt gereflecteerd, maar ook met wie. Daarmee oefenen laat studenten niet alleen nadenken over de reikwijdte van hun invloedssfeer, maar het draagt ook bij aan de vorming van hun democratische professionaliteit in de geest van Dzur.

Tot slot: gunstig tij voor democratische professionaliteit

Dit TSV-jaarboek beoogt een wenkend perspectief te bieden aan publieke professionals die om willen gaan met het onbehagen en wantrouwen onder burgers en die de menselijke maat willen nastreven in hun werk. Daarbij hebben we inspiratie geput uit de theorie van Albert Dzur over democratische professionaliteit. In het eerste deel van deze bundel hebben we de theorie verder verkend en in het tweede deel met de praktijk geconfronteerd. We waren op zoek naar tekenen van hoop in tijden waarin zowel de maatschappelijke als de politieke democratie van verschillende kanten onder druk staat.

Die hoop hebben we gevonden, zowel in de meer theoretische beschouwingen als in de empirische hoofdstukken, waar de hoop ook gestalte kreeg in concreet handelen. Tegelijkertijd past bescheidenheid. De praktijken uit deel II zijn weliswaar hoopvol, maar ze vormen nog geen omvangrijke beweging. Toch lijkt de tijd rijp om democratische professionaliteit aan een opmars te laten beginnen. De urgentie om de maatschappelijke democratie te koesteren én te vernieuwen wordt op steeds meer plaatsen gevoeld. Democratische professionaliteit klinkt daarbij steeds vaker als het beste dat we te bieden hebben. Met dit TSV-jaarboek hopen we daar de nodige handreikingen voor te hebben gedaan.

Literatuur

- Honingh, M. (2024). De maatschappelijke democratie. In M. Honingh, & C. van Ham (red.), *Verkenning en verdieping democratische erosie en respons in Nederland*, p. 116-154. Kennisbank Openbaar Bestuur.
- Honingh, M., H., Uijl, H. den, Toonen, T. & Samwel, J. (2025). *De mensen in het land. Wat burgerschap eigenlijk nog is*. NSOB.
- Kešić, Krijnen, P. & Linders, L. (2021). Liever sociale reflexiviteit dan individuele reflectie. In R. de Brabander, F. Kaulingfreks, & M. Ham (red.), *Sociaal weerwerk. Maatschappelijke betrokkenheid in zorg en welzijn*. Van Gennep.
- ROB (2017). *Democratie is meer dan politiek alleen. Burgers aan het roer in hun leefwereld*. Raad voor het Openbaar Bestuur.
- ROB (2024). *Naar een uitvoerende macht*. Raad voor het Openbaar Bestuur.
- Verhoeven, I. (2025). *Werken aan waardering. Hoe democratische professionaliteit publieke instanties en burgers verbindt*. Lectorale rede. Hogeschool van Amsterdam.
- WRR (2004). *Bewijzen van goede dienstverlening*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Zacka, B. (2017). *When the state meets the street. Public service and moral agency*. The Belknap Press.

Over de auteurs

Pascal Debruyne werkt als onderzoeker en docent aan Odisee Hogeschool in de opleidingen Gezinswetenschappen en Sociaal Werk.

Birgit Goris is docent aan hogeschool UCLL en ondersteunde als coach Zorgzame Buurtprojecten.

Marcel Ham is hoofdredacteur van het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken en programmamaker bij Movisie.

Koen Hermans is hoofddocent sociaal werk en sociaal beleid aan de faculteit Sociale Wetenschappen van de KU Leuven en tevens projectleider bij LUCAS KU Leuven. Zijn onderzoek focust op de relatie tussen sociaal werk en sociaal beleid, de aanpak van dak- en thuisloosheid en sociaal werk in de gezondheidszorg.

Sharog Heshmat Manesh is socioloog, docent en onderzoeker bij de Hogeschool van Amsterdam. In 2022 publiceerde hij *Balanceren tussen publiek en politiek* (proefschrift) en in 2023 *Herken jezelf in die foto*.

Marc Hoijtink is socioloog en onderzoeker bij het lectoraat Stedelijk Sociaal Werk van de Hogeschool van Amsterdam. Hij is als docent verbonden aan de master social work en hoofdredacteur van het Vakblad Sociaal Werk.

Klasien Horstman is hoogleraar Filosofie van de Publieke Gezondheidszorg aan de Universiteit Maastricht, met speciale aandacht voor vragen over de relatie tussen wetenschap, politiek en maatschappij.

Tea Keijl is journalist in het sociaal domein.

Mare Knibbe is universitair docent Filosofie van de gezondheidswetenschappen aan de Universiteit Maastricht. Haar onderzoek richt zich op het werken aan een gezonde en zorgzame leefomgeving en ruimte voor burgerparticipatie in een context van sociaaleconomische ongelijkheid.

Robert Lagendijk maakt verhalen en reportages in tekst en beeld. Hij schrijft over alles wat speelt binnen het onderwijs, de sociale sector en over cultuur.

Mariël van Pelt is lector sociale veerkracht bij Fontys Hogeschool, Instituut Sociale Studies en senior adviseur bij Movisie.

Elke Plovie is docent en onderzoeker aan hogeschool UCLL. Ze geeft er onder andere les over sociaal werk en mensenrechten. Als onderzoeker ligt haar focus op burgerschap, participatie en politisering.

Suzanne de Ruig heeft gewerkt als maatschappelijk werker en systeemtherapeut in de ggz en jeugdhulp. Zij is ontwikkelaar van de JIM-aanpak en Circulaire Zorg en is momenteel bezig met promotieonderzoek naar de pijlers van Circulaire Zorg. Zij is mede-oprichter van stichting JIMwerkt en is hier ook werkzaam.

Stijn Sieckelinck is sociaal pedagoog en lector bij Youth Spot, Hogeschool van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek naar het jongerenwerk.

Thijs van Spaandonk is een betrokken bewoner uit Amsterdam-Noord die met Verdedig Noord strijdt voor een solidaire stad. Daarnaast is hij stedenbouwkundig ontwerper bij Bright en Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving.

Marcel Spierts heeft als onderzoeker en publicist ruime ervaring in het sociaal werk. Zijn onderzoek staat in het teken van de ontwikkeling van professie en praktijk. Hij is gespecialiseerd in samenlevingsopbouw, met bijzonder oog voor de werking van democratie.

Dejan Todorović is senior onderzoeker bij Youth Spot, Hogeschool van Amsterdam. Hij doet momenteel promotieonderzoek aan de Rijksuniversiteit Groningen naar jongerenwerk in de online leefwereld.

Evelien Tonkens is universiteitshoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. Haar onderzoek richt zich op idealen en praktijken van burgerschap en professionaliteit in een gepolariseerde samenleving.

Sandra Trienekens is sociaal geograaf en cultuursocioloog. Zij werkt voor haar onderzoeksbureau Urban Paradoxes, gespecialiseerd in thema's op het snijvlak van kunst en samenleving, zoals participatie, burgerschap, inclusie, kansengelijkheid en (culturele) democratie.

Imrat Verhoeven is universitair hoofddocent Bestuur en Beleid aan de Universiteit van Amsterdam en bijzonder lector Democratisch Professionalisme aan de Hogeschool van Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich vanuit het perspectief van democratische professionaliteit onder andere op publieke professionals die in kwetsbare wijken werken en op de rol van professionals in de energietransitie.

Nanke Verloo is universitair hoofddocent Stedelijke Politiek en Planologie aan de Universiteit van Amsterdam. Haar werk wordt zowel in wetenschap als praktijk gebruikt om te begrijpen hoe processen van conflict en participatie democratischer kunnen.

Floris Vermeulen is universitair hoofddocent Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich onder andere op de maatschappelijke en politieke participatie van immigranten, en op (lokaal) beleid rond thema's als integratie, gewelddadig extremisme en religieuze diversiteit.

